

TÜRK AKADEMİSİ

Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

www.tasav.org

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 13 • Sayı/No: 62 • Ağustos/August 2022

ISSN: 1309-601X

TASAV Adına Sahibi / Owner on behalf of TASAV

İsmail Faruk AKSU

Editör / Editor

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Konur Alp KOÇAK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Savaş ÇEVİK

Doç. Dr. Celal TAŞDOĞAN

Dr. Kubilay KAVAK

Dr. Mehmet ŞAHİN

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Mehmet ALTUNKAYA	Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU
Prof. Dr. Birol AKGÜL	Doç. Dr. Alparslan A. BAŞARAN
Prof. Dr. Nevzat AYPEK	Doç. Dr. Mehmet EKİZ
Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN	Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA
Prof. Dr. Murat ÇETİNKAYA	Doç. Dr. Gökhan GÜNEYSU
Prof. Dr. Hilmi DEMİR	Doç. Dr. Ali GÜRSEL
Prof. Dr. Ruhi ERSOY	Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ
Prof. Dr. Mehmet GÜNAL	Doç. Dr. Hayri KESER
Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Doç. Dr. Hasan Sencer PEKER
Prof. Dr. Yonca İLDEŞ	Doç. Dr. Göktuğ SÖNMEZ
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA	Doç. Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU
Prof. Dr. Timuçin KODAMAN	Doç. Dr. M. Halit YILDIRIM
Prof. Dr. M. Hanifi MACİT	Dr. Atilla BEDİR
Prof. Dr. Ahmet Bedri ÖZER	Dr. Mahmut ÇİTİL
Prof. Dr. Yusuf SARINAY	Dr. Hasan EŞİCİ
Prof. Dr. Okan TAŞAR	Dr. Cemil Doğaç İPEK
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL	Dr. Kürşat KORKMAZ
Prof. Dr. Erol TURAN	Dr. Tuğrul KORKMAZ
Prof. Dr. Turgay UZUN	Dr. Hatice MUMYAKMAZ

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Düşünce Dünyasında Türkiz, Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) tarafından hazırlanıp Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergimiz, *Google Scholar* ve *SOBIAD* tarafından taranmaktadır.

Düşünce Dünyasında Türkiz, bilimsel danışman kurulunda ve yayın kurulunda bulundurduğu farklı disiplinlere mensup akademisyenler ile bilimsel nitelik ve yenilikten ödün vermeyen saygın bir akademik dergi olarak İngilizce ve Türkçe makalelere ve kitap tahlillerine yer vermektedir.

Düşünce Dünyasında Türkiz; siyasî, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesine, mevcut politikaların bilimsel veriler ışığında tahlil edilerek geliştirilmesine ve önemli sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ortaya konmasına öncelik atfetmekte, disiplinler-arası araştırmaları teşvik etmektedir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında hazırlanacak araştırmalara yer veren *Düşünce Dünyasında Türkiz*, bilimselliğin ilk şartı olan nesnelliği temel yayın ilkelerinden biri olarak kabul eder. Dolayısıyla dergimize yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, tarafsız hakemler tarafından en hızlı şekilde gözden geçirilir ve uygun görülmesi hâlinde telif ücretleri yazarına ödenmek kaydıyla basılı ve elektronik ortamda yayınlanır.

About the Journal

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ is a peer-reviewed journal on social sciences published in every four months by TASAV, a non-profit think-tank based in Ankara, Turkey. The editorial board has the authority to decide which papers comply with the rules and principles of academic writing and qualified for publication in the journal. Each paper submitted for publication is subject to review of at least two undisclosed referees. Having a paper published in this journal does not require any payment to TASAV.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı / Design and Printing

Vega Basım Hizmetleri • Sertifika No: 43714

Korkutreis Mahallesi Lale Caddesi No: 21/A Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 230 0723

Baskı tarihi / Published in: Ağustos/August 2022

İÇİNDEKİLER

Yalçın SARIKAYA Editörün Notu <i>Editor's Note</i>	vii
Özkan DAŞDEMİR & İbrahim Kurtcebe AKKUŞ Miftâh-ı Behişt'te Komşuluk Hukuku <i>Neighborhood Law in Miftâh-ı Behişt</i>	1
Abdulkadir BABALIK Halil Rıfat Paşa'nın Rusya ile Görüşmeleri <i>Halil Rıfat Pasha's Negotiations With Russia</i>	17
Mustafa MAYDA Yerel Kalkınma Çalışmalarında Dijital Medyanın Etki Gücü <i>The Impact of Digital Media in Local Development Works</i>	33
Diñer KOÇ Rum Piskoposu Neopatrashlı Hrisanf'ın Türkler ve Onlara Komşu Halklar Hakkındaki Raporu <i>Report of the Greek Bishop Hristaf the Neopatrasian About Turk and Neighboring Tribes</i>	55
İbrahim Caner TÜRK Ziraat, Orman ve Hayvancılığın İslahına Dair Ziraat ve Fen Heyeti Tarafından Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Layiha <i>The Pleading Presented to Abdulhamid II By the Agriculture and Science Committee on the Improvement of Agriculture, Forest and Livestock</i>	101

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli TÜRKİZ okurları,

2022 yılının Ağustos ayında; önemli kısmı tarih alanında olan kıymetli araştırma makaleleri ile karşınızdayız. Muhtelif konulara odaklanması nedeniyle bir özel sayı niteliği taşımayan 62. Sayımızda Türk tarihini, hassaten diplomasi tarihini, kültür hayatını ve kalkınma hususunu konu edinen altı çalışma yayımlanmaktadır.

Her biri kıymetli emekler sonucu ortaya çıkan bu çalışmalardan; “Rum Piskoposu Neopatraslı Hrisanf’ın Türkler ve Onlara Komşu Halklar Hakkındaki Raporu” isimli makale Prof. Dr. Dinçer KOÇ tarafından yazılmıştır. Prof. KOÇ, çalışmasında bir Rum Ortodoks piskoposun 17. yüzyıl sonunda Rus Çarlığı için yaptığı seyahat ve bunun neticesinde hazırladığı raporu incelemektedir. Okurlarımız için çarpıcı bir takım bilgiler içeren çalışma, Çarlık Rusya’nın gerek Osmanlı Türkiyesi gerek Gacar İrani gerekse Türkistan hanlıklarına ilişkin neleri öğrenmeye çalıştığına, bu piskoposun muhtemel Rus işgalleri için Çarlık karar alıcılarına nasıl akıl verdiğine, velhasıl Anadolu’dan neredeyse Hindistan’a kadar olan sahada o dönemde olan bitene ışık tutmaktadır. Böylelikle orijinal bir kaynak Türkçe’ye aktarılmış da olmaktadır.

“Ziraat, Orman ve Hayvancılığın Islahına Dair Ziraat ve Fen Heyeti Tarafından Sultan II. Abdülhamid’e Sunulan bir Layiha” başlıklı makalede ise yazar Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK, mezkûr dönemdeki layihalar hakkında genel bilgi vermekte ve sonra ziraate ilişkin özel bir raporun değerlendirmesini yapmaktadır. Bu makaleyle, okurlarımız aynı zamanda dönemin zirai üretim modeli, ürün çeşitleri, tarım teknikleri, zararlı hastalıklarla mücadele, mahsulün korunması meselesi gibi pek çok husus hakkında bilgi sahibi olacaklardır.

Prof. Dr. Özkan DAŞDEMİR ve Arş. Gör. İbrahim Kurtcebe AKKUŞ tarafından kaleme alınan “Miftâh-ı Behişt’te Komşuluk Hukuku” başlıklı makale adından da anlaşılacağı üzere, İbrahim b. Ahmed’in

Miftah-ı Behişt (Cennet'in Anahtarı) adlı eserinde komşu hakkı, komşuluk hukuku hususlarının ele alınışını incelemektedir.

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Tarih alanında Doktora öğrenimi devam eden Abdulkadir BABALIK tarafından hazırlanan "Halil Rıfat Paşa'nın Rusya ile Görüşmeleri" başlıklı makale ise, 19. yüzyıl başında Osmanlı tarafından Rusya'ya gönderilen Kaptan-ı Derya Halil Rıfat Paşa'nın oradaki diplomatik tecrübesini, müzakerelerini, değerlendirmelerini konu edinmektedir. İncelemeye konu dönem de şahıs da son derece önemlidir. Gerek hatırat incelemeleri açısından gerekse Osmanlı diplomasi tarihi açısından kıymetli bir başvuru kaynağı oluşturan bu çalışmayı tarih ve uluslararası ilişkiler öğrenci ve araştırmacılarına tavsiye ederim.

Dr. Mustafa MAYDA tarafından yazılan "Yerel Kalkınma Çalışmalarında Dijital Medyanın Etki Gücü" başlıklı makale dijitalleşme olgusunu yerel kalkınma bağlamında değerlendiren, bu kapsamda özellikle dijital medya faaliyetlerini, türleri, kapsamı ve etkileriyle analize konu eden bir çalışmadır. Sanayi 4.0 süreci de denilen yeni kalkınma evresinde daha fazla alana yansıyan dijitalleşme, gerek Türkiye'de gerekse dünyanın başka ülkelerinde kalkınmanın hem vazgeçilmez bir ögesi hem de önemli bir göstergesi durumundadır. Bu bakımdan MAYDA'nın çalışması dikkate şayandır.

Çalışmalarıyla, okurlarımızın ve konuyla ilgili akademisyenlerin istifadesini temin eden kıymetli bilim insanlarına, Yazı İşleri Müdürümüz Sayın Konur Alp KOÇAK'a, Editör Yardımcısı Sayın Dr. Mehmet ŞAHİN'e, Doktora adayı Sayın Ufuk TOK'a, Yayın Kurulu ve Danışma Kurulu üyelerimize, dergimizin tasarım ve basım işlerini gerçekleştiren kıymetli çalışanlara teşekkürlerimi sunuyor, bir sonraki sayımızda buluşmak üzere iyi okumalar diliyorum.

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Editör

MİFTÂH-I BEHİŞT'TE KOMŞULUK HUKUKU

Neighborhood Law in Miftâh-ı Behişt

Özkan DAŞDEMİR

Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzincan.
ozkandasdemir@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4308-3710

İbrahim Kurtcebe AKKUŞ

Arş. Gör. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Erzincan
i.kurtcebe24@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5319-2670

Özet

“Kon” fiilinden türemiş olan “komşu” kelimesi, birbirine yakın konan, konaklayan kişiler arasındaki ilişkiyi ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Komşu ve komşu hukuku, hem Türk kültüründe hem İslam ahlâkı açısından oldukça önem verilen bir husus olmuştur. Komşuluğun önemine ilişkin hem yazılı hem de sözlü kültür miraslarında sıkça rastlanmaktadır. On beş baptan oluşan Miftâh-ı Behişt adlı eserin son babı, komşuluk hukukuna ayrılmış ve müellif ayet ve hadislerle de destekleyerek komşuluk hukukundan bahsetmiştir. Bu çalışmada 19. yüzyılda kaleme alınmış olan bu dinî-ahlakî nitelikli yazma eserden hareketle komşuluk hukuku ele alınmış, komşu hukukunun Türk ve İslam kültürü içerisindeki önemi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Komşuluk, Komşuluk Hukuku, Miftâh-ı Behişt

Gönderim tarihi: 07.07.2022

Kabul tarihi: 09.08.2022

Abstract

The Turkish word “komşu”, which is derived from the verb “kon-”, is used to express the relationship between people who are placed close to each other. Neighbor and neighborhood law have been very important issues in Turkish culture and in terms of Islamic morality. The importance of neighborhood is frequently encountered in both written and oral cultural heritages. The last chapter of the work called *Miftâh-ı Behişt*, which consists of fifteen chapters, was devoted to the law of neighborhood and the author talked about the law of neighborhood by supporting it with verses and hadiths. In this study, the importance of neighbor law in Turkish and Islamic culture will be discussed by considering neighborhood law, based on this religious-ethical manuscript written in the 19th century.

Keywords: Neighborhood, Neighborhood Law, *Miftâh-ı Behişt*

Giriş

“Kon-” fiilinden türeyen “komşu” (koñşı, koñşu, koñuşu) sözcüğü birbirine yakın konan, konaklayan, konutlaşan insanlar arasındaki ilişkiyi ifade etmek için kullanılır. Türkçe komşu sözcüğünün karşılığı olarak İslâm ahlâk ve fıkıh yazınında “câr” sözcüğü kullanılmaktadır ve “yakın olma, yakınlık” anlamlarına gelen “civâr” ve “mücâvere” mastarlarından isim olup, genellikle birbirine yakın meskenlerde yaşayan kişileri ve aileleri ifade etmektedir.¹ Birbirine yakın yaşayan insanlar arasındaki ilişkinin çerçevesi yüzyıllar boyunca sözlü ve yazılı hukuk kurallarıyla oluşturulmuştur.²

¹ Mustafa Çağrı, “Komşu”, *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 157.

² Komşuluk hukuku ve ilişkileri ile ilgili bazı çalışmalar şöyledir: Beyza Dinçbudak Solak, *Mülkiyet Hakkının Komşuluk Hukuku Bakımından Kısıtlanması*, Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018. Ülker Yılmazöz, *Kentsel Dönüşüm Sonrası Komşuluk İlişkileri*, Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010. *Buket Çakır, İstanbul'da Eski ve Yeni Yerleşim Yerlerinde Komşuluk İlişkilerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Araştırma*,

Yerleşim düzeni, kişiler arası sözlü hukukta önemli bir yere sahiptir. Geçmişten günümüze yerleşim düzeni obadan mahalleye sadece isim değiştirerek örf ve âdetler çerçevesinde varlığını sürdürmüştür. Gündelik yaşama yön veren bu tür sözlü hukuk kuralları konuyla ilgili dinî öğretilerle de örtüşmektedir.³

Sosyal hayat içerisinde ailenin ardından gelen komşulukla ilgili olarak her din ve kültür komşuluk ilişkilerine özel olarak önemiyet göstermiştir. Üç semavî dinin öğretilerine bakıldığında komşuluk ilişkilerine dair kuralların bulunduğu açıkça görülmektedir. Tevrat'a bakıldığında komşuların birbirlerine karşı hak ve ödevlerine ilişkin çeşitli emir ve yasakları görmek mümkündür. Tanrı tarafından Hz. Mûsâ peygambere bildirilen on emir içinde yer alan "*komşunu kendin gibi seveceksin*" emri, Yahudiler için bu hususa dair ödevlerin temelini oluşturmaktadır. Yahudiler, bu emri kendi aralarındaki komşuluk olarak sınırlandırmış ve yabancıları kapsayıcı bir düşünceye dönüşmemiştir.⁴ Hristiyanlık'a bakıldığında ise komşuluk tabirinin daha evrensel bir anlam kazandığı görülmektedir. Matta İncili'ne göre "*her şeriatta yer alan temel buyrukların en başta geleni kişinin Allah'ı bütün yüreğiyle sevmesi, ikincisi de komşusunu kendisi gibi sevmesidir.*"⁵ Görülüyor ki Hristiyanlık inancında komşu ile sevgisi Tanrı sevgisinin hemen ardından gelmektedir. Son semavî din olan İslam'a bakıldığında ise komşu haklarının kul hakkı veya insan hakkı denilen haklar çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ahlâk emirlerine bakıldığında, Allah'a imanı emreden ve şirke yasak koyan buyrukların ardından ana-babaya iyi davranmaya emredilmesinin ardından komşuya iyilik

---

Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005. Müjgan Gölçük, *Kentleşme Sürecinde Akrabalık ve Komşuluk Kültürü (Afyonkarahisar Örneği)*, Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2007.

³ Aysun Dursun, *Türk Halk Hukuku*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 183-184.

⁴ Çağrı, s. 157.

⁵ Çağrı, s. 157.

gelmektedir.⁶ Yine pek çok ayette komşuluk hususunda rastlamak mümkündür. Zira bu çalışmanın esasını oluşturan *Miftâh-ı Behişt*'te de komşuluk hukukundan bahsederken çeşitli ayet ve hadisler örnek olarak gösterilmiştir.

Altay Türkleri aynı avluda ve köyde oturanlara “*aildaş*”, daha eski Türkler “*yerdeş*” derken, Anadolu köylerinde “*ülüş*” (komşu hakkı) sözcüğü eski Türkçede “*bölüşme*”, “*eşit olarak paylaşma*” demektir. Ayrıca “*tutaşı varmak*” ifadesi eski Türklerde “*komşu olmak*” anlamına gelmektedir.⁷ *Dedem Korkut Kitabı*'nın mukaddimesinde komşuluk ile ilgili bir anekdot dikkat çekicidir. Buna göre sabahın köründe elini-yüzünü yıkamadan obanın o ucundan bu ucuna dolaşıp dedikodu yapan ve öğleden sonra evine döndüğünde etrafın dağılmış olduğunu gören kadın, komşularına sitemde bulunur. Kendisinin yokluğunda evine göz kulak olmaları gerektiğini söyler. Çünkü “*koñşı hakkı Tañrı hakkı*” diye söylenir.⁸

Türklerde komşuluk ve komşu hakkı öteden beri varlığını sürdürmektedir. Türk toplum hayatında yeri, unsurları ve işlevi ve ortaya çıkardığı neticeleri bakımından önemli bir yeri olan komşuluk, gündelik hayatın vazgeçilmez bir olgusudur. Türk toplumunda komşuluğun önemine ilişkin pek çok deyim ve atasözüne rastlanmaktadır. “*ev alma komşu al*” sözü, Türkler için komşuluğun önemini açıkça arz eden güzel örneklerden biridir.⁹ Türk kültüründe komşuya karşı hoşgörülü olunması da komşuluk ilişkilerinde önem verilen bir başka husustur. “*Gülme komşuna gelir başına*” sözü Türklerin komşuluk ilişkilerinde hoşgörüyü dikkat ettiğini göstermektedir ki bu söze Türk dünyasının farklı coğrafyalarında da rastlamak mümkündür; Azerbaycan'da “*gülme gonşuna, galar*

⁶ Çağrı, s. 157.

⁷ Bahattin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş III*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 95-100.

⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, 6. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 76-77.

⁹ Mustafa Gündüz, M. Cengiz YILDIZ, “Türk Yazılı Kültüründe Komşuluk”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 25, 2008, s.124-125.

başına", Kazakistan'da "*külme dosına, keler başına*", Özbekistan'da "*Külme koninga, kaytıp kelar başına*" Kumuk Türklerinde "*Küleme honşuņa, gelir başıņa*" şeklinde ifade edil-mektedir.¹⁰ Görüldüğü üzere komşuluk kültürü farklı coğrafyalarda da olsa aynı anlayışla Türk toplumunda daima var olmuştur.

2. Miftâh-ı Behişt ve Komşuluk Hukuku

2.1. Miftâh-ı Behişt

Komşu hakkı ve komşuluk hukukunun işlendiği eserlerden biri *Miftâh-ı Behişt (Cennetin Anahtarı)* başlığını taşımaktadır. Dinî-ahlakî nitelikteki eserin elimizdeki yazma örneği H. 1258 (M. 1842-43) yılında kaleme alınmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda bulunan eser katalogda *Miftâh-u Behişt* adıyla 001326 demirbaş numarasında kayıtlıdır. İstinsah tarihi 1258 (1842-43), istinsah yeri Sivas olarak gösterilmiştir. Eserin yazarı İbrâhîm b. Ahmed b. İbrâhîm'dir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Kataloğunda ise *Miftâh-ı Behişt* adıyla D. No. 674 demirbaş numarasında kayıtlı olan eserin yazarı İbrâhîm b. Ahmed b. İbrâhîm (öl. 1173/1759'dan sonra), müstensih Abdullah b. Hasan b. Muhammed olarak belirtilmiştir. 250x180-180x123 mm. ölçülerinde olan yazma eser nestalik yazı türü ile kaleme alınmıştır. 304 yapraktan oluşan yazmanın her sayfasında 25 satır bulunmaktadır. Vazo ve taç filigranlı kâğıt türündeki yazma; vişne rengi deri, kısmen eskimiş, miklepli, şirazeli, zencerekli, gömme şemseli, deffe zahı güzel ebru kaplı ciltlidir. Mihrabiye içinde eserin adı yazılı olup mihrabiye ve ilk 2 sayfa cetvelleri altın yaldızlı, diğer cetveller, kenar mebhasları, fasıl, baplar, ayrıca önemli cümle, ayet ve hadis metin keşideleri kırmızıdır. Başta 3 yaprak fihristtir. Fihristin sonunda 1273 senesi vakıf kaydı ve Sofi el-Hacı Muhammed

¹⁰ Bayram Durbilmez, "Türk Dünyası Atasözlerinde Barış ve Hoşgörü", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 38. ICANAS Bildiriler/ Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri*, II. Cilt, 589-609, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.: Ankara, 2007., s. 603.

Efendi b. Mustafa Musa-zade el-Ankaravî'nin imzası ve mührü vardır. Ahlak ve nasihat muhtevalı bir eserdir. Eserin adından da anlaşılacağı üzere kişinin cennete girebilmesi için neleri yapması gerektiği, nelerden uzak durması gerektiği gibi dinî ve ahlakî konular hakkında bilgiler içermektedir. Bu bilgiler aktarılırken ayet ve hadisler kaynak gösterilmiştir. Yazar, eserini kaleme alırken konuları baplara ve fasıllara ayırmıştır. Baplarda ve fasıllarda yer alan konu başlıklarını da giriş bölümündeki fihristte vermiştir. Fihristte ayrıca bapların ve fasılların sayfa numaraları da bulunmaktadır.

2.2. Miftâh-ı Behişt'te Komşuluk Hukuku

Miftâh-ı Behişt adlı eser on beş baptan oluşmaktadır. Her bap kendi içinde muhtelif sayıda fasıllara ayrılmıştır. On beşinci bap, komşunun komşu üzerindeki hakkı ile ilgilidir. Ayet ve hadislerde¹¹ bu konunun nasıl ele alındığı aktarılarak komşu hakkının önemine vurgu yapılmıştır. “*El-Bâbu'l-Hâmisu 'Aşer Fi-Beyân-ı Hakku'l-Câr 'Ale'l-Câr*” başlığını taşıyan söz konusu babın başlangıcı şöyledir: “*Ey tâlib! Esrâr-ı ilâhî aqâh ol ki on beşinci bâb komşunuñ komşu üzerinde olan hakkı beyânındadır.*”¹² Hemen devamında komşu hakkına dair bir ayete atıfta bulunulur:¹³

وَالْمَسَاكِينِ وَالْيَتَامَى الْقُرْبَىٰ وَبِذِي حَسَانًا ۖ وَالْبِالْوَالِدَيْنِ شَيْئًا بِهِ تُشْرِكُوا وَلَا لِلَّهِ وَعِبَادُوا
 إِنَّ آيْمَانَكُمْ مَلَكَتْ وَمَا السَّبِيلُ ۖ وَابْنِ بِالْجُنْبِ وَالصَّاحِبِ الْجُنْبِ وَالْجَارِ الْقُرْبَىٰ ذِي وَالْجَارِ
 فَخُورًا مُّخْتَلًا كَانَ مَنْ يُحِبُّ لَا لِلَّهِ

¹¹ Hadislerde komşuluk ile ilgili geniş bir literatür vardır. Bu konuda şu çalışmalara bakılabilir: Sabri Türkmen, *Hadislerde Komşuluk*, Yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 1996. Osman Kaya, Hacı Çiçek, “Şehirleşme Bağlamında İslâma Göre Yardımlaşma ve Dayanışma Komşuluk Örneği”, *Route Educational and Social Science Journal*, 4(5), 2017, 531-547. Ali Can, “Kur’ân ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri”, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 2013, s. 203-243.

¹² [256a]

¹³ *Kur’an*: 4/36. “Allah’a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.”

Ardından ayetin Türkçe meali verilerek yakın-uzak komşuya ihsan eylemek gerektiği vurgulanır. İhsanın, cömertliğin, el açıklığının iman göstergelerinden biri olduğu hadislerle desteklenerek gös-terilir. Burada Türk kültüründe el açıklığının ne denli önemli olduğuna dair *Didem Korkut Kitabı*'ndaki meşhur anekdotu hatırlamak yarar vardır. Kitapta örnekleri sıklıkla takdim edilen hüner ve erdem olguları Oğuz ilinin temel alplık göstergeleridir. Alp olmanın ve ad almanın gereği bir hüner ya da erdem göstermektir. Hüner, baş kesip kan dökmek; erdem ise el açıklığıdır. *Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu*'nda Uşun Koca'nın büyük oğlu Egrek'in Kazan Bey divanına destursuz girip çıkmasını eleştiren Ters Uzamış adındaki alp ona şöyle seslenir: "Mere Uşun Koca oğlu bu oturan bigler her biri oturduğu yiri kılıcıyle etmegiyile alupdur, mere sen baş mı kesdüñ, kan mı tökdüñ, aç mı toyurduñ, yalincak mı tonatduñ?"¹⁴ Miftâh-ı Behişt'te yukarıdaki ayetle ilgili nakilden sonra komşuluk hukuku ile ilgili hadisler sıralanır:

1. Hazreti Cebrâ'il 'aleyhisselâm baña komşu hakkını çok vasiyyet eyledi. Zanneyledüm ki talâki harâm ola.¹⁵
2. Kıyâmetde komşu komşuya yapuşup diye ki: Ya Rabb! Su'âl eyle niçün benüm tarafuma kapusın kapayup beni ihsândan mahrûm eyledi. Komşunuñ kadri hürmeti şerîfdür. Bahtlu ol kimse ki komşu hakkına ri'âyet ide ve bildürse cehennemde ol habîs ve mahbes ve bahîl¹⁶ âdeme mahsûsdur kim komşuyu görünce yüzün i'râz¹⁷ ider. La'net eyle¹⁸ komşuya.¹⁹
3. Komşu üç kısımdur; biri üç cihetden, biri iki cihetden ve biri bir cihetden. Üç cihetden olan komşu akrabâdan ola, Müslim ola hem komşu ola. Ol komşunuñ hem hakk-ı rahim ve hem hakk-ı İslâm ve hem hakk-ı civâr sâhib olur. Ammâ iki cihetden olan komşu Müslim ola ve

¹⁴ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁵ [256b]

¹⁶ Eli sıkı, cimri.

¹⁷ Yüz çevirme.

¹⁸ Öyle.

¹⁹ [256b]

*hem komşu ola, anuñ hakkı iki. Hem komşu hakkı ve hem İslâm hakkı. Ammâ bir cihetden olan kâfir komşısıdur. Anuñ bir hakkı vardır.*²⁰

4. *“Komşu hakkı tokuzdur. Bir rivâyetde ondur.*

Ödünç istese virmekdür.

Da’vet itse varmakdur.

Hasta olsa hâlin sormakdur.

Yardım istese yardım itmekdür.

Musîbet vâkı’ olsa ‘izz itmekdür.

Hayr işi olsa mübârek olsun dimekdür.

Vefât itse namâzın kılmakdur.

Sefere gitse evine ve mâlına nâzır olmakdur.

Ta’âm kokusuyla incitmemekdür. Meger bir lokma ta’âm suna, râzı olmak için.

*Onıncı, evi üzerine yüksek binâ kurmamakdur. Meger rızâsıyla ola.”*²¹

5. *“Bir kimse komşusun incitse nâ-ḥak yire Ḥaḥ te’âlâ ol kimseyi cennet kokusundan ba’îd²² ider, makâmı cehennem ola. Tahkîk bilüñ Ḥak te’âlâ kıyâmet güninde komşu hakkın sorsa gerek. Ehl-i beyt hakkın sorsa gerek. Bu kimse komşu hakkın zâyî’ eylese ol bizden degüldür. Komşusına eziyyet ve rencîde idenüñ hânesine ve mâlına komşusu mâlik olur.”*²³

Miftâh-ı Behişt’te komşuluk hukuku ile ilgili bir anekdot ise şu şekildedir:

“Emîr-i Horâsân ‘Abdullah bin Tâhir’üñ bir sâliha hatun komşusu var idi. Anuñ üç kızı var idi. Havâyic²⁴-i benât²⁵ için hânesin

²⁰ [257a] Ebu’l-leys-i Semerkandî rivayeti.

²¹ [257a] Ebu’l-Ḳâsım Muhammed İbn Mücâhid Hasan Basrî’ye isnat ile rivayet olunur.

²² Uzak.

²³ [257a] Zühretü’r-Riyâz’da rivayet edilir.

²⁴ İhtiyaçlar.

²⁵ Kızlar.

*bey*²⁶ *e muhtâc oldu. Pâdişâh işidüp ol 'avrat da'vet idüp niçün hâneñi bey' idersüñ, didi. Bizden yoksa incindüñ mi didükde hatun eyitdi: Yâ emîr! Kızlarım büyüdi. Ere virmek murâd iderem. Pâdişâh, dellâl nidâ itdürüp her kıza üçer biñ altunlık cihâz*²⁷ *idüp birer ma'küle adama tezvîc eyledi.*"²⁸

Sonuç

Kon- fiilinden türemiş olan komşu kelimesi, birbirine yakın konan, konaklayan, konutlaşan insanlar arasındaki ilişkiyi ifade etmek için kullanılmıştır. Komşuluk veya birbirine yaşayan insanlar arasındaki sosyal ilişki, zaman içerisinde toplumda yazılı ve sözlü hukuk kurallarıyla çevrelenmiş ve birlikte yaşayan insanlar kendi belirledikleri bu hukuk kuralları dahilinde sosyal ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Komşuluk hakkı, komşuluk hukuku olarak ifade edilebilecek olan bu kurallar toplumların kültürel kodlarında yerini alırken, dini açıdan bakıldığında da çeşitli emir ve yasaklar toplumlara buyrulmuş ve zamanla dini ve kültürel bir komşu hukuku ortaya çıkmıştır. Türk kültüründe de komşuluk ilişkilerine önem verildiği, halk arasında sıkça kullanılan atasözlerinde açıkça görülebilmektedir. Yine *Dedem Korkut Kitabı* gibi Türk kültürünün önemli miraslarında da komşuluk ilişkilerine değinilmiş, türlü anekdotlarla bu hususa dikkat çekilmiştir. Ortak bir yaşayışın ve aklın ürünü olarak komşu hukuku, farklı coğrafyalar yaşayan ancak aynı kültürden beslenen tüm Türk topluluklarında, lehçesi farklı olsa da özünde aynı anlamı ifade ettiği yine kullanılan öz deyişlerden anlaşılabilir.

Bu çalışmanın esasını oluşturan *Miftâh-ı Behişt* (Cennetin Anahtarı) adlı dinî-ahlakî nitelikteki eserde de komşu hakkı ve komşuluk hukuku ayrıca bir yer açılarak ele alınmıştır. Müellif eserinde kişinin cennete girebilmesi için neleri yapıp, neleri yapmaması, uzak

²⁶ Satış.

²⁷ Çeyiz.

²⁸ [257a-257b]

durması gerektiği konuları ele almıştır. Eserin on beşinci babı komşuluk hakkı üzerine yazılmıştır. Konuya ilişkin ayet ve hadisler de kullanan müellif, komşuluk hukukunun önemini vurgulamıştır. Eserde komşuluk hakkıyla ilgili ifadelerle bakıldığında, komşuların birbiri üzerine büyük hakkı olduğuna dikkat çekilmiş, komşu hakkının terk edilmesinin haram olduğu ifade edilmiştir.

Yine komşuların birbirlerine ihsan eylemelerinin, cömertlik göstermelerinin, eli açık olmalarının imanın göstergelerinden olduğu, aksi durumda kıyamet günü komşu, komşunun yakasına yapışacağı ve komşuluk hakkına riayet etmeyenlere lanet edilmiş, yerinin cehennem olduğuna dikkat çekilmiştir. Eli açık olmanın Türk kültüründe de önemli bir yere sahip olduğu, Dedem Korkut Kitabı'nda da anekdotlarda dile getirilmiştir.

Miftâh-ı Behişt'te komşunun üç kısım olduğu belirtilmiştir. Birincisi hem akraba hem Müslüman hem de komşu olan ki bunun hakkı en çok olanıdır. Bu tür komşunun üç hakkı vardır. İkinci kısım komşu hem Müslüman hem komşu olan, bunun ise iki hakkı vardır komşu hakkı ve İslam hakkı. Son olarak üçüncü kısım komşu ise kâfir olan komşudur ki bunun da bir hakkı vardır. Eserin 257a varığında komşuluk hakkının ise 10 olduğu rivayet edilir. Ödünç isteyince vermek, davet edince gitmek, hasta olunca halini sormak, yardım isteyince yardım etmek, bir musibet geldiğinde yardım etmek, hayır işinde yanında olmak, vefat edenin namazını kılmak, bir yere gittiğinde malına mülküne bakmak, yiyecek kokusuyla incitmemek, böyle durumda ona da ikram etmek, rızası olmadan komşunun evinden yüksek bina inşa etmemek komşuluk haklarındandır. Komşuluk hakkının önemi açısından *“bir kimsenin haksız yerine komşusunu incitmesi durumunda Allah onu cennet kokusundan uzak ede, makamı cehennem ola”* ifadesi de komşu hakkının önemini vurgulamaktadır.

Son olarak, görülmektedir ki gerek Türk kültüründe gerek İslam ahlâkında komşuluk ve komşuluk hukuku toplumsal hayat içerisinde önemli bir yere sahiptir. Toplumun kültürel öğelerinde kendine yer bulmuş olan komşuluk hukuku hem sözlü hem yazılı eserlerde ifade

edilmiştir. Bu hususta Miftâh-ı Behişt adlı eserde ahlâkî açıdan önemli bir yeri olan komşuluğa ayrı bir bölüm altında yer verilmiş ve komşuluğun ve komşuların birbirleri üzerindeki hakkı ve hukukunun ayet ve hadislerle de desteklenmek suretiyle önemine vurgu yapılmıştır.

Kaynakça

- İbrâhîm b. Ahmed (H. 1258). *Miftâh-ı Behişt*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, D.baş no: 001326
- Can, A. (2013). "Kur'ân ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri". *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21: 203-243.
- Çağrı M.(2002). "Komşu", *DİA*, (26), Ankara: 157-158.
- Çakır, B. (2005). *İstanbul'da Eski ve Yeni Yerleşim Yerlerinde Komşuluk İlişkilerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durbilmez B. (2007). "Türk Dünyası Atasözlerinde Barış ve Hoşgörü". *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 38. ICANAS Bildiriler/ Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri, II. Cilt*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.: 589-609.
- Dursun, A. (2016). *Türk Halk Hukuku*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ergin, M. (2008). *Dede Korkut Kitabı I*. 6. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gölçük, M. (2007). *Kentleşme Sürecinde Akralılık ve Komşuluk Kültürü (Afyonkarahisar Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Gündüz M. ve Yıldız, M. C. (2008). "Türk Yazılı Kültüründe Komşuluk". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(25): 123-138.
- Kaya, O. ve Çiçek, H. (2017). "Şehirleşme Bağlamında İslâma Göre Yardımlaşma ve Dayanışma Komşuluk Örneği". *Route Educational and Social Science Journal*, 4(5): 531-547.
- Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş III*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Solak (Dinçbudak), B. (2018). *Mülkiyet Hakkının Komşuluk Hukuku Bakımından Kısıtlanması*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Türkmen, S. (1996). *Hadislerde Komşuluk*. (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmazöz, Ü. (2010). *Kentsel Dönüşüm Sonrası Komşuluk İlişkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekler

Ek 1: Miftâh-ı Behişt, varak 256a.

Ek 2: Miftâh-ı Behişt, varak 256b.

Ek 3: Miftâh-ı Behişt, varak 257a.

Ek 4: Miftâh-ı Behişt, varak 257b.

HALİL RIFAT PAŞA'NIN RUSYA İLE GÖRÜŞMELERİ

Halil Rifat Pasha's Negotiations With Russia

Abdulkadir BABALIK

Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih
Bölümü, İstanbul.

babalikabdulkadir@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9013-1335

Özet

1821 yılında başlayan Yunan ayaklanmasının sebep olduğu 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Osmanlı Devleti, Rusya ile Edirne Antlaşması'nı imzalamış ve bu antlaşmanın getirdiği tazminat ve diğer bazı yükümlülükleri hafifletmek için Rusya'ya, Serasker Kaymakamı ve aynı yıl içinde Kaptanı Derya olan Halil Rifat Paşa'yı göndermiştir. Halil Rifat Paşa'nın Rus yetkililerle görüşmeleri sırasındaki izlenimler Türk-Rus ilişkilerine ışık tutmaktadır. Şöyle ki makalede de ele alındığı gibi Rus yetkililerin Türk heyetine davranışları 19. yüzyıl Osmanlı-Rusya ilişkilerini özetler niteliktedir. Ayrıca Çar I. Nikola'nın, Halil Rifat Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin Hristiyanlığa intisap etmesi gerektiğini söylemesi de makalede tetkik edilmekte ve doğruluğu araştırılmaktadır. Bu çalışmanın diğer bir amacı bu konuyu gündeme getirerek Paşa hakkında tez veya çeşitli araştırma çalışmalarının yapılmasıdır. Kısaca çalışma; Halil Rifat Paşa'nın hayatını kısa bir şekilde anlatarak, Rusya'ya niçin gittiği, Rus yetkililerle görüşmeleri ve izlenimleri hakkında bilgi vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Halil Rifat Paşa, Edirne Antlaşması, Tazminat, Çar I. Nikola.

Gönderim tarihi: 12.07.2022

Kabul tarihi: 06.08.2022

Abstract

After the 1828-1829 Ottoman-Russian War caused by the Greek uprising that started in 1821, the Ottoman Empire signed the Edirne Treaty with Russia and sent to Russia, Serasker District Governor and Halil, whose captain was Derya, in the same year, in order to alleviate the compensation and some other obligations brought by this treaty. He sent Rifat Pasha. The impressions during Halil Rifat Pasha's meetings with the Russian authorities shed light on Turkish-Russian relations. Namely, as discussed in the article, the behavior of the Russian authorities to the Turkish delegation was in the XIX. It summarizes the 19th century Ottoman-Russian relations. In addition, Tsar Nicholas I's statement to Halil Rifat Pasha that the Ottoman Empire should be converted to Christianity is also examined in the article and its accuracy is investigated. Another aim of this study is to carry out thesis or various research studies about the pasha by bringing this issue to the agenda. Brief study; By briefly describing the life of Halil Rifat Pasha, he gives information about why he went to Russia, his meetings with the Russian authorities and his impressions.

Keywords: Halil Rifat Pasha, Treaty Of Edirne, Compensation, Tsar Nicholas I.

Giriş

Edirne Antlaşması ile sonuçlanan 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin başlamasına, 1821 yılında meydana gelen Mora (Yunan) ayaklanması sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler neden olmuştur. Bu süre zarfında ayaklanan Yunanlıların bağımsızlıklarını ilan etmesi ile Rusya ve diğer Avrupa Devletlerinin (Fransa ve İngiltere) meseleye karıştıkları bilinmektedir. Bunun sonucu olarak bu ayaklanma bir Avrupa meselesi haline gelmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya birleşerek aralarında Yunanistan'a özerklik (devam eden protokollerde bağımsızlık verilmektedir) veren Londra Antlaşması'nı Osmanlı'ya dikte etmeleri ve Navarin'de Osmanlı donanmasını batırmalarıyla, Osmanlı Devleti'nin üç devlet ile ilişkilerinde yeni gerginlikler başlamıştır. Ancak, İngiltere ve Fransa

ile savaş söz konusu olmaz iken, Rusya bunu fırsat bilerek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.

Osmanlı-Rus Harbi, Tuna ve Kafkas olmak üzere iki cephede cereyan etmiştir. Her iki cephede de başarılı olan Rusya, Edirne'ye geldiği sırada daha ileri gidemeyeceğinden dolayı Osmanlı Devleti'ne barış teklifi sunmuş ve nihayetinde 14 Eylül 1829 tarihinde iki devlet, Edirne Antlaşması'nı imzalamıştır.

Edirne Antlaşması'na göre; Gürcistan, Erivan, Anapa ve Ahıska ile birlikte Kuban Nehri Rusya'ya verilecek; Rusya ise işgal ettiği Kars'tan çekilecektir. Rusya, boğazlardan serbestçe geçecek, ticari imtiyaz sağlanacak ve Rus bayrağı altında ticaret yapan gemilere de bu imtiyaz sağlanacaktır. Rusya, Balkanlarda işgal ettiği yerlerden çekilecektir (Memleketeyn dâhil). Eflak ve Boğdan'a bazı imtiyazlar tanınacaktır.¹ Sırlara Hattı Hümayun ile bazı imtiyazlar verilecektir. Osmanlı Devleti, ticari tazminat olarak, bir buçuk milyon Macar altını verecektir. Osmanlı Devleti, Yunanistan'a özerklik veren Londra Protokolünü kabul edecektir.² Rumeli'de (Eflak-Boğdan dâhil) ve Anadolu'da Rusya, işgal ettiği topraklardan çekilmeden önce gerekli gördüğü konularda düzenlemeler yapabilecektir. Osmanlı Devleti, on milyon savaş tazminatı verecek ve bunun taksitlerini Rusya belirleyecektir; ilk taksit 100 bin, altı ay 400 bin, altı ay 500 bin ve son altı ay 500 bin Macar altını. Osmanlı borcunu ödedikçe, Rusya, Balkanlardan çekilecek ve son ödeme üzerine Boğdan ve Silistre'den de çekilecektir.³

Antlaşma maddelerinde de görüldüğü üzere Osmanlı Devleti çok büyük toprak kaybetmemesine rağmen, antlaşmanın getirdiği yükümlülükler Osmanlı Devleti'nin egemenliğini kısıtlamaktadır. Bunun yanında Yunanistan'a bağımsızlık verilmesi diğer milletlerin

---

¹ İmtiyazlar hakkında detaylı bilgi için Bkz: Muahedat Mecmuası, C.IV (Ankara: 2008), 83-87.

² 1830 yılında bu protokol ile Yunanistan'a bağımsızlık verilecektir.

³ Burada sadece Halil Rifat Paşa'nın görüştüğü maddeler verilmiştir.

Muahedat Mecmuası, Türk Tarih Kurumu Yayınları (IV), Ankara, 2008, s. 79.

bağımsızlık duygularını kamçulamış ve milliyetçilik hareketlerinin başlaması bakımından, Edirne Antlaşması bir dönüm noktası olmuştur.⁴

Antlaşmanın bu derece ağır şartlar ihtiva etmesinin farkında olan Osmanlı Devleti hem antlaşma metnini mübadele etmek hem de bu ağır şartları biraz daha hafifletmek için Rusya'ya bir elçi göndermeye karar vermiştir. Elçi seçmek için yapılan görüşmelerde, Avrupa'da bu tür işlerde genellikle yüksek rütbeli askerlerin gönderildiği vurgulanarak Serasker Kaymakamı olan Halil Rıfat Paşa, bu iş için uygun bulunmuştur (BOA, HAT, 1023/42717). Ayrıca Halil Rıfat Paşa, sevildiği ve politikada yetkin olduğu düşüncesi ile seçilmiştir. Burada II. Mahmut döneminin genel özelliği olarak elçi seçiminde dahi Avrupa'nın örnek alındığı müşahede edilebilmektedir. Diğer taraftan Halil Rıfat Paşa'nın yanında, tazminat meselesi görüşüleceği için Balkan Defterdarı Süleyman Necip Efendi ve Amedi Kaleminden birkaç kişi de gönderilmiştir (BOA, HAT, 1023/42717).

Halil Rıfat Paşa'nın, Rusya'ya elçi olarak gidişini ve buradaki görüşmelerini anlatan bu çalışmada kaynak olarak; Osmanlı Arşivi'nde çeşitli fonlarda bulunan belgeler tetkik edilmiştir. Ayrıca belirtmeli ki Halil Rıfat Paşa'nın elçilik için Rusya'ya gidişi hakkında literatürde çok fazla kaynak bulunmamaktadır.⁵ Bunun yanında çalışmaya konu olan Halil Rıfat Paşa, Nurettin Birol'un çalışmış olduğu Sadrazam Halil Rıfat Paşa değildir (Birol, 2009).

1. Halil Rıfat Paşa'nın Hayatı (1795-04.03.1855)

Osmanlı Devleti'nde muhtelif görevlere getirilen Halil Rıfat Paşa, Koca Hüsrev Paşa'nın yetiştirdiği kişilerden birisidir.⁶ 23 Nisan 1834 tarihinde II. Mahmut'un kızı Saliha Sultan ile evlendiği için "*Damat*"

⁴ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 199.

⁵ Alexander Bits, "The Russian Army and The Eastern Question, 1821-34", *The London School Of Economics and political science*, London, 2000, 231-232.

⁶ Münir Aktepe, *Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul (IX), 1984, s. 222.

lakabını almış (BOA, C. SM. 103/5188) ve aslen Gürcü'dür.⁷ Saliha Sultan öldükten sonra evlendiği İsmet Hanım'dan, Mahmud Celaledin (Damat Mahmut Celaledin Paşa) isminde oğlu olmuştur.⁸ Ayrıca Prens Sabahaddin'in de dedesidir.

Tablo 1: Halil Rifat Paşa'nın görevlerini gösteren tablo.

Yıllar	Bulunduğu Görevler
1827 ve muhtelif yıllar.	Niğde, Beyşehir ve Kırşehir Mutasarrıflığı ((Süreyya: s. 580-BOA, HAT. 1580/27).
1829	Serasker Kaymakamı
1830-1832, 1843-1845, 1847-1848, 1854-1855	Kaptanı Derya (Lütfi: s. 102-Süreyya: s. 580-581).
1830 yılında ve Kaptanı Derya olduğu yıllarda	Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti Valiliği (BOA, HAT. 1580/27).
1832-1836	Tophane Müşiri (BOA, C. DH. 315/15737).
1836-1838	Serasker (Süreyya: s. 581).
1839-1840	Ticaret Nazırlığı (BOA, C. ML. 484/19261).
1842, 1848	Meclis-i Vala Reisi (Süreyya: s. 581).
1846-1847	Trabzon Valiliği (Süreyya: s. 581).
1849-1851	Aydın Valiliği (Süreyya: s. 581).
1852-1853	Bursa Valiliği (Hüdavendigar Vilayeti) (BOA, A. MKT. NZD. 61/84).

⁷ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî, Haz. Nuri Akbayar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul (II), 1996, s. 580.

⁸ Ali Akyıldız,(2019). "Mahmud Celaledin Paşa, Damad." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA) C. Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 3. Basım, 2019, s. 175-177.

Tablodan da anlaşılacağı üzere paşa, yetenekli bir devlet adamı olduğundan kendisine birçok görev tevdi edilmiştir. Ayrıca Halil Rifat Paşa, Arapça, Farsça, İtalyanca ve Fransızca bilen, bunun yanında resimle de ilgilenen entelektüel bir devlet adamıydı (Çakıroğlu, 2008/1: s. 520).

Halil Rifat Paşa, Osmanlı tarihinde farklı bir perspektife de sahipti. Şöyle ki, 1847 yılında Gelibolu'da demirlemiş bir gemide Hristiyan neferler⁹ için gemiye papaz çağırarak Yortu Ayini yapmalarına izin vermiştir (BOA, İ. MSM. 16/363). Bu kararı ile de paşa, gayrimüslimlerin devlete bağlılıklarını artırmakla beraber gayrimüslimlerin de dâhil olduğu Osmanlı ulusu oluşturmaya çabalamıştır. Ayrıca, 1855 yılında Kırım Harbi zuhur ettiğinde devlet hazinesine yetmiş beş bin lira bağışlamıştır (Lütfi: s. 94). Bu noktada paşanın, devlete bağlı ve her durumda devletin istikbalini düşünen bir şahsiyet olduğu düşünülebilir.

2. Halil Rifat Paşa ve Ekibinin Rusya'ya Gitmesi ve Rus Yetkililer ile Görüşmeleri

Halil Rifat Paşa ve ekibi, padişahın izni ile 14 Eylül 1829 tarihinde Rusya'ya gitmek üzere yola çıkmışlardır (BOA, A. DVN. NMH. 1/11). Güzergâh; Silistre üzerinden deniz yolu ile Hocabey'e (Odessa) oradan da Petersburg şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak Silistre'den ayrılmadan önce Halil Rifat Paşa ve ekibi, burada Ruslara esir düşmüş Sirozlu Yusuf Paşa'nın oğlunu teslim aldıktan sonra yola devam etmişlerdir (BOA, HAT. 1185/46749). 8 Ekim 1829'da Hocabey'e (BOA, HAT. 1185/46749), 14 Kasım 1829 tarihinde ise karantina bölgesine ulaşılmıştır (BOA. HAT. 1182/46678). Halil Rifat Paşa ve ekibinin, karantinayı gemide değil de bölgede bulunan bir konakta geçirmeleri için Çar I. Nikola, Rus yetkililere talimat vermiş ve Osmanlı heyeti büyük bir coşku ile karşılanmıştır (BOA.

⁹ Tanzimat Fermanı ile donanmada gayrimüslim vatandaşların istihdam edildiği bilinmektedir.

HAT. 1182/46678). Hocabey karantinası bittikten sonra Osmanlı heyeti Petersburg'a geçmiş ve görüşmelere hız verilmiştir. Görüşmelere, aracı devlet olan Prusya, gözlemci olarak İngiltere ve Fransa elçileri de katılmıştır (BOA, HAT. 1168/46217-d-TSMA. E. 752/11). Zaten Osmanlı heyeti gerek gemide gerekse karantina döneminde buradaki Rus yetkililerle görüşmelere başlamıştı (BOA, HAT. 1185/46749).

Görüşmelere dair belgeler tetkik edildiğinde, görüşmelerin gayet çetin geçtiği müşahede edilebilmektedir. Zaman zaman gerek Osmanlı heyeti gerekse Rus tarafı birbirlerini sıkıştırmak için tazminat meselesi yanında diğer konulara da değinmişlerdir. Görüşmelerde; Kafkas bölgesi (Anapa, Ahıska vs.), Yunanistan, Sırbistan ve Balkan bölgesi, Boğazlar meselesi gibi konular da gündeme gelmiştir. Ancak şurası belirtmeli ki, Osmanlı heyetinin ana meselesi tazminattır (savaş ve ticari) (BOA, A. DVN. NMH. 1/11). Kafkas bölgesi görüşmeleri Anapa, Ahıska ve Çerkesya bölgeleri üzerinden olmuştur. Rusya, Edirne Antlaşması ile bu bölgeleri işgal etmiştir. Rusya, bu bölgelerde asayişsizlik zuhur ettiğinden, kendi bölge güvenliğini sağlamak için işgal ettiğini ileri sürmüştür. Osmanlı heyeti, bu bölgelerde herhangi bir asayiş sorununun olmadığını ve buraların haksız bir şekilde işgal edildiğini dile getirmiştir (BOA, TSMA. E. 29/14). Osmanlı heyeti konuyu, buraların geri verilmesi için değil, bu bölgelerin haksız bir şekilde Rus işgaline uğradığı için tazminattan indirimde gidebilmek için açmıştır. Böylelikle Osmanlı heyeti, Rus murahhaslarını sıkıştırabileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak bu görüşmelerin neticesinde, Rus heyeti; "*Biz zaten Kars'ı alamadığımız için savaştan karlı çıkmadık*", demeleri ile ne tazminattan indirimde gidilmiş ne de bu konu bir daha açılmıştır (BOA, TSMA. E. 561/20-Taşkesenlioğlu, 2021: s. 149-183).¹⁰

---

¹⁰ Bu belge Edirne Antlaşması üzerine Rusya'ya giden Halil Rifat Paşa'nın görüşmelerini içermektedir. Ancak arşivde muhtemelen belge tasnif edilirken, tarih yanlış yazılmıştır. Ayrıca Kafkas sorunu ilerleyen yıllarda da problemlere neden olmuştur.

Görüldüğü üzere Osmanlı heyeti, aslında bu konu üzerinden diğer elçileri de yanına alarak Ruslara baskı yapabileceğini düşünmüş; ancak başarılı olamamıştır.

Görüşmelerde Yunanistan, Sırbistan ve Balkan bölgesindeki olaylar da gündeme gelmiştir. Bu konuları Rus murahhasları gündeme getirmiştir. Çünkü buradaki Hristiyan nüfusun şartları ileri sürülerek, Osmanlı heyetinin zor duruma düşmesi amaçlanmıştır. Ancak Osmanlı heyeti, bu bölgelerde herhangi bir huzursuzluk olmadığını, diğer taraftan meseleye diğer devletlerin karışmadığı takdirde, bu bölgelerde, huzursuzluğun olmayacağını vurgulamıştır (BOA, HAT. 1182/46678). Öte taraftan aynı belgede Osmanlı heyeti, bir huzursuzluk çıksa dahi, eğer diğer devletler meseleye karışmadığı takdirde Osmanlı Devleti, meseleyi çözebileceğini de vurgulamıştır.

Balkan meselelerinin görüşüldüğü toplantıda, Halil Rıfat Paşa, Orlof ile yaptığı görüşmede, Mora meselesini de gündeme getirmiştir. Ayrıca Halil Rıfat Paşa, antlaşmanın imzalanmasından sonra Rusya'nın Balkan bölgesinden çekilmesi için diğer devletlerin garanti vermesini istemiştir (BOA, HAT. 1182/46678). Aynı belgede Osmanlı Devleti, Hristiyan vatandaşlar için de İngiltere'ye taahhüt vermiştir. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, her yönden sıkıştırılmak istenmiş ve bunda da başarılı olunmuştur.

Halil Rıfat Paşa ve heyeti, sadece ekonomik kaygılardan değil, aynı zamanda insani cihetten de birtakım isteklerde bulunmuşlardır. Şöyle ki Rusya'ya devredilen İbrail ve Yergöğü Kalelerinin yıkılmasından dolayı yerel halkın zarar göreceğini vurgulamışlar, ancak bu tez "*oradaki halkın zaten hiçbir malı yoktu*", denerek reddedilmiştir (BOA, TSMA. E. 29/14). Bu durum, Osmanlı Devleti'nin her durumda halkını düşündüğünü göstermektedir.

Edirne Antlaşması ile Rusya, Boğazlardan serbestçe geçiş hakkı elde etmiş ve bununla birlikte bazı ticari imtiyazlar da almıştır. Osmanlı heyeti, Rusya hariç diğer devletlerden vergi almak ve kendine de

birtakım imtiyazlar sağlanmasını istemişse de başarılı olamamıştır (BOA, TSMA. E. 29/14).

Tazminat meselesi, görüşmenin ana konusudur. Bundan dolayı yukarıdaki konular tali bir şekilde açılmış ve her iki tarafta bu konular üzerinden kendilerine dayanak oluşturmaya çalışmışlardır. Tazminat meselesi iki türdür: savaş tazminatı ve ticari tazminat.

Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş sırasında tüccarın gördüğü zararlardan dolayı bir buçuk milyon Macar altını tazminat verecektir. Osmanlı Devleti, bu bedeli kabul etmiştir. Ancak, Halil Rıfat Paşa, ticari tazminatın görüşüldüğü bir gün Rus murahhaslarına; *"bizim tüccarımız da zarar gördü"* diyerek tazminatı biraz daha indirmeye çalışmıştır (BOA, TSMA. E. 29/14). Ancak, Rus murahhası Nesselrod; *"Bizimkiler sulh sırasında, sizinkiler ise harp sırasında zarar gördü"* diyerek, hiçbir indirmeye gidilmeden bu meblağın kabul edilmesini istemiş ve bu kabul edilmiştir (BOA, TSMA. E. 29/14-HAT. 1297/50441-b). Halil Rıfat Paşa'nın bu konuda fazla ısrar etmemesinin sebebi; Ruslar eğer ticari tazminatta bir indirmeye gidilmezse, Silistre'den hemen çekilebileceklerini ima etmelerinden dolayıdır (BOA, HAT. 1582/3). Ancak bu, Rusya'nın oyunundan başka bir şey değildi.

Savaş tazminatı görüşmelerinde Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı tehditkâr şekilde davranmıştır (BOA, TSMA. E. 561/19). Görüşmelerde Nesselrod, Çar I. Nikola'nın *"Osmanlı Devleti'ne beslediği saygı ve devletin toprak bütünlüğünden yana olduğu için tazminattan iki milyon indirmeye gidildiğini"* söylemesi üzerine Halil Rıfat Paşa, *"İmparator cenaplarının hakkaniyet ve vicdanına saygı duyuyoruz"* diyerek teşekkür etmiştir (BOA, TSMA. E. 561/19-29/14). Ancak, Halil Rıfat Paşa, bu meblağın yeterli olmadığını ve imparator I. Nikola'ya durum iletilirse daha da indirmeye gideceğini Nesselrod'a söylemiştir (BOA, TSMA. E. 561/19). Halil Rıfat Paşa, Çar I. Nikola'nın aslında Osmanlı Devleti'ne muhabbet beslediğini düşünmektedir. Paşa, ya gerçekten böyle düşünmüş ya da böyle düşünmek zorunda kalmıştır ki bunu anlamak güçtür. Ancak,

belgeler tahlil edildiğinde Halil Rifat Paşa'nın, bu şekilde düşünmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır.

Tazminat görüşmelerinde Halil Rifat Paşa, bunun yeterli olmadığını söylemesi üzerine Nesselrod, Yunanistan Protokolü'nün Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi halinde bir milyon daha sileceklerini dile getirmiştir (BOA, TSMA. E. 561/19- HAT. 1297/50441-b). Halil Rifat Paşa, meblağa yine itiraz edince; Nesselrod, *“unutmayınız ki Rusya, bir taraftan İstanbul'a, bir taraftan da Kars ve Erzurum'a hem civardır”* demiş ve devamında, *“eğer bu antlaşmayı burada imzalamazsanız Osmanlı topraklarında bulunan Dibiç'e (Rus Ordusu başkumandanı) ve İstanbul'da bulunan Orlofa haber verileceğini unutmayın”* şeklinde tehdit etmiştir (BOA, TSMA. E. 561/19). Osmanlı heyeti, bu tehditler karşısında geri adım atmış ve bu meblağı kabul etmiştir. Heyetin bu meblağı kabul etmesinde diğer bir etken ise korkudur. Şöyle ki, bu görüşmeler biraz daha uzar ve Osmanlı biraz daha itiraz eder ise Rusya'nın, Balkanlar'dan ve Anadolu'dan çekileceği yerlerden çekilmeyeceği düşüncesi, heyete geri adım attırıştır (BOA, TSMA. E. 561/20).

Tazminat miktarı görüşüldükten sonra, taksitler konuşulmuştur. Rusya, taksitleri üç milyondan bir milyona indirmiştir (BOA, HAT. 1295/50358). Rusya, Osmanlı Devleti'nin Felemenk altını bulmakta zorluk yaşaması halinde rayiç farkı hesaplanmak suretiyle Osmanlı Sikkesi ile de ödeme yapabileceğini söylemiştir (BOA. HAT. 1297/50441-b). Hatta Osmanlı ilk taksiti, altı bin kese Hayriye altını şeklinde ödemiştir (BOA, TSMA. E. 29/8).

Halil Rifat Paşa'nın, görüşmelerde tutarsız davrandığı görülmektedir. Paşa, bir taraftan taksit hakkında, meblağın Osmanlı Devleti için bir şey olmadığını ve kolaylıkla ödeyebileceğini söylerken, diğer taraftan bunun biraz daha indirilmesini istemektedir (BOA, TSMA. E. 561/19). Bu durum Osmanlı Devleti'nin ne kadar çaresiz olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin bunları kabul etmesi ile Rusya, Anadolu'da ve Balkanlarda işgal ettiği yerlerden çekileceğini; ancak sadece borcun

tamamı ödeninceye kadar Silistre'de kalacağını dile getirmiştir (BOA, TSMA. E. 897/23).

Görüşmeler neticesinde 26 Mayıs 1830 tarihinde Halil Rıfat Paşa ile Rus murahhaslar arasında tazminat meselesine dair bir senet imzalanmıştır. Senede göre; on milyon savaş tazminatı sekiz milyona tenzil edilecek ve Osmanlı bunu taksitler halinde ödeyecek (ilk taksit peşin verilecek), bu meblağ sekiz taksit ile (Mayıs 1831-1838) bir milyon lira ödenecek, ticari tazminattan beş yüz bin ödendiği takdirde Rusya, Karadeniz sahili ve Tuna'dan çekilecek (Silistre hariç), beş yüz bin ödendiğinde Rusya, Memleketeyn'den çekilecek, sekiz milyon ödendiği zaman Rusya, Silistre'den de çekilecek, burada kaldığı vakitler, haberleşmeyi Eflak-Boğdan ve Tuna üzerinden yapacak, Osmanlı bu taksitleri, ahşap, nuhas (bakır para), ipek (harir) şeklinde de ödeyebilecek, Osmanlı Filemenk altını bulmakta zorluk yaşarsa, rayiç farkı hesaplanarak Osmanlı Sikkesi ile ödeme yapabilecek, taksitler Silistre'de bulunan Rus komiserlere verilecek ve Osmanlı tazminat için sarrafları Rusya'ya teminat olarak gösterdiği vakit Rusya, bunu kabul edecek (Muahedat Mecmuası: s. 87-90-BOA, HAT. 1297/50441-b). Varılan karar, yine Osmanlı Devleti'ne çok fazla yarar sağlamamıştır. Ancak Halil Rıfat Paşa, yapılabilecek en iyi antlaşmayı yapmıştır.

Sekiz milyon tazminattan, daha sonra Osmanlı Devleti'nin Londra Protokolü'nü kabul etmesiyle bir milyon daha silinmiş, ayrıca Halil Rıfat Paşa'nın 1834'te tekrar Rusya'ya gittiğinde, Eflak-Boğdan'da Osmanlı'nın birtakım ıslah çalışmalarından dolayı toplam tazminat beş milyon olarak kararlaştırılmıştır (BOA, TSMA. E. 714/19- HAT. 1168/46207).

Bu antlaşma şartlarından dolayı Halil Rıfat Paşa kendisini başarılı bulmamıştır (BOA, TSMA. E. 752/11). Ancak Osmanlı Devleti, bu antlaşmadan dolayı Halil Rıfat Paşa'yı başarılı bulmuştur. Nitekim Mehmet Ali Paşa isyanında Halil Rıfat Paşa'nın, asi vali ile görüşmelere gönderilmesi bunu kanıtlamaktadır (BOA, HAT. 360/20079-354/19894). Ayrıca devletin bürokratik kadrolarındaki

bozulmaya rağmen, yine de bu dönemde başarılı devlet adamlarının olduğu müşahede edilebilmektedir.

3. Halil Rıfat Paşa'nın Rusya'dan Dönüşü ve Belgelerin Tahlili

Halil Rıfat Paşa, Rusya'ya gittiği andan itibaren büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Petersburg'a ilk geçtiği dönemde Çar I. Nikola ile askeri törenleri dahi izlemiştir (BOA, TSMA. E. 29/13). İmparator Çar I. Nikola ile Halil Rıfat Paşa arasında bir dostluk da hasil olmuştur. Öyle ki, Çar, Halil Rıfat Paşa'nın evliliğini bizzat tebrik etmiştir (BOA, HAT. 1165/46114). Bu dostluğa binaen Halil Rıfat Paşa'nın görüşmelerde konunun Çar'a iletilmesini ve I. Nikola'nın hakkaniyet ve muhabbetle konuya yaklaşacağını dile getirmiştir.

Halil Rıfat Paşa, antlaşmayı yaptıktan sonra tekrar Çar I. Nikola ile görüşmüştür. Bu görüşmede de çok iyi karşılanmıştır. Halil Rıfat Paşa, ayrılacağı sırada I. Nikola; II. Mahmut'a karşı beslediği halisane hislerinin ifadesi olarak gördüğü şu mesajı iletmesini istemiştir; *"Sultan II. Mahmut'un saltanatın ve sülalesinin devamının en emin yolu, Padişahın, tebaasının ekseriyetinin dinini teşkil eden Hristiyanlık-Ortodoksluğa intisap etmesidir"*¹¹ (Kurat, 2011: s. 58-59-Schiemann, 1908/2: s. 390). Yani II. Mahmut'un İslam'ı bırakıp, Hristiyanlığa geçmesini istemektedir. I. Nikola, burada ya akli başında değildi ya da bunun abartılarak anlatıldığı kanısındayız. Çünkü bütün dünya Müslümanlarının koruyucusu sıfatını taşıyan bir sultana, bu teklif

¹¹ Bu eserde, böyle bir teklifin Halil Rıfat Paşa'ya yapılmış olmasa da Çar. I. Nikola'nın 1832 yılında General Murav'yeve bu tür talimat verdiğini dile getirmektedir. Ancak ulaşılan belgelerde, Halil Rıfat Paşa'ya böyle bir şey denildiğine dair herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Ayrıca, Schiemann da çalışmasında bu konuyu anlattığı bölümün dipnotunda, *"Rus arşivlerinde böyle bir ifadeye rastlanılmamıştır"* demektedir. Ayrıca, Halil Rıfat Paşa, böyle bir şey gerçekleşir ise hem devletin sonu olacağı hem de Padişahın öldürüleceğini yani cinayet olacağını dile getirmiştir. Paşa bu konuyu fazla önemsememiştir.

akıl almaz bir şeydir.¹² Bunun en bariz örneği, Halil Rifat Paşa'nın, Rusya'da gezerken, Tatarlara ve gezdiği Müslüman mahallerde Osmanlı Padişahı adına birtakım maddi yardımlarda bulunmasıdır (BOA, TSMA. E. 29/7).

Çar I. Nikola ile de görüştükten ve bu mesajı aldıktan sonra Paşa Osmanlı Devleti'ne dönmüştür. Rusya görevi biten Halil Rifat Paşa'nın, yaklaşık sekiz ay boyunca meşgul olduğu elçilik görevi, Osmanlı maliyesine 11.166 kuruşa mal olmuştur (BOA, TSMA. E. 29/7).

3.1. Belgelerin Tahlihi

Belgeler incelendiği vakit, tarafların birbirlerine dostluk, önemsememe ve tehditkâr gibi tavırlar takınmaktadırlar (BOA, TSMA. E. 752/11). Çar'ın, Osmanlı Devleti'ne samimi hisler ile yaklaştığı hemen hemen bütün belgelerde dile getirilmektedir. Osmanlı Devleti de Çar'a karşı samimi hislerini belirtmek üzere Çar'a, Çariçeye ve bazı devlet görevlilerine kıymetli mücevherler ile süslü birtakım hediyeler göndermiştir (BOA, TSMA. E. 29/3). Ancak, Rus murahhasları sıkıştıkları veya konuyu kapatmaya çalıştıkları zaman ya Osmanlı heyetini önemsememişler ya da tehdit etmişlerdir.

Osmanlı heyeti, bu tür davranışlara boğun eğmiş ve daima Rusya Devleti'nin samimi hisler beslediğine inanmak istemişlerdir. Rus heyeti, tehdit ettiği vakit dahi Halil Rifat Paşa ve ekibi herhangi bir karşı çıkış dahi yapamamışlardır. Ancak, Halil Rifat Paşa'nın Hocabey'de büyük bir coşku ile karşılanmasına binaen, Osmanlı Devleti de Orlof'un İstanbul'dan ayrılacağı sırada büyük bir tören gerçekleştirmiştir (BOA, HAT. 1052/43322). Bu durum Osmanlı

---

¹² Bu cümlelerin taraflı olduğu düşünülmemelidir. Osmanlı Sultanlarının kendilerini tarif ederken, kullandıkları sıfatlar incelendiğinde yerinde ve tarafsız bir tespit olduğu görülebilir. Hatta Schieman, çalışmasında çarın aklının yerinde olmadığını ima etmektedir.

Devleti'nin Rusya ile her an dost olmaya hazır olduğunu bir nebze de olsa göstermektedir.

Sonuç

Edirne Antlaşması ile büyük bir yükümlülük altına giren Osmanlı Devleti'nin, biraz daha ılımlı bir antlaşma yapabilmek için Halil Rıfat Paşa başkanlığında bir heyeti Rusya'ya gönderdiği bilinmektedir. Böylelikle Edirne Antlaşması'nın Osmanlı Devleti tarafından hangi şartlar altında ve ne suretle kabul edildiği müşahede edilmektedir.

Halil Rıfat Paşa ve heyeti Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumun gayet farkında olarak ellerinden geleni yaparak bir nebze tazminat yükümlülüğünü hafifletebilmişlerdir. Ancak belgeler incelendiği vakit, Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı genellikle mesafeli olduğu ve bu mesafenin de temkinli olmaktan ileri geldiği görülmektedir. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin, 19. yüzyıl boyunca Rusya ile savaşmaktan kaçınmasını, bu görüşme ve belgeler üzerinden daha iyi anlamak mümkündür. Rusya, Osmanlı Devleti'ni, bütün isteklerini kabul ettirebileceği bir devlet olarak görmektedir. Bunun yanında Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerinde emperyalist emellerinin temelinde, siyaset olmakla birlikte Çar I. Nikola'nın Sultan II. Mahmud'u kendi dinine davet ettiği mesajın karşılık bulmaması da bulunmaktadır. Dolayısıyla Rusya'nın dini gerekçelerle de Osmanlı Devleti'ne yönelik hasmâne bir tutum benimsediği anlaşılmaktadır.

Neticede Halil Rıfat Paşa'nın Rusya'ya gittiği ve yaptığı görüşmeleri içeren belgeler incelendiğinde, Osmanlı-Rus ilişkileri daha rahat bir şekilde anlaşılabilir. Aslında bu belgeler sadece 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'na dair olsa da 19. yüzyıldaki Osmanlı-Rus ilişkilerini de anlamlandırmayı kolaylaştırmaktadır. Edirne Antlaşması'nın anlatıldığı birçok eserde bu konuya yer verilmemektedir. Bu çalışmanın, bu konuya açıklık getireceği ümit edilmektedir.

Kaynakça

- Ahmed Lütfi. (1984/IX). *Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Haz: Münir Aktepe, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Akyıldız, A. (2019). "Mahmud Celaleddin Paşa, Damad." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*. C. Ek-2, 3. Basım s. 175-177. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2014). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bitis, A. (2000). "The Russian Army and The Eastern Question, 1821-34" London: *The London School Of Economics and political science*.
- Gogitidze, M-Bezhitashvili, G. (2015). *Szhdzhjdo Pitsis Jçtguni*, Tiflis.
- Gülsoy, U. (2000). *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Kurat, A. N. (2011). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Muahadat Mecmuası* (2008/IV). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Schiemann, V. T. (1908/2). *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I*, Berlin.
- Süreyya, M. (1996/2). *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayer. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Taşkesenlioğlu, M. Y. (2021). *Kafkasya Hattında Osmanlı Hristiyanlarına Yönelik Rus Politikaları (1828-1878)*, Ankara: Fenomen Yayınları.
- Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. (2008). C.1. Ed: Ekrem Çakıroğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (Boa), Sadaret (A.), Mektubi Kalemi Evrakı (MKT.) Nezaret ve Devair Evrakı (NZD.).
- Boa, Babı Asafi Namei Hümayun Kalemi (A. DVN. NMH.).
- Boa, Cevdet (C.), Dâhiliye (DH.).
- Boa, C, Maliye (ML.).
- Boa, C, Saray (SM.).
- Boa, Hattı Hümayun (HAT).
- Boa, İrade (İ.), Mesaili Mühimme (MSM.).
- Boa, Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi Evrakı (TS. MA. E).

EKLER

Ek 1: Halil Rifat Paşa, (Gogitidze-Bezhitashvili, 2015: s. 160).

YEREL KALKINMA ÇALIŞMALARINDA DİJİTAL MEDYANIN ETKİ GÜCÜ

The Impact Of Digital Media In Local Development Works

Mustafa MAYDA

Dr. Öğr. Üyesi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Gazetecilik Bölümü, Çanakkale.
mustafa.mayda@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4320-4524

Özet

Endüstri 4.0 süreci ile beraber dijitalleşmenin hayatı şekillendirmesi ile pek çok alanda kırılmalar yaşanmaktadır. İnsan yaşamına etki eden tüm alanlarda sanallaşma ile beraber dijital etkileşimin arttığı görülmektedir. Bu etkileşim görsellik üzerinden bilginin dolaşımını hızlandırarak refah seviyesini etkileyen faktörleri dönüştürmektedir. Görsellik üzerinden gelişen dijital etkileşim dijital medya zemininde kendine yer bularak kalkınma projelerinin uygulamaya yönelik süreçlerini yönlendirmektedir. Bu çalışmada konu betimsel bir şekilde ele alınarak dijital medyanın günümüz yerel kalkınma projelerinde nasıl bir rol üstlendiği incelenmeye çalışılmıştır. Özellikle dijital medyanın etkileşime açık dinamik yönü ele alınarak, yerel kalkınma çalışmalarında süreçlere nasıl katkıda bulunduğu irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Kalkınma, Dijital Medya, Kalkınma Politikaları, Dijital Etkileşim.

Gönderim tarihi: 02.08.2022

Kabul tarihi: 23.08.2022

Abstract

Along with the Industry 4.0 process, there are breaks in many areas as digitalization shapes life. It is seen that digital interaction has increased with virtualization in all areas that affect human life. This interaction accelerates the circulation of information through visuality and transforms the factors that affect the level of well-being. The digital interaction that develops through visuality thus finds its place on the digital media ground and directs the implementation-oriented processes of the development projects. In this study, the subject has been dealt with descriptively and it has been tried to examine how digital media plays a role in today's local development projects. In particular, by considering the dynamic aspect of digital media that is open to interaction, it has been tried to examine how it contributes to the processes in local development studies.

Keywords: *Local Development, Digital Media, Development Policies, Digital Interaction.*

Giriş

Kalkınma ve dijital medya kavramları günümüzde eşgüdümlü hareket eden kavramlar olarak öne çıkmaktadır. Bu kavramlara bağlı olarak ülkelerin, şehirlerin, toplulukların ve bireyin dijitalleşme süreci ile beraber iletişim biçiminde hızlı bir dönüşüm olduğu görülmektedir. Özellikle dijital zeminde gerçekleşen medya üretimlerine bakıldığında, insanın günlük yaşam içerisinde sanal dünya üzerinden kendine yer bulmaya çalıştığı söylenebilir. Ekonomik, kültürel ve sosyal tüm alanlarda günümüzde birey dijitalleşme üzerinden yeni kimliklerle var olma çabası içerisinde girmektedir. Bu dijital süreçler insanın toplum içerisindeki konumunu etkileyerek çok yönlü ve dinamik yeni bir dijital etkileşim çağına uyum sağlamasını zorunlu kılmaktadır.

Dijital verinin güç olarak tanımlandığı günümüzde, her türlü eylemin dijital dünyadan bağımsız şekilde düşünülmesi söz konusu olamamaktadır. Teknoloji kullanımına ve dijital veriye dayalı dijital

ekonomi, dijital sağlık, dijital sanat, dijital ayak izi, dijital etkileşim, dijital miras, bağlantılılık, mobilite, dijital savaş gibi pek çok yeni kavram yeni insan profili olarak tarif edilen *dijital vatandaşı* tanımlar niteliktedir. Bu kavramlar üzerinden şekillenen yenedünya da bireyin teknolojiyi kullanmadaki davranış normları dönüşerek, toplum ve yaşadığı şehir ile ilişkisinde yeni yaklaşımlar ortaya çıkarmasını gerekli kılmaktadır.¹ Yeni insan artık dijital konforu, dijital etkileşimi ve dijital ortamlı yaşam formlarını kendisinin de dâhil olduğu dijital iletişim süreçlerine aktarmaktadır. Bu bakımdan bireysel ve toplumsal kalkınma süreçlerinde işin içerisine dijital eylem süreçlerini dâhil etmek kaçınılmaz bir durumdur.

Bu çalışmada özellikle yerel kalkınma ve dijital medya ilişkisi üzerinde durulmaktadır. İlk bölümde konunun kavramsal çerçevesi ele alınarak öne çıkan kavramlar ortaya konmaya çalışılmaktadır. İkinci bölümde ise yerel kalkınma konusunda dijitalleşmenin mevcut konumu irdelenmiştir. Son bölümde ise dijital medyanın yerel kalkınmaya olan etkisi yerel, ulusal ve küresel ölçekte incelenerek dijital medyanın yerel kalkınma çalışmalarını hangi yönlerden etkilediği tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Yerel Kalkınma Çalışmaları

Kalkınma çalışmaları toplumların refah seviyesinin gelişmesi ve aynı zamanda asgari standartlarda mevcut imkânların toplumun her kesimi tarafından eşit şekilde kullanılabilmesi için önem arz etmektedir. Dünya Bankasının Dünya Kalkınma Raporuna göre; kalkınma topluma fırsatlar sunması bakımından önemlidir. İnsanların eşit bir şekilde kaynaklardan yararlanabilmesi için homojen bir şekilde fırsatların ortaya konulması gerekmektedir.² Bu

---

¹ Tanol Türkoğlu, *Dijital Kültür*, Beyaz Yayınları, İstanbul, 2010.

² Özlem Küçük, "Dünya Bankası ve Kalkınma: Sürdürülebilir Turizm ve Dijital Platformlar", *International Journal Of Humanities and Education*, 8(17), 2022, s. 131-132.

durum bilimsel zeminde gerçekleştirilen kalkınma çalışmaları ile mümkün olmaktadır.

Yerel Kalkınma boyutunda kalkınma kavramının alt bileşenleri arasındaki ilişki belirleyici olmaktadır. Özellikle kalkınma kavramı ele alındığında bir değerler sisteminden bahsedilebilir. Bu değerler sistemde ekonomi ve çevrenin sürdürülebilir bir kalkınma için birbirine uyumlandırılması ve aralarında standartları belirlenmiş bir ilişki modelinden söz etmek gerekir (Yalçın, 2013, s. 34-35).³ Bu ilişki modelinde günümüzdeki dijital iletişim sistemleri önemli yer tutmaktadır. Çünkü günümüzde değer üretme süreçlerinin dijital zemin üzerine inşa edildiği görülmektedir.

1.1. Yerel Kalkınmanın Kavramsal Çerçevesi

Yerel kalkınma çalışmaları çerçevesinde konu kavramsal olarak ele alındığında pek çok tanımlamanın olduğu görülmektedir. Bu açıdan kalkınma, şu şekilde yedi ana başlığa ayrılmaktadır:

- İnsani Kalkınma
- Sosyal Kalkınma
- Kültürel Kalkınma
- Ekonomik Kalkınma
- Fiziki Kalkınma
- Siyasi Kalkınma
- Bölgesel Kalkınma

Yerel Kalkınma çalışmaları, "Bölgesel Kalkınma" başlığının altında değerlendirilen çalışmalar olarak öne çıkmaktadır.⁴ Bu alt başlıklar ele alındığında kalkınma kavramı; bir toplumun ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel açıdan gelişmesi ve pozitif yönde değişmesi olarak tanımlanabilir.⁵ Ayrıca kalkınma kavramı tarihsel süreç içerisinde

³ Alper Yalçın, "Sürdürülebilir Yerel Kalkınma İçin Cittaslow", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 2013, s. 34-35.

⁴ Mahir Özhan, Yücel Keser, "Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim", *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(2), 2021, s. 20.

⁵ Asmin Kavas Bilgiç, "Yerel Kalkınmada Yerel Yönetimlerin Rolü: Türkiye Üzerinden Örnek Uygulamalar", *Ege 3. Uluslararası Sosyal*

ekonomik gelişme üzerinden tanımlanıp, özellikle toplumların gelir düzeyi üzerinden değerlendirilen bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Kişi başına düşen milli gelir oranı, kalkınma kavramının bu anlamda tanımlanmasında önemli rol oynamaktadır.⁶ Yerel Kalkınma kavramı ise; Bölgesel Kalkınma'nın altında yer alarak, yerel olarak yöre ve bölgelerin refah seviyesinin yükseltilerek ulusal kalkınmaya katkı sağlayıp uluslararası alanda ülkenin rekabet gücüne katkı sağlayan kalkınma süreçleri olarak tanımlanmaktadır.⁷ Bu tanım çerçevesinde kavramın dijital iletişim sistemleri zemininde güncellenerek literatürde yeni bir bakış açısı ile tanımlanması söz konusudur.

1.2. Dijital Medya Uygulamaları

Medyanın günümüzde teknoloji ile birlikte dönüştüğü düşünüldüğünde, insanın çevresi ve doğa ile iletişimde özellikle dijital medya önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Medya genel olarak bilginin yazılı, basılı, işitsel ve görsel olarak yayılması ve etki alanını derinleştirmesine katkı sağlayan süreçler bütünü olarak tarif edilebilir.⁸ İnsan tarafından üretilen içeriğin iletilmesi ve etkileşime sokulmasında medya üretim süreçleri etkin şekilde rol oynamaktadır.

Dijitalleşmeye bağlı olarak sanallaşmanın getirdiği yeni iletişim modelleri bu açıdan bilginin daha hızlı yayılmasına ve çeşitliliğin artmasına sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak medya üretiminde ve tüketiminde dijitalleşme tüm süreçleri etkileyerek, bireyin iletişim

---

Bilimler Kongresi, Ubak International Sciences Academy, İzmir, 2021, s. 71.

⁶ Serkan Cantürk, *21. Yı'da Konvansiyonel Kalkınmadan Dijital Kalkınmaya Dönüşüm ve Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınmasına Etkileri*, Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2021.

⁷ Eyüp Zengin, Mustafa Başkurt, Muharrem Es, *Yerel Yönetimler ve Yerel Kalkınma*, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 2014, s. 104-105.

⁸ Oğuzhan Taş, *İletişim, Medya ve Kültür*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2020.

dünyasına yeni kavramların girmesini de kolaylaştırmaktadır. Bu noktada dijitalleşme bireyi önceleyerek bireysel düşünce ve bireysel eylemi küresel ölçeğe taşımaktadır. Çünkü günümüzde medya sektörüne bakıldığında, sermayenin değil bireysel özelliklerin çok daha önemli hale geldiği söylenebilir. Dijitalleşme; bireyin hayal gücünü, dijital süreçlerdeki eyleme geçme hızını ve küresel etkileşim içerisindeki konumunu güçlendirecek bir şekilde gelişmektedir.⁹ Bununla birlikte dijitalleşmeye bağlı olarak medya dünyasına hız, mobilite, bağlantılılık, hiper metin, siber güvenlik, dijital ikiz, dijital ayak izi yönetimi gibi birçok yeni kavramın dâhil olduğu görülür. İnternet teknolojisi sayesinde dijital medya bu kavramlar çerçevesinde gelişerek dönüşmektedir. İnsan artık dijital “*second life*” olarak isimlendirilen yeni bir dünyada yeni dijital kimliği ile var olma çabası içerisine girmektedir.¹⁰ Dijital medya bu açıdan insan yaşamına doğrudan etki ederek bireyin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşam alanlarına müdahale etmesi söz konusudur.

Dijital medya denilince sosyal medyanın öne çıktığı görülmektedir. Sosyal medya insanın günümüzde yaşam biçimini dönüştüren en önemli medya süreçlerini kapsamakta ve bireyin iletişim dünyasını dönüştürmektedir. Sosyal medya *web 2.0* teknolojisi üzerine temellendirilen dijital uygulamalar bütünü olarak tarif edilebilir.¹¹ Bu açıdan günümüzde sosyal medya ve dijital medyanın özellikle kalkınma çalışmalarında süreçlerin merkezin yer aldığı söylenebilir. Kalkınmanın toplumun tüm katmanlarını etkilemesi için dijital medya kullanımının önemi büyüktür. Özellikle dijital medyanın “aktör ağ kuramı” olarak isimlendirilen insanın dijital iletişim

⁹ Birol Akgül, Zeynep Ayer, “Sanayi 4.0 Sürecinde Medyada Sektörel Dönüşüm”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 2018, s. 2312.

¹⁰ John Palfrey, Urs Gasser, *Doğuştan Dijital*, İKÜ Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 25.

¹¹ Filiz Aydoğan, *Endüstri 4.0 ve Dijital Medya*, Der Yayınları, İstanbul, 2019, s. 99.

dünyasındaki yeni ilişki modellerini ortaya çıkartan özelliği, bireyin toplum içerisindeki konumunu etkileyen bir özellik olarak öne çıkmaktadır.¹² Bu kuram bireyi dijital dünyada yeni bir kimlikle konumlandırmakta ve iletişim dünyasını bireyden küresele doğru yönlendirmektedir.

2. Yerel Kalkınma Çalışmalarında Dijital Medya Yapılanmaları

Yerel kalkınma çalışmalarında mevcut duruma bakıldığında, Türkiye'deki merkezi ve yerel yönetimlerin dijital medyayı kullanarak çeşitli yerel kalkınma projelerini hayata geçirdiği görülmektedir. Özellikle belediyelerin dijitalleşme sürecine paralel olarak teknoloji tabanlı pek çok yerel kalkınma çalışmasını hayata geçirerek şehrin ve beldenin refah seviyesinin yükselmesine katkı sağladıkları görülmektedir. Medyanın özellikle dijital medyanın kitleleri etkileme gücü ele alındığında, kalkınma çalışmalarında merkezi ve yerel yönetimlerin dijital medyayı kalkınma projelerinin pazarlama, tanıtım ve uygulamaya yönelik süreçlerde etkin bir şekilde kullandığı söylenebilir.¹³ Buna bağlı olarak dijital medya aktif bir şekilde toplum ile yönetim arasındaki iletişimi biçimlendirerek toplumsal etkileşimi artırmaktadır.

Dijital medya aynı zamanda şehir ve beldelerin markalaşma süreçlerinde aktif rol alarak yönetimler tarafından markalaşma projelerinde çok yönlü olarak kullanılmaktadır. Şehirlerin markalaşma süreçlerinde işlevsellik, katma değer yaratma, görünüş, katılımcılık, akıllı şehir teknolojileri ve sosyal aktivite düzeyi gibi pek çok başlıkta şehir yönetimlerinin dijital medyayı aktif bir şekilde

---

¹² Olcay Uçak, "Aktör Ağ Kuramı Bağlamında Otomatik Gazetecilik ve Gelecekte Gazetecileri Bekleyen Sorunlar", Olcay Uçak, *Dijital Medya ve Gazetecilik*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2018, s. 296.

¹³ Abdi Erkal, "Dijital Çağda Bağımlılık ve Modernleşme İlişkisi: Mobil Teknoloji Bağımlılığı Analizi" Olcay Uçak, *Dijital Medya ve Gazetecilik*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2018, s. 258.

kullandığı görülmektedir.¹⁴ Bu bakımdan markalaşma süreçleri ile dijital medya uygulamaları paralel hareket ederek yerel kalkınmanın sürdürülebilirliğine de katkı sunmaktadır.

2.1. Türkiye'deki Merkezi ve Yerel Yönetimlerin Yerel Kalkınma Yaklaşımları

Sanayi 4.0 olarak isimlendirilen dijitalleşme sürecinde yerelden küresele doğru dijital rekabetin yoğun bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Bu bakımdan dijitalleşmenin bireyi öncelemesinden dolayı ülkelerin teknoloji tabanlı yeni politikalar geliştirmesi ve yerel referanslı kalkınma çalışmaları ortaya koyması elzem bir durum olarak görülmektedir. Özellikle şehir ve belde yönetimlerinin dijital veriyi kullanarak veriyi dijital enformasyona dönüştürmesi ve şehrin kalkınmasında aktif şekilde kullanması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵ Bu açıdan özellikle belediyelerin vermiş oldukları hizmetlerin toplum tarafından karşılık bulması dijital veriyi doğru kullanmasına bağlı bir durumdur. Bu durumda dijital medya, veri üretimi açısından ana kaynak olarak devreye girerek refah seviyesinin ve yaşam kalitesinin artmasında yönetilebilir enformasyon kaynağı görevini üstlenmektedir.

Merkezi ve yerel yönetimlerin bölge halkının yaşam kalitesini yükseltme noktasında temel referanslara dayanan politikaları uygulamaları beklenir. Yerel kalkınma süreçlerinin başarılı bir şekilde yönetilebilmesi için yönetimlerin asgari ölçüde hizmet etmek, yurttaş odaklılık, müşteri değil vatandaş odaklılık, kamu hizmetlerinde hassasiyet, insana saygı, katılım, hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi başlıklarda faaliyette bulunmaları beklenmektedir. Bu başlıkların pratikteki uygulamalarına

¹⁴ Miray Özden, Gökmen Kantar, Sabri Çınar, "Kentsel Markalaşma Sürecinde Yerel Yönetimlerin Önemi", *Journal of Yasar University*, 16(62), 2021, s. 1005.

¹⁵ Filiz Aydoğan, "Tekno-Metalaşan ve 'Emeğe' Dönüşen Oyun", Filiz Aydoğan, *Endüstri 4.0 ve Dijital Medya*, Der Kitapevi, İstanbul, s. 60.

bakıldığında dijital veriye dayalı yeni bir yönetim anlayışının öne çıktığı görülmektedir. Bu durum yerel kalkınma çalışmalarında kendini göstererek yönetimlerin yerel aktörler (özel sektör, sivil toplum kuruluşları, yöre halkı vb.) ile beraber gerçekleştirdikleri kalkınma projelerinde kendine yer bulmaktadır. Özellikle kaymakamlıklar ve belediyelerin Kalkınma Ajansları ve Avrupa Birliği gibi kurumlar ile beraber gerçekleştirdikleri yerel kalkınma projelerinde, dijital süreçlerin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Dijital medya özellikle projelerin yerel, ulusal ve uluslararası alanda pazarlanması ve projelerin sürdürülebilirliği açısından önemli rol üstlenmektedir.¹⁶ Yerel kalkınma çalışmaları yönetimler tarafından yürütülürken yerel kalkınmanın temel unsurları referans alınmaktadır.

- Fiziksel Kalkınma
- Kültürel Kalkınma
- Sosyal Kalkınma
- Ekonomik Kalkınma
- Siyasal Kalkınma
- Etkin Yönetim

Yerel kalkınmanın bu altı temel unsuru dijitalleşme ile birlikte yönetimlerin sürdürülebilir kalkınma için faaliyet gösterdikleri ana başlıklar olarak öne çıkmaktadır. Yerel kalkınmanın bu alt başlıklarının hepsinde kalkınmanın ölçülebilir, gözlemlenebilir ve sürdürülebilir olması için dijital medya süreçlerinden yararlanılmaktadır (Bilgiç, 2021, s. 73). Sosyal medya yönetimi, dijital görsel platformlar, dijital halkla ilişkiler, bulut bilişim yönetimi gibi pek çok alanda kalkınma projelerinin etkileşimli bir şekilde yönetilmese ve özellikle belediyelerin bu anlamda dijital medyayı çok daha aktif kullanması söz konusudur.

2.2. Sanayi 4.0 Sürecinde Yerel Kalkınma Yaklaşımları

Dijitalleşme süreci olarak isimlendirilen Sanayi 4.0 sürecinde, yaşamın hemen hemen tüm alanlarında hızlı bir dönüşüm söz

---

¹⁶ M. Özhan, Y. Keser, s. 22-23-24.

konusu olmaktadır. Teknolojiye bağılı olarak dijital okuryazarlığın ön plana çıktığı ve sanallaşmaya bağılı olarak iletişimin dijital alana kaydığı görülmektedir. Bu durum ülke, şehir ve bireylerin yeni bir bakış açısı geliştirmesini gerekli kılmaktadır. Dijital kimlikler üzerinden yeni bir konum alan dijital insan dijital şehirleri, dijital şehirler ise dijital ülkeleri inşa ederek küresel ölçekte dijital etkileşim dünyasının inşasına katkı sunmaktadır. Bu durumda insanın dünyayı okuması ve çevresi ile etkili bir iletişim süreci geliştirebilmesi için dijital cahillikten kurtulması elzem bir durumdur. Robert Berkowitz ve Michael Eisenberg'in "Bilgi Problemleri Çözümü", bu konuda aydınlatıcı bir yaklaşım olabilir. Bu yaklaşıma göre dijitalleşmeyi iyi yönetebilmek ve sürdürülebilir kalkınma için altı aşamalı çözüm aşamaları şunlardır:

- İşin tanımlanması, gereksinim duyulan bilginin belirlenmesi
- Bilgi arama stratejileri
- Tespit etme ve erişim
- Bulunan bilginin kullanılması
- Sentezleme
- Değerlendirme

Bu başlıklar dijitalleşme sürecinin öne çıkardığı hız, mobilite, veri yönetimi, siber güvenlik, bağlantılılık gibi kavramlar üzerinden okunarak, Sanayi 4.0 dijitalleşme sürecinin yaşamın tüm alanlarına etkin bir şekilde uyarlanmasına katkı sağlayabilir.¹⁷ Özellikle veri=güç yaklaşımından hareketle, Sanayi 4.0 sürecinde dijital medya üzerinden hızlı bir şekilde verinin yayıldığı görülmektedir. Bu durum özellikle kalkınmaya dayalı tüm alanlarda süreçlerin iç dinamiklerini de değiştirmektedir. Bu açıdan Sanayi 4.0 sürecindeki yerel kalkınma çalışmalarında "küresel düşün, yerel hareket et" yaklaşımından hareketle dijital platformların çok daha aktif bir şekilde kullanılması söz konusudur. Çünkü dijitalleşmede eylem yerel, etki ise küresel olabilmektedir.

---

¹⁷ T. Türkoğlu, s. 5.

Dijital devrim olarak da isimlendirilen Sanayi 4.0 sürecinin içyapısına bakıldığında üç başlığın öne çıktığı görülmektedir: Hız, genişlik ve derinlik, sistem etkisi. Bu başlıklara bakıldığında bu sürecin gelişmesinin üstel bir hızla gerçekleştiği söylenebilir. Bunun yanında bu dijitalleşme sürecinin etki alanının genişliği ve derinliği çok yüksek oranda seyretmekte, ekonomileri, toplumları ve bireyi çok derin bir şekilde etkilemektedir. Ayrıca küresel, ulusal ve yerel ölçekte de toplumun tüm katmanlarını etkileyerek toplumları ayakta tutan tüm sistemleri bütünsel olarak dönüştürmektedir.¹⁸ Burada dijitalleşmenin bireyden küresele etki gücünü üstel hızla artırarak dünyayı bambaşka bir dünya haline getirdiği de söylenebilir.

Dijitalleşmenin toplumdaki karşılığı değerlendirildiğinde Toplum 5.0 kavramının öne çıktığı görülmektedir. Ülke yönetimlerinin dijitalleşme ile birlikte toplumları yönetmede oyunun kurallarının değiştiğini fark ederek yeni bir bakış açısı ile süreçlere yaklaştığı görülmektedir. Sanayi 4.0 süreci penceresinden Toplum 5.0 kavramının tanımına bakıldığında “dijitalleşmenin demografik, ekonomik, etik ve sosyolojik açıdan toplumun teknoloji ile ilişkisini en verimli bir şekilde kurguladığı toplumsal dönüşüm felsefesi” olarak tanımlanmaktadır.¹⁹ Bu tanımdan hareketle dijital toplumun kalkınmasının dijital süreçleri yönetmekten geçtiği söylenebilir. Bu açıdan dijital medya yönetimi toplumun kalkınmasında önemli bir yer tutmaktadır.

3. Dijital Medyanın Yerel Kalkınmadaki Etki Gücü

Dijital medya kültür oluşumlarını etkileyerek yeni insan profilinin şekillenmesinde etkin rol üstlenmektedir. Akgül bu konuya; “Dijital medya ortamı dijital bakış açısına ve dijital empatiye sahip yeni insan profilini (dijital yerliler) ortaya çıkarmıştır.” şeklinde

---

¹⁸ Klaus Schwab, *Dördüncü Sanayi Devrimi*, Optimist Kitap, İstanbul, 2017, s. 11.

¹⁹ Emin Sertaç Arı, “Süper Akıllı Toplum: Toplum 5.0”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 2021, s. 457.

yaklaşmaktadır.²⁰ Dijital yerli olarak isimlendirilen dijital çağda teknoloji ile beraber doğup büyüyen bu yeni nesil, iş hayatı ve sosyal yaşamda dijital temelli yeni bir dünya kurgulamaktadır. Dünyayı yönetecek olan bu yeni neslin dijital medya ile olan ilişkisi de çok yönlüdür. Bu açıdan toplumun refah seviyesini etkileyen tüm süreçlerde dijital yerlilerin çok daha etkin rol almaya başladığı söylenebilir.²¹ Bu durumda dijital yerlilerin kalkınma çalışmalarında iyi bir şekilde yönlendirilmesi önemli olmaktadır. Dijital medyanın bilgisayar ve internet teknolojisi ile birlikte bilginin yayılması ve kullanılmasındaki rolü göz önünde bulundurulduğunda, dijital yerlilerin teknolojiyi kullanmadaki yeteneklerinin önemli bir potansiyel olarak öne çıktığı söylenebilir.²² Bu potansiyelin özellikle kalkınma da önemli rol üstlenmesi ve ülke kalkınmasına katkı sağlayan kurum, kuruluş ve firmalarda değerlendirilmesi önemli olacaktır. Dijital yerliler ile birlikte dijital süreçlerin kalkınma çalışmalarına olan etkisi bu bakımdan çok yönlü bir boyut kazanmaktadır.

Sanayi 4.0 süreci ile beraber insan yaşamının alt başlıklarında hızlı bir dönüşüm söz konusudur. Bu dönüşüm pek çok yeni kavramı insan yaşamına dâhil ederek dijitalleşmeyi insan kimliğinin merkezine oturtmaktadır. Akgül, bu yeni kavramları; *“Birlikte çalışabilirlik kavramı, siber fiziksel sistemlerin, yani akıllı ürün ve fabrikaların, açık ağ ve anlamsal açıklamalar üzerinden birbiriyle iletişim kurabilme yeteneğini ifade etmektedir. Sanallaştırma, siber fiziksel sistemlerin üretim sürecindeki tüm fiziksel olayları*

²⁰ Birol Akgül, “Endüstri 4.0 Sürecinde Dijital Medyada Kültürel Dönüşüm”, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 2021, s. 210.

²¹ J. Palfrey, U. Gasser, s. 117.

²² Onur Akyol, Deniz Oğuzcan, “İnteraktif Sinema ve Mobil Oyun Bileşimi "Eyes Of Sky" Üzerine Bir İnceleme”, Filiz Aydoğan, *Endüstri 4.0 ve Dijital Medya*, Der Yayınları, İstanbul, 2019, s. 50.

izleyebilmesidir.” şeklinde açıklamaktadır.²³ Bu kavramların yanında özellikle internet hızının artması ve 5G teknolojisinin devreye girmesi ile yapay zekâya sahip otonom sistemlerin ön plana çıktığı da görülmektedir. Bu durum çok yönlü bir şekilde iş ve sosyal hayatı etkilemekte ve dönüştürmektedir. Yaşam kalitesinin iyileşmesi, kaynak kullanımında artan verimlilik, çevre ve doğa üzerindeki etkiler, yeni iş modellerinin ve sektörlerin doğması, öngörülebilirlik seviyesinin artması, dijital bellek ve depolama sistemlerindeki gelişmeler gibi pek çok süreçte dijital etki kendisini göstermektedir.²⁴ Dijital medyanın tüm bu süreçlerdeki etki gücünün kontrol edilebilir ve yönetilebilir olması durumu, sürdürülebilir kalkınma çalışmaları için en önemli başlıklarından birisi olarak öne çıkmaktadır.

3.1. Yerel Düzeydeki Etkisi

Dijital medyanın yerel olarak kalkınma çalışmalarına olan etkisi dijital yerlilerin süreçlere katılımları ile doğru orantılıdır. Çünkü dijital yerlilerin dijital ortam ve çevrelerde gerçekleştirdikleri eylem zemini dijital kamu olarak adlandırılmaktadır.²⁵ Dijital kamuda dijital kimlikler üzerinden yoğun bir trafik oluşturan dijital yerliler, yaşadıkları şehirdeki imkân ve hizmetleri hızlı ve teknoloji referanslı tüketme eğilimi göstermektedir. Bu durumda dijital medya kullanımı açısından yerel olarak kalkınma ve refah seviyesinin yükselmesi için gerçekleştirilen tüm faaliyetlerde dijital teknolojilerin ve medyanın kullanımı etkili olabilir.

Dijitalleşme süreci olan Sanayi 4.0’da bireyin kolektif hareket yaklaşımı dijital zemine kayarak bireyin mekân ve bir topluluk ile ilişki kurma biçimi de değişmiştir. Artık birey daha kişisel

---

²³ Hanife Akgül, Birol Akgül, Zeynep Ayer, “Sanayi 4.0 Sürecinde Gazetecilik Bölümü Eğitim Programı Oluşturmada Yeni Yaklaşımlar”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 2018, s. 192.

²⁴ K. Schwab, s. 149.

²⁵ J. Palfrey, U. Gasser, s. 29.

davranmakta ve sanal ortamda daha çok bireysel eylemler gerçekleştirmektedir. Bu durum özellikle dijital medya üzerinden insanı “bir’den bire ve bir’den çok’a” yaklaşımı ile çok yönlü bir şekilde bağlantılandırmaktadır.²⁶ Bu bağlantı kültürü bireyin yerelden küresele hareket etme ve iş yapma biçimlerini de dönüştürmektedir. Burada “küresel düşün, yerel hareket et” anlayışının dijital süreçler üzerinden hayata geçtiği de söylenebilir.

Yerel olarak kalkınma çalışmalarında dijital medyanın özellikle şehir veya beldenin ulusal ve uluslararası alanda tanıtımı için kullanıldığını söylemek mümkündür. Merkezi yönetimler, belediyeler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektörün ortaya koyduğu kalkınmaya yönelik faaliyetlerde, dijital medyanın özellikle tanıtım ve pazarlama amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Belediyelerin yönetimleri altındaki şehir ve beldelerde, iş ve sosyal hayata yönelik gerçekleştirdikleri faaliyetlerin yöre halkında karşılık bulması, yöre halkını yapılan çalışmalar hakkında bilgilendirmek ve kalkınma projelerinin uygulamaya yönelik süreçlerinde yöre halkının desteğini almak için yoğun bir şekilde dijital medyayı kullandığı görülmektedir. Burada geleneksel medya araçlarının yanında dijital medya araçlarının çok daha yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. İşin bir diğer yönü ise; yerel yönetimlerin bürokrasi ve halkın şehir ile olan ilişkisinde dijital medyayı kullanarak yöre halkını yönetebilmesidir. Ayrıca dijital medya, şehirdeki kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyon ve uyum için zemin oluşturarak hizmet ve faaliyetlerin kalkınmaya olan etkisine de katkı sağlamaktadır.²⁷ Bu açıdan dijital medya araçlarının (sosyal medya, web-siteleri, mobil uygulamalar vb.) bireyin yaşadığı şehir ve yönetimi ile olan ilişkisinde çok güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

²⁶ K. Schwab, s. 105.

²⁷ M. Özhan, Y. Keser, s. 28.

Dijital medyanın yerel olarak kalkınmaya olan diğer bir etkisi ise, “akıllı şehir” kavramı üzerinden değerlendirilebilir. Günümüzde şehirler dijital iletişim ve otomasyon sistemleri üzerinden akıllanmakta ve teknolojik olarak gelişmektedirler. Ulaşım, sağlık, turizm, doğa, mimari ve eğlence hayatı gibi şehir yaşamının tüm dinamikleri dijital otonom sistemler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Akıllı yollar, akıllı binalar ve akıllı araçlar gibi yeni sistemler akıllı otonom şehirleri oluşturarak günümüzün dijital vatandaşının refah seviyesini teknoloji üzerinden konumlandırmasına yardımcı olmaktadır. Bu açıdan akıllı şehirlerde bireyin eylem tarzı ve yaşadığı şehri kullanma biçimi dönüşerek çok daha hızlı ve mobil bir yaşam tarzı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönüşümdeki tüm etkileşimde dijital medya süreçleri yöneten ve yönlendiren bir pozisyondadır. Şehirlerin dijitalleşmesi ve akıllanması aynı zamanda ulusal ve uluslararası alanda şehir ve beldelerin konumunu da etkileyerek kalkınmanın ulusal ve uluslararası boyutuna da katkı sunmaktadır.

3.2. Ulusal Düzeydeki Etkisi

Ülkelerin ve hükümetlerin dijitalleşme sürecinde halkı yönetebilme ve yönlendirebilme noktasında dijital teknolojiden en üst seviyede yararlandıkları görülmektedir. Dijitalleşmenin bireyi öncelemesi ile birlikte otorite kontrolün devletten ve yerleşik kurumlardan çıkarak gevşek ağlara ve sanal ortamlara kaydığını fark etmektedir.²⁸ Bu durum özellikle hükümetler açısından halkın yönetilebilmesi için paradigma değişimine gidilmesini zorunlu kılmaktadır. Artık oyunun kuralları birey lehine gelişmekte, devlet otoritesi etkinliğini çok yönlü dijital aktörlere bırakmaktadır. Bu durum kalkınma politikalarında devlet otoritesinin konumunu da değiştirerek politikaların uygulanmasında dijital vatandaş süreçlerin merkezine yerleştirmektedir. Bu değişimin kontrol edilebilmesi açısından dijital medya çok önemli bir etkiye sahip olup, özellikle kalkınmanın

---

²⁸ K. Schwab, s. 77.

ulusal düzeyde tabana yayılmasında önemli görevler üstlenmektedir.

Başka bir çerçeveden ulusal düzeyde dijital medyanın yerel kalkınmaya olan etkisine bakıldığında, otoritenin toplumsal açıdan dijitalleşme ile ortaya çıkan yeni eğilimleri kontrol altına alması gerektiği görülmektedir. Hacktivism (web sitelerinin yasadışı engellenmesi) , Klktivizm (dijital ortam aktivistliği) ve Slaktivizm (dijital eylem yanlılığı) gibi bireyin dijital dünyada maruz kaldığı yeni eğilimler, bireyin toplum ve yaşadığı ülke ile olan ilişkisini de dönüştürmektedir.²⁹ Bu yeni dijital akımlar aynı zamanda bireyin ulusal ve küresel olarak eylemde bulunma süreçlerini de etkilemektedir. Bu akımların dijital medya zemininde geliştiği ve bireyle sanal ortamlarda temas kurduğu düşünüldüğünde, kalkınma çalışmalarında dijital medyanın ne kadar stratejik bir konumda olduğu anlaşılacaktır.

Ulusal düzeyde yerel kalkınma çalışmalarının sürdürülebilir olması için üç temel faktörün birbiri ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan ekonomi, çevre ve toplum/kültür'ün birbirlerini etkileme düzeyleri ve temas noktaları ortaya konulduğunda, günümüzde dijital medyanın bu tabloda bağlayıcı bir pozisyonda olduğu görülür.³⁰ Bu açıdan bireyin toplum içerisinde ortaya koyduğu eylem biçimleri doğrudan veya dolaylı bir şekilde dijital zeminde kendisine yer bulmaktadır. Bu durumda kalkınma adına ortaya konan tüm çalışmalarda dijital medyanın avantajlarından (hız, bireysellik, mobilite, etkileşim gücü, bağlantılılık vb.) yararlanmak sürdürülebilirlik açısından da önemli olmaktadır.

²⁹ Bilginer Kucur, "Aktivism, Yeni Medya ve Dijital Aktivism", Erhan Eroğlu, Birgül Taşdelen, *Dijital Çağda İletişim Çalışmaları ve Medya Araştırmaları*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2020, s. 129-130.

³⁰ Çiğdem Koşar Taş, Sibel Örk Özel, Dilek Veysikarani, "Dijital Ekonominin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Üzerine Etkisi: Avrupa Birliği Ülkeleri İçin Bir İnceleme", *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 2021, 59.

Şehir ve beldelerin ulusal düzeyde aralarında bir rekabet söz konusudur. Bu rekabet özellikle şehirlerin markalaşma süreçlerinde kendini göstererek, ulusal düzeyde yerel yönetimlerin bu yarışta aktif rol almalarını gerekli kılmaktadır.³¹ Ulusal rekabette yerel yönetimler özellikle dijital iletişim araçlarını kullanarak, istihdam, turizm, eğitim ve kültürel faaliyet gibi alanlarda ortaya koydukları projelerin tanıtımını ve pazarlamasını yapmaktadırlar. Bu durumda bir yerel yönetim dijital iletişim sistemlerini ne kadar aktif kullanırsa ulusal yarışta o derece avantajlı duruma geçmektedir. Ayrıca şehir ve beldelerin ulusal rekabetteki performansları aynı zamanda küresel rekabete de katkı sağlayarak küresel ölçekte şehirlerin yabancı şehirler ile olan ilişkisini de dönüştürmektedir.

3.3. Uluslararası Düzeydeki Etkisi

Dijital bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde, bilginin küresel trafikteki hızı artmış ve bilginin uluslararası ilişkilerdeki kullanılma biçiminde önemli değişiklikler olmuştur. İnternet teknolojisi ile beraber aynı zamanda küresel ölçekte bilgi üretiminde ve çeşitlenmede üstel bir artış söz konusudur. Ülkeler ve devletler bireyden küresele doğru gerçekleşen bu süreci iyi yönetme çabası içerisine girmektedirler. Günümüzde bilgi arzının çok yüksek olması bilgi kalitesi sorununu da ortaya çıkarmaktadır.³² Üretilen bilginin büyük bir bölümü dijital ortamlar tarafından üretildiğinden, bunun kontrolü ve yönetilmesi çok yönlü politikaların hayata geçmesine bağlı bir durumdur. Bu bakımdan bilgi kalitesinin toplumun dinamiklerini etkileme gücü günümüzde çok yönlü hale gelerek oyunun kurallarının değiştiği görülmektedir. Çünkü bireysel olarak ortaya konan bir eylem küresel ölçekte etkisini gösterebilmekte, Twitter gibi bir sosyal medya platformunda paylaşılan bir içerik dünyanın pek çok yerinde topluları harekete geçirebilmektedir. Bu örnek üzerinden anlaşılacağı üzere bireysel dijital

---

³¹ M. Özden, G. Kantar, S. Çınar, s. 1008.

³² J. Palfrey, U. Gasser, s. 143.

eylem küresel bir eyleme dönüşerek küresel etkileşimin içerisine dâhil olabilmektedir.

Yerel kalkınma açısından ise bireysel veya kurumsal zeminde gerçekleştirilen tüm faaliyetlerde süreçlerin içerisine dijital medyayı dâhil etmek bir zorunluluktur. Küresel düzeyde artık şehirler ve beldeler rekabete katılarak küresel pastadan pay alma çabası içerisine girmektedir. Yerelden küresele doğru rekabeti direkt etkileme gücüne sahip olan şehirler doğrudan kendilerini küresel pazarda aktör olarak konumlandırabilmektedir. Bu durumun ortaya çıkması için ise bilimsel zeminde iyi hazırlanmış dijital iletişim sistem ve yaklaşımlarının ortaya konması gerekmektedir. Günümüzde bir şehir refah seviyesini merkezi otoriteye bağlı kalmadan bağımsız bir şekilde yükseltebilir veya kendisini küresel ölçekteki yarışa dâhil edebilir. Tüm bunların olabilmesi için şehir ve beldeler dijital vatandaşlarının bireyselden küresele eyleme geçme gücünden faydalanarak dijital medyanın küresel iletişimdeki rolünü iyi kullanmaları gerekmektedir. Çünkü günümüzde gelişmiş dijital ekonomilere sahip ülkelere bakıldığında, küresel düşünüp yerel hareket eden bireylerin oluşturduğu inovasyona dayalı teknoloji şirketlerinin ekonomisini oluşturduğu ülkeler olduğu görülmektedir (Schwab, 2017, s. 84).³³ Bu durumda yerelde bireyin desteklenerek ulusal ve küresel ölçekte bir etki yaratmak, aynı zamanda kalkınmayı tabandan tavana yaymak için dijital bir bakış açısına sahip olmak önemli olmaktadır.

Yerel kalkınma çalışmalarında dijital medyanın aktif bir şekilde kullanılması ile oluşan küresel etki aynı zamanda ülkenin tanıtımı içinde önemli olabilmektedir. Yerel olarak paylaşılan bir içerik küresel olarak bir etki yaratabileceğinden, bireysel veya kurumsal olarak yapılan herhangi bir dijital paylaşım ülke tanıtımına katkı sağlayabilir. Şehirlerin dijital medyayı kullanarak bağımsız olarak yaptıkları tanıtım içerikleri özellikle ülke turizmini ve ekonomisini

---

³³ K. Schwab, s. 84.

de pozitif yönde etkileyebilmektedir. Burada dijitalin hızı ve küresel alandaki etki gücü avantaj sağlayarak, yerel olarak üretilmiş dijital bir içeriğin uluslararası arenada ülke tanıtımına katkı sağladığı da söylenebilir. Ayrıca yerel kalkınma ulusal kalkınmayı tetikleyerek ülkenin uluslararası alanda rekabet gücüne katkı sağlayıp küresel etkiye sahip süreçler bütünü olarak görev yapmaktadır.

Sonuç

Dijitalleşme süreci ile birlikte kalkınma çalışmalarında paradigma değişikliği yaşanmakta olup özellikle dijital medyanın kalkınma ile olan ilişkisinde yeni yaklaşımların ortaya konulduğu görülmektedir. Özellikle yerel kalkınma alanında sanal platformlar yoğun bir şekilde kullanılarak, hem bireysel hem de kurumsal düzeyde dijital etkileşim içerisinde bir pozisyon alınmaya çalışılmaktadır. Şehirler ve beldelerin bu süreçte yerelden küresele doğru hareket ettiği söylenebilir. Özellikle yerel kalkınma çalışmaları kapsamında yerel yönetimlerin dijital dünyayı aktif bir şekilde kullanarak, buldukları bölgenin kalkınmasına yönelik çok yönlü faaliyetlerde buldukları da görülmektedir.

Sanayi 4.0 olarak isimlendirilen küresel ölçekte tüm dünyayı etkileyen dijitalleşme sürecinde, veri güç olarak öne çıkmaktadır. Günümüz petrolünün veri olduğu yaklaşımından hareketle, doğru verinin işlenerek kalkınma çalışmalarında kullanılması, ülke ve şehirlerin refah seviyesinin yükselmesi için kullanılacak bilgiye dönüştürülmesi, dijital bir bakış açısını gerekli kılmaktadır. Artık sosyal medya platformundan atılan herhangi bir mesaj veya görsel kurguya sahip bir içerik küresel ölçekte bir etkiye sahip olabilmektedir. Bu durum bireyden küresele doğru dijital etkileşimi derinleştirerek bilginin küresel ölçekte dolaşım hızını da artırmaktadır. Kalkınma açısından dijital süreçlerin doğurduğu bu etkileşim gücü, yerel, ulusal ve uluslararası zeminde kendisine yer bulmaktadır. Özellikle dijital medyanın getirmiş olduğu avantajlar (hız, mobilite, bağlantılılık, bireyselleşme, etki derinliği vb.) değerlendirildiğinde, bir bölgenin kalkınması için gerekli tüm

faaliyet başlıklarının dijital iletişim süreçleri ile kurgulanması gerekmektedir. Çünkü “küresel düşün, yerel hareket et” ilkesi üzerinden bireyin yaşadığı şehir ile ilişkisini artık dijital sistemler üzerinden gerçekleştirdiği görülmektedir. Tüm dünyada artık akıllı şehir kavramının öne çıktığı ve otonom şehir sistemlerinin önemli ölçüde toplumun yaşam biçimini şekillendirdiği görülmektedir. Bu durumda bireysel veya kurumsal olarak ortaya konan kalkınmaya yönelik tüm faaliyetler, dijital iletişim zemininde değerlendirilip kurgulanmalıdır.

Yerel kalkınma çalışmalarının şehir ve beldelerin ulusal ve uluslararası alanda tanıtımına ve pazarlanmasına katkısı çok büyüktür. Artık şehirler ve beldeler birbirleri ile yarışmakta ve hem ticari hem de kültürel açıdan rekabet içerisine girmektedirler. Bu durum yerel kalkınma çalışmalarını çok daha stratejik bir konuma getirerek ülke kalkınmasını da etkileyebilecek bir seviyeye taşımaktadır. Burada özellikle yerel kalkınma çalışmalarında dijital medya kullanımına yönelik yeni yaklaşımların ve bazı standartların geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle yerel kalkınma çalışmalarını fonlayan kurum ve kuruluşların proje süreçlerinde dijital medya ile ilgili çok daha kapsamlı yeni başlıklar açmaları etkili olabilir. Çalışmalarda dijital medyanın ulusal ve küresel etkisini artırmak için proje föylerine Dijital Medya Kullanım Puantaj Modülü gibi yeni modüller eklenebilir. Ayrıca yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği yerel kalkınma çalışmalarında, yöre halkının dijital medya üzerinden projelere katkı verebilmelerini sağlayacak yeni dijital iletişim araçlarının kullanımını artıracak modellerin geliştirilmesi gerekmektedir. Çünkü bireysel eylemin yerel eyleme dönüşerek kalkınmaya katkı sağlayacak bir yapının ortaya çıkması gerekmektedir. Bunun yanında yerel medyanın kalkınma çalışmalarında çok daha aktif yer almasını sağlayacak çeşitli yaklaşımların geliştirilmesi söz konusu olabilir. Özellikle fon sağlayan kurum ve kuruluşların, yerel kalkınma çalışmalarında bölgede faaliyet gösteren yerel dijital medyanın gücünden yararlanmak amacı ile teşvik edici yeni modeller ortaya koyması etki

olabilir. Bununla birlikte, yerel kalkınmanın temel aktörlerinden olan bölgedeki üniversite ve eğitim kurumlarının dijital medyadaki faaliyetlerinin kalkınma çalışmalarında çok daha aktif bir şekilde yer alması sağlanıp kalkınma açısından ulusal ve küresel ölçekte etkileşimin artması sağlanabilir. Ayrıca şehir ve beldelerin somut ve somut olmayan değerleri içerisinde öne çıkan değerlerin, dijital iletişim normları üzerinden yeni bir dijital bakış açısı ile değerlendirilerek o değere özel dijital medya yönetim süreçlerinin kurgulanması da önemli katkılar sağlayabilir.

Sonuç olarak, yerel kalkınma çalışmalarının günümüzde dijital iletişim teknolojisine bağlı sistemler ile varlığını sürdürebileceği görülmektedir. Bu durumda dijital medyanın bireyden başlayarak şehir ve ülkelerin geleceğinde çok daha aktif bir şekilde rol alacağı ve dijitalleşme süreci boyunca gelecekte de kalkınmanın alt bileşenleri ile temas noktalarını artıracığı öngörülebilir.

Kaynakça

- Akgül, B. (2021). Endüstri 4.0 Sürecinde Dijital Medyada Kültürel Dönüşüm. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 206-224.
- Akgül, B., Ayer, Z. (2018). Sanayi 4.0 Sürecinde Medyada Sektörel Dönüşüm. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 2310-2327.
- Akgül, H., Akgül, B. ve Ayer, Z. (2018). Sanayi 4.0 Sürecinde Gazetecilik Bölümü Eğitim Programı Oluşturmada Yeni Yaklaşımlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 190-197.
- Akyol, O., Oğuzcan, D. (2019). İnteraktif Sinema ve Mobil Oyun Bileşimi "Eyes Of Sky" Üzerine Bir İnceleme. F. Aydoğan içinde, *Endüstri 4.0 ve Dijital Medya* (s. 54). İstanbul: Der Yayınları.
- Arı, E. S. (2021). Süper Akıllı Toplum: Toplum 5.0. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 455-479.
- Aydoğan, F. (2019). Tekno-Metalaşan ve "Emeğe" Dönüşen Oyun. F. Aydoğan içinde, *Endüstri 4.0 ve Dijital Medya* (s. 60). İstanbul: Der Kitapevi.

- Bilgiç, A. K. (2021). Yerel Kalkınmada Yerel Yönetimlerin Rolü: Türkiye Üzerinden Örnek Uygulamalar. *Ege 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi* (s. 72-73). İzmir: Ubak International Sciences Academy.
- Cantürk, S. (2021). 21. YY'da Konvansiyonel Kalkınmadan Dijital Kalkınmaya Dönüşüm ve Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınmasına Etkileri. 8. Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Erkal, A. (2018). Dijital Çağda Bağımlılık ve Modernleşme İlişkisi: Mobil Teknoloji Bağımlılığı Analizi. O. Uçak içinde, *Dijital Medya ve Gazetecilik* (s. 258). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Korver, s. G. (2019). Kullanmak ya da Kullanmamak? X Kuşağının Sosyal Medyadaki Dijital Mahremiyeti. F. Aydoğan içinde, *Endüstri 4.0 ve Dijital Medya* (s. 99). İstanbul: Der Yayınları.
- Kucur, A. B. (2020). Aktivizm, Yeni Medya ve Dijital Aktivizm. E. Eroğlu, & B. Taşdelen içinde, *Dijital Çağda İletişim Çalışmaları ve Medya Araştırmaları* (s. 129). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Küçük, Ö. (2022). Dünya Bankası ve Kalkınma: Sürdürülebilir Turizm ve Dijital Platformlar. *International Journal Of Humanities and Education*, 8(17), 120-152.
- Özden, M., Kantar, G. ve Çınar, S. (2021). Kentsel Markalaşma Sürecinde Yerel Yönetimlerin Önemi. *Journal of Yasar University*, 16(62), 1005-1021.
- Özhan, M., Keser, Y. (2021). Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(2), 19-36.
- Palfrey, J., Gasser, U. (2017). *Doğuştan Dijital*. İstanbul: İKÜ Yayınevi.
- Schwab, K. (2017). *Dördüncü Sanayi Devrimi*. İstanbul: Optimist Kitap.
- Taş, Ç. K., Özel, S. Ö., ve Veysikarani, D. (2021). Dijital Ekonominin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Üzerine Etkisi: Avrupa Birliği Ülkeleri İçin Bir İnceleme. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 59.
- Taş, O. (2020). *İletişim, Medya ve Kültür*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Türkoğlu, T. (2010). *Dijital Kültür*. İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Uçak, O. (2018). Aktör Ağ Kuramı Bağlamında Otomatik Gazetecilik ve Gelecekte Gazetecileri Bekleyen Sorunlar. O. Uçak içinde, *Dijital Medya ve Gazetecilik* (s. 296). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yalçın, A. (2013). Sürdürülebilir Yerel Kalkınma İçin Cittaslow. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 32-41.
- Zengin, E., Başkurt, M. ve Es, M. (2014). Yerel Yönetimler ve Yerel Kalkınma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 104-105.

RUM PİSKOPOSU NEOPATRASLI HRİSANF'IN TÜRKLER VE ONLARA KOMŞU HALKLAR HAKKINDAKİ RAPORU

*Report of the Greek Bishop Hristaf the Neopatrasian About Turk
and Neighboring Tribes*

Dinçer KOÇ

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, İstanbul.
dincerkoc@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1261-2197

Özet

Bu çalışma 18. yüzyılın 90'lı yıllarında bir ajan misali Osmanlı toprakları, İran, Gürcistan, Türkistan hanlıkları, Afganistan, Hindistan ve Tibet'e yaptığı seyahatte elde ettiği istihbarat bilgilerini Rus İmparatorluğu için derleyen Neopatraslı Hrisanf adlı Rum Piskoposunun Moskova'daki Rus Devleti Merkezi Arşivinde muhafaza edilen Rusça raporunun Türkçe neşrini ihtiva etmektedir. Hrisanf'ın raporunda Osmanlı Devleti ile Buhara Emîrliği arasındaki yakın siyasi münasebetlere değinilmesinin yanı sıra Anadolu ve Suriye topraklarıyla alakalı askerî-stratejik bilgiler verilmektedir. Bu manada Erzurum ve Trabzon gibi Türk vilayetlerinin Rusya tarafından olası zapt edilmesi girişiminde askerî olarak nasıl hareket edileceğine dair ilgi çekici tespitlerde bulunmaktadır. Ayrıca Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarıyla ilgili olarak bazı öngörülere yer verilmektedir. Bunların dışında İran ile Gürcistan arasındaki düşmanlığın sebepleri irdelenerek Rus İmparatorluğu'nun Kafkasya'da yayılması için gerekli ön koşulların neler olduğuna değinilmektedir. Rusya'nın henüz zapt etmediği Buhara Emîrliği ve Hive Hanlığı hakkında verilen siyasi, iktisadi ve istatistik bilgiler hiç kuşkusuz St. Petersburg'daki Rus yönetici

Gönderim tarihi: 24.06.2022

Kabul tarihi: 23.08.2022

çevrelerinin sömürgeci zihniyetinin iştahını kabartması açısından ehemmiyet arz etmektedir. Son olarak 18. yüzyıl Rusya'sında haklarında çok az malumat sahibi olunan Afganistan, Hindistan ve Tibet'in bilhassa sosyo-ekonomik yapılarıyla alakalı hususlar ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neopatraslı Hrisnaf, Osmanlı Devleti, Erzurum, Ağa Muhammed Han, Gürcistan, Rus İmparatorluğu.

Abstract

This study contains the Turkish edition of the Russian report- preserved in the Russian State Central Archive in Moscow- of the Greek Bishop of Neopatras named Hrisnaf, who, for the Russian Empire, compiled the intelligence information he obtained during his trip to the Ottoman lands, Turkestan Khanates, Iran, Georgia, Afghanistan, India, and Tibet, as an agent in the last years of the eighteenth century. In addition to addressing the close political relations between the Ottoman Empire and the Emirate of Bukhara, Hrisnaf's report provides military-strategic information related to Anatolia and Syria. Besides, there are interesting deductions about how to act militarily in the attempt of possible seizure of Turkish provinces such as Erzurum and Trabzon by Russia as well as some predictions about the loyalty of Armenians to the Ottoman State. Apart from these, the reasons for the enmity between Iran and Georgia are examined and the necessary prerequisites for the expansion of the Russian Empire in the Caucasus are mentioned. The political, economic, and statistical information given about the Bukhara Emirate and Khiva Khanate, which Russia has not yet conquered, is undoubtedly important in terms of whetting the appetite of the colonial mentality of the Russian ruling circles in St. Petersburg. Finally, issues related to the socio-economic structures of Afghanistan, India and Tibet, about which little is known in eighteenth century Russia, are discussed.

Keywords: Hrisnaf of Neopatras, Ottoman State, Erzurum, Ağa Muhammed Khan, Georgia, Russian Empire.

Giriş

Rumlar, ilk olarak da din adamı rahipler Rus yönetiminin siyasi ajanları olarak 17. yüzyılda hatta daha önce faaliyet yürütmüşlerdir. 18. yüzyılın sonlarında seyahat ettiği Türk ülkeleri ve onlara komşu

devletler hakkında hazırladığı raporu Rus İmparatorluğu'na sunan Neopatrashı Hrisanf da onlardan biridir. Onun hakkında tarih kaynaklarında yeterince malumat yoktur. Mevcut bilgilere göre Hrisanf 1738 yılında doğmuştur. Memleketi Kefelonya'da bulunan Neopatrashı'dır. O 1774 yılında İstanbul'daki metropolitliğe Patrik Samuel tarafından papaz olarak atanmıştır. Bununla birlikte 1795 yılında Rusya'ya geldiğinde Astarhan kardinaler kurulunun ona yönelttiği soruları cevaplarırken kendisini Grek soyundan, Venedik asilzâdelerinden, Atina yakınlarındaki Neopatrashı Metropolit, Kontarini ailesine mensup Hrisanf adlı biri olarak takdim etmiştir (Hrisanfa Mitropolita Novopatrasskago 1861: II, IV).

Hrisanf Neopatrashı'ta on yıl yaşadıkdan sonra 1784 yılında buradaki Osmanlı Paşasının baskısı sebebiyle İstanbul'a taşınmak zorunda kalmış, bundan bir süre sonra da konumuzla alakalı uzun seyahatine çıkmıştır. Girişken Piskopos Hrisanf Türkiye, Mısır ve Suriye gibi Yakınoğu ülkelerini dolaşmış, fakat bununla yetinmemiştir. Basra üzerinden deniz yoluyla Doğu Hindistan'a gitmiş, birçok Hindistan eyaletine ve Tibet'e seyahat etmiştir. Güzergâh olarak Afganistan, Türkistan ülkeleri (Buhara ve Hive Hanlıkları) ve son olarak Mangışlak üzerinden 13 Mayıs 1795 tarihinde Astarhan'a ulaşmıştır. Rus makamlarına verdiği bilgiler nedeniyle burada oldukça ilgi çekmiş olmalıdır ki, bir süre sonra İmparatoriçe II. Katerina'nın emri gereğince Peterburg'a davet edilmiştir. 1796 yılının Mart ayında Rus İmparatorluğu'nun başkentine geldiği anlaşılan Hrisanf orada Rus İmparatorluğu'nun yönetiminde en etkili şahsiyetlerin başında gelen Knez Platon Aleksandroviç Zubov'a raporunu sunmuştur. O sırada Zubov'un biraderi Kont Valerian Zubov'un komutası altındaki Rus ordusunun İran üzerine sefere çıkması sebebiyle onun verdiği rapor oldukça ilgi çekmiştir. Hrisanf Mayıs 1798'e kadar Peterburg'da Aleksandr Nevskiy Manastırı'nda yaşadıkdan sonra Kefe'de ikamet etmek üzere Kırım'a gelmiştir. 1824 yılında vefat edene kadar Balaklava'daki Georgiyevsk Manastırı'nı yönetmiştir (Hrisanf Neopatrasskiy 1995: 261).

Seyahatini tamamladıktan sonra çoğunluğu Osmanlı Devleti olmak üzere Türk Dünyasını ilgilendiren birçok ehemmiyetli bilgi toplayan Neopatraslı Hrisanf'ın raporu, esasında bir istihbarat ajanının günlüğü şeklinde tanzim edilmiş kendine özgü bir arşiv belgesi niteliğindedir. 18. yüzyılın sonunda birçok Yakınoğu ve merkezi Asya ülkelerini ziyaret eden Hrisanf hiç kuşkusuz Ruslar için bilinmeyen topraklar hakkında ilk kez bilgi toplayan biri değildi¹. Ne var ki onun notlarında Yakınoğu'dan Tibet'e kadar uzanan muazzam bir coğrafyada yer alan devletlerin ve kabilelerin iç dünyası ve dış siyaseti hakkında birçok ilgi çekici bilgi mevcuttur.

Hrisanf'ın raporunun orijinal Rumca belgesi günümüze kadar ulaşmamıştır. Zira rapor bütün belgeleri muhafaza eden Rus Dış İşleri Bakanlığı'na değil, Platon Zubov'a gönderilmiştir. Hrisanf'ın kendisi raporunun Rumcadan Rusçaya tercümesinin Efim Anastaseviç Filandr adlı biri tarafından yapıldığını belirtmiştir (Kobeko 1884: 398). Böylece raporun yalnızca o zaman hazırlanan Rusça tercümesi kayıt altına alınmıştır. O da günümüzde Moskova'daki Merkezi Devlet Arşivi eski belgeler kısmında muhafaza edilmektedir (TSGADA, f. 181, ed. hr. 198).

Hrisanf'ın raporu Rusya'da günümüze dek üç kez yayınlanmıştır. Bununla birlikte V. V. Grigoryev (Hrisanfa Mitropolita Novopatrasaskago 1861) ve onun ardından N. F. Samarin (Samarin 1873: 863-867) tarafından yapılan ilk iki yayın az hata içermeyen ikinci listelere dayandırılmıştır. Zaten onlar arşivdeki el yazmasına kıyasla daha az içeriğe sahiptir. S. G. Karpyuk tarafından yapılan üçüncü yayın (Hrisanf Neopatrasaskiy 1995) ise Moskova'daki Merkezi Devlet Arşivi eski belgeler kısmında muhafaza edilen orijinal el yazmasının neşri şeklindedir ve diğerlerinden daha güvenilirdir. Bundan dolayı bu çalışmada S. G. Karpyuk'un yayınladığı belgeler kullanılmıştır.

---

¹Türkistan hanlıklarına gelen Ruslar ve onların kaleme almış oldukları raporlar hakkında geniş bilgi için bkz: (Koç 2017: 61-90).

Sonuç olarak bu yayında iki belge birleştirilmiştir: 1796 yılında yazılan ve II. Katerina'nın yeni gözdesi Knez Platon Aleksandroviç Zubov'a ve aynı şekilde 1796 yılında Kafkasya ötesinde Rus ordularını komuta eden onun kardeşi Valerian'a hitap edilen Hrisanfın "Açıklaması" ("*Obyasneniya*" Hrisanfa, Napisannie 1796 goda i Obraşçennie k knyazyu Platonu Aleksandroviçu Zubovu, poslednomu favoritu Yekaterini II, a takje ego bratu Valeriyu, komandovavşemu russkimi voyskami v Zakavkazye v 1796 g.) ve 1805 yılında yazılan ve Rus ticaret bakanı Kont N. P. Rumyantsev'e gönderilen "Sorulara Açıklamalar" (i "*Poyasneniya na voprosi*", napisannie v 1805 g. i adresovamnnie rossiyisomu ministru kommertsii grafu N. P. Rumyantsevu)'dır.

Neopatrashı Hrisanfın Raporunun Tercümesi

Meşhur Kont,

Merhametli hükümdar ve velinimet!

Ekselanslarının talebi üzerine benim serüvenimin kısa bir taslağını arz ediyorum, niyet ve arzumu izhar ederek, Tanrı bilir, İmparatoriçe Majestelerine elimden gelen hizmetlerimi göstermekle ruhumu besliyorum. Hıristiyanlık inancının Agaryanlar² üzerine galip geleceği yaşlılığım zamanını görmeyi aşırı arzulamam beni böylesine bir teşebbüse sevk etti. Benim vatanım – Kefalonya adasıdır³. Genç yaşında Konstantinopol⁴'e gittim. 1773 yılında Grek ülkesinden⁵ Neopatras Piskoposu olarak seçildim. 84 yılındaki felaket zamanları sebebiyle piskoposluk mahallini iradeli veya iradesiz bıraktım. 85 yılında seyahat yapmaya niyetlenerek yukarıda bahsi geçen başkentten çıktım ve Büyük Ermenistan⁶'ın şehirleri olan Erzurum ve Kars'a kadar gittim. Her türlü

---

² Müslümanlar.

³ Yunanistan'ın batısında İyon Denizi'nde bulunan bir ada.

⁴ İstanbul.

⁵ Bugünkü Yunanistan.

⁶ Doğu Anadolu Bölgesi.

Gürcistan'a ulaşmaya çabalıyordum, oradan da yolumu buradaki yerlere çevirmek niyetindeydim; engellerin üstesinden gelemedim.

Yolumu Mezopotamya ve Babylon⁷'a çevirdim ve Suriye'ye geldim.

Arapçayı artık öğrendiğim için büyük rahatlıkla bütün Suriye'yi, Lübnan dağlarını, Kudüs'ü ve Mısır'ı dolaştım. Etiyopya'da bulundum, oradan ikinci kez Mısır ve Suriye'ye döndüm. Sonra Basra'ya gittim, oradan da Pers Körfezi üzerinden gemiyle Doğu Hindistan'a geldim. Orada bulunan bir İngiliz'in yardımıyla Hindistan'ın birçok eyaletini dolaştım ve o sırada cahillikten ötürü orada ortaya çıkan huzursuzluklardan dolayı Tibet'e gittim.

Beni tehdit eden tehlikelerden ayrılarak Hindistan'ın ortasından İran'ın batı kısmına ve Kandahar'a ve Herat'a ve Kabil'e, oradan Metaksan⁸'a ve Buhara'ya, Buhara'dan da Hive'ye, sonra kervanla Mangışlak'a Türkmenlere geldim, oradan Hazar Denizi üzerinden gemiyle sığınacağım barınağı bulduğum Astarhan'a vardım. Oradan artık ekselanslarının inayetleriyle ulu hükümdarın teveccühlerini öğrenerek Tanrı'nın koruduğu buradaki başkente geldim. Kendi hayatımı ve ruhumu İmparatoriçe Majestelerine adayarak benim uzun süreli seyahatimi ve gözlerimle gördüğüm ve kulaklarımla duyduğum ve işle tecrübe ettiğim hakikatleri sizin şöhretinizin önünde kısaltarak anlatıyorum. Aşağıda ifade edilen izahatın maddelerinden herhangi birinin detayı hakkında ikinci bir emri bekliyorum.

İlk olarak Ağa Muhammed Han⁹'ın yırtıcılığına geri kalan hanların büyük kısmı sahip olmayı arzulamaz ve ona güven duymayanlar az değildir; [o] kimi boyun eğdirirse de o ona sadece bir süreliğine itaat

---

⁷ Bağdat.

⁸ Amu-Derya (Ceyhun) Nehri'nin doğusunda kalan ve Müslüman kaynaklarında Maveraünnehir olarak adlandırılan bölge kastedilmektedir.

⁹ Hrisanf'ın raporunda Aga-Bemet-Han ya da Aga Magomed-Han olarak adı zikredilen Ağa Muhammed Şah Kaçar (d. 1741 – ö. 1797): Türkmen boylarından Kaçarların Koyunlu aşiretine mensup olup 1925 yılına kadar İran'da hüküm sürmüş Kaçar Hanedanı'nın kurucusu ve 1786-1797 yılları arasında başta bulunan ilk yöneticisidir, (Sümer 1988: 455-456).

ediyor. İsfahan'dan on iki gün (720 verst¹⁰) uzaklıktaki Meşhed şehri, ona karşı isyan etmesinin yanı sıra onunla açıkça bir savaş yürütür. Herat, Afganların ellerinde bulunuyor. Sistan kendiliğinden yönetiliyor. Buhara Valinamisi¹¹ onun birçok yerini yerle bir ediyor ve Meşhed'i de tehlikeli bir şekilde tehdit ediyor. Kısaca söylemek gerekirse diğer hanlardan herhangi biri kolayca onların ortak düşmanına yani yukarıda bahsedilen Hadım Ağa Muhammed Han'a karşı isyan edebilir. Rusya orada onun tarafında takviye için bir miktar asker de bırakarak onu ileri sürdüğünde o zaman Tanrı'nın izniyle artık Türkiye devrilecek. Kısa sürede Feodosiupol¹² ve tüm Büyük Ermenistan'ı Trabzon'a kadar zapt edecek.

Doğu tarafından ise Hive ve Buhara gayet kolay bir şekilde düşecek; üstelik Buhara ve Hive'de yüz binden fazla Kızılbaş ve yeteri miktarda Rus uyruklu esir olarak bulunuyor ki, onların biri de öbürü de sabırsızlıkla fırsatın doğmasını bekliyor.

Suriye'de bulunduğum zaman Sezar Ahmed Paşa¹³ ile dostluk kurdum. O beni hakikaten Rusya'nın elverişli olduğuna inandırdı. Akra'dan gelen Rus konsolosu oradan geçtiğinde ona büyük hürmet gösterdi, onunla gizli görüşmelerde bulundu ve ona enfes hediyeler verdi. Benim Süveys'te bulunduğum sırada Murat Bey ve İbrahim Bey orada Rus gemilerini görmeyi sabırsızlıkla beklediklerine dair arzularını bana

---

¹⁰ Verst 1,6 km ölçüsünde Rus uzunluk ölçüşür birimidir.

¹¹ Burada 1785-1800 yılları arasında hüküm süren Buhara Emîri Şah Murad kastediliyor. Şah Murad 1786 yılında Kaçarların hâkimiyeti altında bulunan Merv'i ele geçirdi, daha sonra da Horasan bölgesine ve başta Meşhed olmak üzere İran'ın doğusundaki şehirlere yağma seferleri düzenledi, (Koç 2018: 146-147).

¹² Feodosiupol, Türk şehri Erzurum'un Rumca adıdır.

¹³ Akkâ müdafii olarak Napolyon Bonapart'ın ordusunu mağlup etmesiyle meşhur Cezzâr Ahmed Paşa (d. 1720, 1722 veya 1735 - ö. 1804): Bosna'da dünyaya gelen Cezzâr Ahmed Paşa Mısır'da Buhayre Kâşifi vazifesini görürken Hunadi urbânî ile yaptığı savaşlarda birçok kişiyi develeri ile öldürdüğü için kendisine "deve kasabı" anlamına gelen "Cezzâr" lakabı verilmiştir. 1780 yılında Osmanlı Devleti'nin Şam Valiliği görevine getirilmiştir, (Emecen 1993: 516-518).

ifade ettiler. Onlar Baron Got'u ellerinden geldiğince kurtarmaya çabalıyorlardı ve onun ıstırabından oldukça müteessir olmuşlardı. Taşlık Arabistan¹⁴'ın güçlü ve kalabalık nüfusa sahip yöneticisi Kûfeli Abdullah'la yaptığımız sohbetlerde bana kendi düşüncelerini açıklayarak, şayet Rus filosu yakında Suriye'nin deniz kenarında yer alan şehirlerde gözüürse o zaman aynı anda Suriye'ye kadar bütün yerlere hâkim olacağını ifade etti. Bağdat'taki Süleyman Paşa¹⁵ ve Lübnan dağlarının hâkimi Emîr Yusuf¹⁶ bana benzer eğilimlerde olduklarından bahsettiler.

Yukarıda zikredilen o asilzâdelerin hepsiyle sadece tanışık değildim, aynı zamanda onlarla dostluğum vardı. Bu uğurda, eğer herhangi bir benzeri ihtiyaç veya mesaj için oralara gönderilmek icap ederse, ben onu en başarılı şekilde yerine getirmeye her türlü hazırım. Oralarda Venedik uyruklu olarak tanındığım için şüphe uyandırmadan her yerde benzer giriş belgesine sahip olabilirim, oranın geleneklerini, dilini, mizacını ve insanını bilerek ve güce sahip olarak bütün gayretimi kullanacağım, öğrenme arzusunu yerine getirme noktasında kendi hayatımı esirgemeyeceğim. Böylece İmparatoriçe Majestelerinin ve bizim hakiki koruyucumuzun girişimleri en iyi surette icra edilir.

Bu teşebbüs hakkında Greklere mektupla haber vererek onların teselli edilmesini lüzumlu görüyorum. Böylece bir taraftan Grekleri ve benim bildiğim üzere gizlice Hristiyanlık inancını benimseyen bazı Türkleri ikna ederek, öbür taraftan da bunu sabırsızlıkla bekleyen Türkleri uyandırarak ve onları bu suretle tek ruhla birleştirerek Tanrı'nın inayetiyle arzu edilen amaca ulaşmayı ve Osmanlı Bâb-ı Âlisi ile savaşın ilk ilanıyla birlikte ortaya çıkan bütün bu güçlerin düşmana Hristiyanlık adına sonsuz bir darbe indirmesini ümit ediyorum.

¹⁴ Arabistan Yarımadası'nın kuzeybatısı.

¹⁵ Burada 1780-1802 yıllarında Bağdat valiliği yapan Büyük Süleyman Paşa kastediliyor olmalıdır, (bkz.: Bayatlı 2005: 198).

¹⁶ Burada Lübnan Dağı bölgesinde özerk bir yönetim kuran Şihâbî hanedanının 1770-1788 yıllarında hüküm sürmüş olan 5. Emîri Yusuf Şihab kastedilmektedir, (Tekindağ 1978: 104-107).

En meşhur Kont! Benim Astarhan'a şahsen gelişimden itibaren sizin bizim milletimize göstermiş olduğunuz büyük iyiliklere ve himayenize inanarak, düşüncelerimi sizin müşahedenize sunmaya cesaret ettim. Eğer beni yukarıda bahsedilen hususlardan birine layık bulursanız, o zaman ben günlerimin kalanını severek feda edeceğim. Burada beni Rum ülkesinden tanıyan insanlar da bulunabilir ve onlar sizi buna inandırabilirler. Yüksek lütuf sahibi, merhametli hükümdar ve velinimete gerçek hürmet ve sadakate sahip olmak şerefi bana aittir.

En mütevazı hizmetkâr

Naçiz eski Neopatrash Metropolit ve Hacı

Neopatrashı Grek Metropolit Hrisanf'ın Açıklamaları

Meşhur Hadım Pers Hanı Ağa Muhammed Han hakkında bu malumatları ilk olarak bilginize sunma şerefi bana aittir. O hırsızdan başka biri değildir ve halk ona karşı büyük kin duyar. Onun hâlihazırdaki konumunu elde etmesinde başlıca araçları küstahlık ve şiddet olmuştur; onun gaddarlığı ve iktidar arzusuna olan doyumsuzluğu onda canavarca bütün kardeşlerini ve akrabalarını öldürme hissi uyandırdı, böylece onların katledilmesiyle İran'da yegâne muktedir hükümdar olarak kalacaktı. Bunun için onları takibata tabi tuttu, kimisi hayatından kimisi de gözlerinden mahrum kaldı ve böylece iktidarda hâlihazırdaki tekliğini elde etti. O kardeşlerine o kadar acımasızca muamele ettiğine göre üçüncü taraftan tamamen insafsız bir tirana benzeyen ona kim kendini inandırabilir?

Eğer şu anda müteşebbis veya zengin başka layık biri bulunsaydı, en zeki Knez, o zaman bu çok yaşlı hadımın uzun süre iktidarda kalamayacağını her halde tahmin etmek mümkün olurdu! Ancak Persler şu anda yoksulluk içerisindedir ve ondan, yani Ağa Muhammed Han'dan başka her şeyi ve her zenginliği çalarak veya zorla alarak böylesi bir mertebede haşmete ulaşan güçlü biri yoktur. Üstelik diğer hanların onların genel nezaketsizliğinden kaynaklanan ve bilhassa herkesin hâkimiyeti elde etme arzusuyla alakalı olarak kökleşen kendi

aralarındaki uyuşmazlıklar böyle bir teşebbüsü çok daha fazla zahmetli kılıyor.

Onun Pers Devleti'nde gücünün ne kadar olduğuna gelince bunun büyük olduğunu söylemek doğru değildir, zira aksi halde eğer o kendi tebaası ve diğer hanlar tarafından sevilen biri olsaydı o zaman ona karşı güçlü bir şekilde muhalefet eden Meşhed, Sistan ve Afganların hâkimiyeti altında bulunan Herat'a ya da Marantsı¹⁷ adındaki kalabalık nüfusa sahip bölgeyi zapt eden ve oradan elde ettiği esirleri koyun gibi her gün gerek kendi memleketinde gerekse de aynı adlı kalesi dâhil neredeyse bütün Meşhed eyaletinde satan Buhara ülkesinin yöneticisi Valinamisi Naip¹⁸'e çoktan beri saldırmıştı. Dahası onun, Ağa Muhammed Han'ın İsfahan'dan uzakta olmayan ve oradan on iki günden daha fazla sürmeyen Meşhed tarafına yönelmesi gerekirdi. Veya kuvvetleri olsaydı en azından Astrabat¹⁹'tan Hive'ye kadar sekiz ya da on günde ulaşırdı.

Ne var ki o yalnızca onlara saldıramayacak durumda değildir, aynı zamanda da bahsedilen olaylara kayıtsız kalmaktadır ki, buradan onun gücünün uzağa ulaşmadığı ve başka hanların ona itaat etmediği sonucunu çıkarmak mümkündür. O sadece uyuşmazlıktan ve onların zayıflığından destek alıyor ya da başka hanlar Nâdir Şah²⁰'tan dolayı

---

¹⁷ Semerkant?

¹⁸ Şah Murad Çingiz Han soyundan gelmediği için vekil manasında "Naip" ya da İslâm hükümdarı olarak "Emir" unvanlarını kullanmıştır, (Koç 2018: 143).

¹⁹ Esterâbad.

²⁰ Nâdir Şah (d.1688 – ö.1747): Horasan'ın kuzeyinde Ebîverd sınırında yurtlanmış Afşar Türkmenlerinin Kırklı obasına mensup olan Nâdir Şah askerî başarıları neticesinde Safevî hanedanına son vererek 1736 yılında İran hükümdarı olmuştur. 1738-1740 yılında gerçekleştirdiği seferlerle Afganistan, kuzey Hindistan ve Buhara ve Hive hanlıklarını hâkimiyeti altına almıştır. İran'da Şiîliğin yerine Sünnî Müslümanlarla düşmanlığa son vermek amacıyla daha mutedil bir mezhep olarak Caferîliği hâkim kılmaya çabalamıştır. Onun otoriteyi sağlamak için başvurduğu sert ve acımasız tutumundan rahatsız olan kendi Emîrleri tarafından 1747 yılında öldürülmüştür. Onun bir suikasta kurban gitmesinde kendisine başkaldıran yeğeni Ali Kulı Han'ın amcası Nadir Şah'a karşı Emîrleri

gördüklerine benzer en büyük felaketlere uğramasınlar diye ona yardım etmeye yatkın olabilirler.

Zira böylesi düşünceleri orada bulunduğum zaman şu sözlerle işittim: "nasıl istiyorsa öyle kanunsuzluk yapsın, fakat biz onun Nâdir Şah gibi olmasına asla müsaade etmeyiz; onun ulaşmayı istediği kadar hatta daha fazla güçlenmesine izin vermektense servetimizi Rusya'ya bırakırız".

Bunun yanında eğer kendi sakinleri tarafından sebebiyet verilmeseydi onun Gürcistan'ı ele geçirememiş olacağı hakikatini bilgilerinize sunma şerefine sahibim. Fakat bu konuyu yaymıyorum, bunun yerine sadece her şeyden üstün olan Tanrı'nın nankörlüğü er ya da geç cezalandıracağını söyleyeceğim...

Bu uğurda her şeye üstünlük sağlayan monarşimizin sağ eli güçlü olsun diye hiç şüphesiz Tanrı'nın hükmünün önceden belirlenmiş olduğuna inanarak, sizin makul Emîrlerinizin yerine getirilmesi için onun kutsal iradesi ve kardeşiniz Kont Valerian Aleksandroviç'in kahramanlığıyla o hadım barbar yalnızca devrilmekle kalmayacak, aynı zamanda onun hem adı hem de hatırası unutulacaktır.

Uygun zaman, Tanrı'nın izni ve onun öğüdü ve büyük gezegenler, Hıristiyan adına kindar olan düşmanın yenilgi yolunu doğu tarafından da hazırlıyor. Madem Rusya'ya karşı sürekli hileye başvuran Agaryan ahfadı Türk Sultanı²¹ kötülüğün savunucusudur, o parayla gönlünü alarak, diğer Hıristiyan hükümdarları çeşitli şekillerde çoşturarak

---

kışkırtmasının da önemli rolü olmuştur. Nitekim Nadir Şah'ın bütün oğullarını ve biri müstesna (Şâhruh Mirza) tüm torunlarını öldürten Ali Kulı Han, Âdil Şah unvanıyla devletin başına geçmiştir. Bir müddet sonra Esterâbâd valisi Kaçar Muhammed Hasan Han'ın isyanını bastırmak zorunda kalmış ve onu Türkmen çöllerine kadar kovalamış ise de, ele geçirememiştir. Kızgınlığını onun sekiz yaşındaki oğlunu hadım ettirmekle gidermiştir. Avşar Hanedanı'nın iktidarına son veren Kaçarların meşhur hükümdarı Şah Ağa Muhammed Han işte bu talihsiz çocuktur, (Minorsky 1964: 21-31; Sümer 1991: 164-166).

²¹ Osmanlı Padişahı III. Selim.

onları üstün İmparatorluğumuzun dini bütün buyruklarının aksine hareket ettiriyor, o zaman bu uğurda mevcut şartlara göre bütün güçlerin kullanılması lazımdır ve ihtiyat emrine İran'ın katılması bütün dikkati bahsi geçen düşmanın o taraftan mağlup edilmesine çevrilmesi için faydalıdır. Onun için, herhalde, Derbend'i kendi haricinde bırakarak Perslerle karşılıklı ittifak kurmak gereklidir – bu durumda sizin tarafınız Gürcistan'a da sahip olarak Türklerle savaşın ilk ilan edildiği anda onların üzerine Türkmenler tarafından tesadüfi bir saldırı kuşkusuz Türk Devleti'nin kısa sürede nihaî olarak imhasına sebep olur. Böylece cesur Rus askerlerinin batıdaki faaliyetleri de kolaylaşır. Onlar ilk ilerleyişlerinde o tarafta Tuna'nın kıyılarında zafer bayrağını dikerler, doğudan da oldukça rahat bir şekilde Trabzon'a kadar geçebilirler.

Türkler bu şehrin dışında askerleri için başka barınaklara da sahiptirler. Oradan her zaman askerlerini mutat olarak Erzurum'a, Erzurum'dan da Ahaltsig²², Kars, Van ve Beyazıt gibi çeşitli sınır kalelerine yolluyorlar. Perslerin müttefik olarak sol taraftan Kars Kalesine ve birde biraz daha aşağıda batıya doğru yer alan Muş Kalesine saldırı gerçekleştirmeleri mümkündür. Rus askerleri ise Gürcülerle birleşerek zaman bırakmadan Ahaltsig Kalesine [saldırırlar], orayı kısa sürede zapt etmeleri mümkündür: o şehrin sakinleri ve civarındakiler derhal Hristiyanlığa geçecekler, zaten bu dine gizlice inanırlar.

Persler Rus ordusunun yardımı olmaksızın yukarıda zikredilen Kars Kalesini kısa sürede zapt edemezler, gene de en azından kuşatma altında tutabilirler; onların orayı ele geçirmesi sizin iradenize bağlıdır. Böylesi bir durumda Persler ya Kars Kalesini kuşatırlar ya da artık alırlar; Rus orduları Gürcülerle ortak olarak Erzurum'a saldırmalıdır, o kaleye gelene kadar on veya on iki gün sonra askerî güçler iki katına çıkar, zira Ahaltsig eyaletinin sakinlerinin büyük bir kısmı isteyerek ona katılacaktır. Tüm bu faaliyetlerin komutanı Gürcülerden değil, Ruslardan olmalıdır, çünkü onların arasındaki haset hizmete zarar verebilir.

²² Gürcistan'da bulunan Ahıska kenti.

Arzu edilir ki, bu teşebbüs, yani Erzurum Kalesine saldırı kışın gerçekleştirilsin, çünkü Türkler oranın soğuğuna tahammül edemezler ve o zaman yeni yardım bekleyecekleri bir yer olmaz, üstelik seçme kitaların büyük kısmı kışın kaleden ayrılırlar, aynı şekilde Kürtler de hepsi soğuk sebebiyle aileleriyle ve hayvan sürüleriyle orayı terk ederler. Erzurum'a gelip Van ve Beyazıt taraflarından korkacak bir şey yoktur, zira Van ordusunun büyük kısmı hepsi de Hristiyan olan Ermenilerden oluşur; Beyazıt'a gelince, o kale Gürcistan'a bağlıdır.

Ezmiansi²³'de bulunan Ermeni Patriği hakkında burada kısaca bilgi vermek isterim. Önce Rusya'nın müttefiki olmayı reddeden onun şimdi böylesi bir öneriye boyun eğmeyi mecburi görmesi çok arzu edilir.

O Patrik o bölgede büyük güce sahiptir ve neredeyse bütün millet onun talimatlarına itaat eder. O neredeyse mutlak hâkim durumdadır. Manastır hakkında Papa'nın mülkiyetinde olan St. Ioann Loreto Manastır²⁴ haricinde dünyada ondan daha zengini olmadığını söyleyebilirim. O Ermeni Manastırı ile sadece Papalığın kendi hazinesi kıyaslanabilir. Orada oldukça fazla sayıda papaz ve piskopos bulunuyor, zira manastır idaresinde her görevde piskoposlardan biri olmalıdır ve küçükten büyüğe hepsi zengindir. Manastırın hazinesinin nerede saklandığı bilinmemektedir, fakat öyle görünüyor ki, onu güvenlik için toprak altında bir yerde tutuyorlar.

Peki bu hem kalabalık hem de kuvvetli halkıyla kudretli ve mutlak hâkim durumda bulunan Patrik şimdiye kadar hiçbir şeye teşebbüs etmedi mi? Ve o niçin hem yer hem de yöntem onu öne sürdüğünde ortak düşmanlarına karşı ortak hareket etmek için en azından Gürcistan'la birleşmiyor? Bu beni oldukça şaşırtıyor.

Benzeri düşünceleri birçok sağduyulu Ermeni ile çok defa paylaştım. Fakat nafile! Zira Gürcüler yoksulluklarıyla övünürler, Ermeniler ise birbirlerinin refahlarını ve zenginliklerini kıskanırlar ve böyle bir

---

²³ Eçmiadzin veya Eçmiyazin: Ermenistan'da bulunan bir şehir.

²⁴ İtalya'nın Adriatik kıyısı yakınında bulunan Ancona bölgesinde yer alan Loreto kentinde kurulmuş manastır.

anlaşmaya yanaşmazlar. İşte bunun sebebi sadece budur. Bu hakikati siz ekselanslarına hiçbir tarafgirlik katmaksızın arz etmeye cüret ediyorum, bu suretle durumun, bilgece öğüt vermenizle yönlendireceğiniz kardeşiniz Kont Valerian Aleksandroviç'in ihtiyatına sunulması gereklidir.

Ama buna rağmen hâlihazırdaki şartlarda Ermeni Patriğini mümkün olan bütün imkânları kullanarak meylettirmek oldukça yararlı olurdu. O Rus ordusunu sadece her türlü gıda erzakıyla değil, aynı zamanda gerektiği takdirde parayla da donatacak konumdadır, bir de ordunun mevcudunu arttırabilir; onun bir çağrısıyla bütün küçük ve büyük Ermenistan Ruslarla birleşmek için harekete geçecektir. Benzeri birleşme anlaşmaları Gürcistan'la ve Ermenilerin kendileriyle şahsen ve gizlice yapılmalıdır. Mamafih sadakatine bizzat itimat ettiği kişileri iradesine göre ilan edecek ve onunla böylesi bir toplantının yeri Ezmiansi'de olamaz, oranın aşağısında Erivan haricinde bir yerde yapılmalıdır. Fakat o bu teklife beklenmedik şekilde baş eğmezse, o zaman onu Persler aracılığıyla buna mecbur etmek mümkündür.

Perslerin onun manastırına saldırma niyetlerinin olduğuna ve artık buna hazırlandıklarına ve onu temeline kadar yıkarak ateşe ve kılıca vermek istediklerine dair bazı gerçeğe benzer dedikoduların yayılması yeterli olacaktır. Eğer onu kendi keyfine bırakırsanız ve onun tarafından verilen taahhüt sözlerine itimat ederseniz o zaman galiba onun yerine getirilmeyeceğini söylemek mümkündür.

Burada tekrar ediyorum ki, yüksek hâkimiyetinize sözlü olarak rapor etme şerefine sahibim, yani: Ermenileri sevmek ve okşamak gereklidir, fakat onların sadakatine itimat etmek kolay değildir, zira Ermeni Patriğine duyulan gizli düşmanlığın onun cahil ve kaba halkının kalbinde nasıl büyük seviyeye ulaştığını yeterince biliyorum.

Oradaki yerlerde Katolik Ermeniler de vardır. Bu iki tarikat birbirlerine karşı ölümcül şekilde düşmanlık duymaktadır ve bu yüzden de usta bir doktor örneğindeki gibi onlara dikkatli bir şekilde müracaat etmek gereklidir. Fakat bu husustaki mülahazaları sonraya bırakarak Erzurum Kalesi'nin zapt edilmesinin [tarifine] devam etmek istiyorum.

Yukarıda ifade edildiği üzere, Erzurum Tanrı'nın yardımıyla kış vaktinde ele geçirileceğinde, herhalde orada yirmi bin kadar Hristiyan Ermeni ailesini bulacağımızı ümit edebiliriz, onlardan birçoğu oldukça zengindir; bu şehrin civarındaki köylerde de onlardan birçoğu bulunur. Bunun ötesinde orada Feodosiu Piskoposluğunun - Polonya Metropolitinin beş bin kadar Ortodoks Hristiyan ailesi bulunuyor. Onların hepsi silah kullanmaya yeteneklidir ve Ermenilerle dost olarak yaşarlar ve onlarla akrabalık bağları vardır.

Şimdi Erzurum Kalesi'nin ne suretle zapt edilebileceğine ve nasıl korunabileceğine, orada hangi düşman askerlerin olacağına, Türk Devleti'nin hangi eyaletlerinden oraya gelebileceklerine ve bizim onları rahat bir şekilde nasıl geri püskürtebileceğimize değinelim. Ben o yerlere seyahat ettim ve o memleketlerin tümünü tanıırken tarafımca öğrenilen tarifler hakkında detaylı malumatlar vereceğim.

Askerî kuvvetler Erzurum'a güney taraftan Halep'ten başlayarak ilk şehir Maraş, sonra Antep, Sit, Zakakor, Harput, Hova, Urfa, Diyarbekir, Malatya, Kale, Besni, Krugun veya Hrugun, Engin, Arapkir ve Palu'dan gelebilirler. Tüm bu yerlerden Erzurum'a sevk edilecek askerlerin Efrat²⁵ ve Murat nehirlerinden ve Kürdistan dağlarından ya da başka bir ifadeyle dağ geçitlerinden geçmeleri gerekmektedir. Kışın orayı geçmenin imkânı yoktur, zira Kürtler o zamanlarda Mezopotamya'da ve Kesariya Kappadokya²⁶'da kışlarlar. Yazın da kalabalık bir ordunun oralarda yeterli erzak bulması mümkün olmadığından dolayı o yerlerden geçebilmesi söz konusu değildir. Ayrıca dağlarda ve dar geçitler arasında geceleleyen Kürtler hem kendi aralarında hem de Türklere karşı yağma yaparlar. Gene de dört veya beş bin kadarı bir yolunu bularak o yerlerden geçerseler de Ermenilerle meskûn ve Erzurum ile komşu Bingöl denilen yerde Efrat Nehri'nin korkunç akımıyla yeni bir engel onların önüne çıkar. Orada dağların arasından Efrat Nehri akar ve gayretle atlarla oradan geçmek oldukça

---

²⁵ Fırat Nehri.

²⁶ Kayseri.

zahmetlidir. Bunun yanı sıra Ermeniler istedikleri zaman o nehrin bütün akımlarını birleştirebilirler ve bu durumda nehir o derece güçlenerek hızlanır ki üzerinde yürüyebilirler, sonuç olarak düşmanın onun üzerinden geçmesi neredeyse imkânsızdır – Halep'ten gelen Türk ordusunun geçişi için ilk engel işte budur.

İkincisi Efrat Nehri'nin kıyılarında muhafızlar bulunduran Ermeniler kendilerinden altı saat uzaklıkta bulunan otuz altı köyde yaşayan Ortodoks Hıristiyanlarla birleşerek onları alıkoyabilirler. Muhtemelen birkaç bin Türk askerini durdurabilirler.

Üçüncüsü; Oralardaki bütün dağlarda her zaman Dere-Bey adı verilen şahıslara tâbi olan çok sayıda eşkiya bulunmaktadır. Dere-Beyler kendi aralarında daima düşmanlık içerisindedirler, kendilerine tâbi olan Kürt köylerini birbirlerinin elinden alırlar. Bu yüzden de Türklerin bu Tavriysk veya Kürt dağları üzerinden asker göndermeleri hiçbir suretle mümkün değildir. Demek ki, onlara Trabzon'dan asker yollamak, Lazistan ve Guridler alanı²⁷ ve Küperli'den geçmek kalıyor, fakat onun üzerine akıl yürütürken galiba Erzurum'un işgali durumunda Mingreliya²⁸'nin tüm dağlı sakinlerinin onlara karşı Rus askerleriyle birleşeceğini ümit etmek mümkündür. Üstelik bir kısmı gizlice Hıristiyanlık dinine iman eden Gurid ahalisi de bizim tarafımızı tutacaktır. Onlar seksen köyde yaşarken bütün Lazistan için aşılmaz set olarak kabul ediliyorlar ve kendi cesurluklarıyla Türkleri az korkutmuyor değiller. Haldia²⁹ bölgesi Kovants halkı da Hıristiyanların Türklerin yanında maden yataklarında çalıştığı Gümüşhane, Kapan, Maden ve Argan hakkında sükût ederek onlarla birleşecekler. Oradaki dağlar gayet yüksektir ve her taraftan doğal tahkimli olduğuna göre

²⁷ Guriya: Gürcistan'ın kuzeybatı bölgesi.

²⁸ Megrelya: Gürcistan'ın batısında bulunan bir bölge.

²⁹ Haldia: Karadeniz bölgesi ve Kuzeydoğu Anadolu'nun dağlık kesiminde Trabzon'un güneybatısında yer alan bir bölgenin antik adıdır. Osmanlı Devleti'nin Trabzon Vilayeti'ndeki Rum nüfusun bir kısmı Gümüşhane Sancağındaki Haldia Metropolitliğine bağlıydı. Bu yüzden Haldia'dan kasıt Gümüşhane olmalıdır (Kılıçoğlu Cihangir 2017: 212).

ayaklanma çıkarmak için müsaittir. Oranın sakinleri de oldukça cesurdur ve hepsi Ortodoks inancına mensuptur, Grekçe konuşuyorlar, fakat biraz bozuk. Arapkir'de de birçok Ortodoks bulunuyor, fakat Ermeniler daha fazladır. Bu yerlerin ardında Trabzon Vilayeti başlıyor. Neticede Trabzon, Haldia ve Feodosiupol vilayetlerinden yirmi bin asker toplamak mümkündür. Kovants'ta az bir Rus ordusu gözüktüğünde bile Türklerin büyük ümit bağladıkları tüm Anadolu kuvvetleri Erzurum şehriyle iletişimleri koptuğundan dolayı yok edilecekler ve tamamen ortadan kaldırılacaklar.

Afina³⁰ adlı bir yer daha var, Trabzon'u dolaşarak oradan deniz yoluyla geçebilirler, fakat Kolhida³¹'ya geldiklerinde dağları nasıl aşacaklar? ve onları kim karşılayacak? Orada Gürcüler yaşıyorlar, onlar Türkleri ikaz etseler bile oldukça dar geçitlerden geçmeleri mümkün değildir.

Burada Trabzon'un müdafaası için şayet herhangi bir engelle karşılaşmazlarsa farklı şehirlerden gelebilecek şarktaki Türk kuvvetlerini tarif edeceğim: Kesariya Kappadokya, Sivas, Sapa³², Karahisar³³, Tokat, Amasya, Ukiya³⁴, Sinop, Bafra ve Samsun'dan; bununla birlikte tüm şark kendi ordusunu oraya gönderirse de gene de yerleşmek için yeterli alana sahip olmadan ve erzaksız ne yaparlar? İşte, neticede Tanrı'nın yardımıyla Erzurum Rus Devleti'nin hâkimiyeti altına girecek! O şehir tahıl, her türlü hayvan ve yaşam için gerekli başka şeylere bol miktarda sahiptir: küçük ve büyük Ermenistan yüz bin silahlı sağlayabilir³⁵.

---

³⁰ Afina Gürcistan'da Tana Nehri vadisinde bulunan eski Ateni şehri olmalıdır.

³¹ Karadeniz'in doğu kıyısında ve Gürcistan'ın batısında yer alan antik Kolhis bölgesi.

³² Sarp?

³³ Karahisar-ı Şarkî, günümüzde Giresun'un ilçesi Şebinkarahisar.

³⁴ (?)

³⁵ Neopatrashı Hrisanf'ın Erzurum'un askerî durumunun zayıflığından hareketle Ruslar tarafından kolayca zapt edilebileceğine yönelik tespitleri 1829 yılında Osmanlı-Rus savaşı esnasında hayata geçirilmiştir. Bununla birlikte Erzurum ve Kars'ın Ruslar tarafından zapt edilmesinde Hrisanf'ın

Kürtlerin de gayet kolay bir şekilde sizin tarafınıza meyil etmesi mümkündür, özellikle de onları İmparator Majestelerinin hizmetine dâhil etmeye layık görürseniz.

Ekselanslarınıza rapor etmeye cesaret ettiğim düşüncem, şu tasavvura dayanarak Pers Devleti ile ittifak kurmanızın oldukça yararlı olacağıdır. Persler, Afganlar ve Özbekler tarafından baskı altına alınmışlardır: Afganlar onların Herat, Kandahar ve neredeyse tüm Sistan gibi birçok yerlerine hâkim oldular. Buhara ise Meşhed'e kadar bütün boşluğu işgal etti. Meşhed henüz hadımın hâkimiyeti altında değilse de, gene de yakında kim şah olursa o şehir ona itaat etmek zorunda kalacaktır³⁶. Astrabad³⁷ Rusya için oldukça elverişli bir limandır. Zira Rus ordusu kışın yağın karlardan su temini rahat olduğundan dolayı bu şehirden sekiz dokuz günde Hive'ye ulaşacaktır. Yazın ise bu topraklar neredeyse susuzdur.

Hive verimlidir ve altın ve gümüş yataklarının bulunduğu dağları vardır. Hive'den Amu-Derya adı verilen nehirden Buhara'ya rahat bir yol açılır. Hive'de dört binden daha fazla Rus esiri ve altı bin kadar aynı şekilde Persli bulunuyor. Onların hepsi kendi efendilerine karşı ayaklanmak için bir fırsat yakalamayı bekliyor. Oranın sakinleri Katidler adı verilen soydan³⁸ olan vezirin ölümünden beri birbirlerine kin duyarak kendi aralarında ayrılmışlardır. O nesil beş bin aileden daha fazla değildir ve insanlar fevkalade kindardır. Kongratlar adlı başka bir nesil ise oranın

---

desteklerinin sağlanmasının önemine vurgu yaptığı Osmanlı tebaası işbirlikçi Ermenilerin aktif rol oynadıkları anlaşılmaktadır (OA, *Hatt-ı Hümayun Tasnifi*, Nr.42478, 42741, 42930, 43153; Beydili 1988: 383-401).

³⁶ Meşhed 1796 yılında Ağa Muhammed Han tarafından zapt edildi.

³⁷ Esterâbâd: Günümüzde İran'ın Gülistan Eyaleti'nin merkezi olan Gürgen'in eski adıdır.

³⁸Tacikler ya da Sartlar denilen yerli kentliler kastediliyor olmalıdır.

gerçek sakinlerinin kökeninden değildir ve başka ülkelerden oraya gelmişlerdir.³⁹

Genellikle onların yanlarında hazır orduları yoktur, sadece bazılarında altına göre, bazılarında da rubleye göre aylık veriyorlar. Üstelik kuvvetlerinin yirmi bin kişiden oluştuğunu söylüyorlar, fakat bu doğru değildir: geçen sene (yani 1794 yılında) benim orada bulunduğum sıralarda onların başbuğu İnan-Ayvaz-Bek⁴⁰'in emriyle başkalarıyla birlikte tüm halkın nüfus sayımı yapıldı ve on üç binden fazla aile bulunmadığı ortaya çıktı, fakat başbuğun arzusu üzerine onların sayısı yirmi bin kadar olarak açıklandı.

Kongratlar da oldukça kindar hısımlardır; onların başbuğlarından birçoğu nakit para bakımından oldukça zengindir, halk ise genellikle fakirdir, bu sonuncuların zenginliği ürünleriyle beslendikleri topraktır. Hivelilerden birçoğu da Astarhan ve Buhara ile ticaret yapıyor.

Katidler düşmanları olan yabancıları kovmak için Rusya ile ittifak yapmayı gönülden arzu ederler. Ne var ki, bu konuda dolaşan şayiaların kendilerine aşırı tehlike yaratmaması için endişeleniyorlar.

Kirgis-Kaysaklar⁴¹ tarafından baskı altına alınan Mangışlak Türkmenleri de aynısını arzu ediyorlar. Abdalidler⁴² adı verilen bu Türkmenlerin yanında Rus esirlerinden biri dahi yoktur. Onları satın almıyorlar, böyle olan da Hive'den onlara kaçıyor, ancak bir miktar

---

³⁹ Burada Kongratlar'dan kasıt Deşt-i Kıpçak'tan gelerek Harezmi'de iktidarı ele geçiren Özbekler olmalıdır. Bununla birlikte Kongrat Kabilesi'nin beyleri 1770 yılından itibaren Hive Hanlığı'nın iktidarını ele geçirmişler ve 1920 yılına kadar Harezmi'de hüküm sürmüşlerdir, (Koç 2016: 592-600).

⁴⁰ Avaz İnak (1790-1804): Hive Hanlığı'nda Kongrat Hanedanının kurucusu olan Muhammed Emin İnak'ın oğlu ve halefidir, (Koç 2016: 594).

⁴¹ Rus tarih literatüründe en azından 20. yüzyıla kadar Kazaklar için "Kirgis-Kaysakı" veya sadece "Kirgizi" adlandırması kullanılmıştır. Bununla birlikte bu metinde "Kirgis-Kaysakı" adlandırmasıyla Kazaklardan kopan bir zümre olarak Karakalpaklar kastedilmektedir.

⁴² Abdal: Türkmen kabilelerinden biridir.

ödeme alarak onu kendi efendisine geri yolluyorlar. Onların Mangışlak yakınında altın ve gümüş yataklarının bulunduğunu düşündükleri dağları vardır; o dağlar Hazar Denizi'nden bir buçuk verst uzaklıktadır. Orada su ve ahaliyi idare edecek oldukça müsait bir yer vardır, fakat Türkmenler şu anda zayıf olduklarından dolayı Kirgis-Kaysaklardan korkarak oraya taşınmayı göze alamıyorlar. Mangışlak'tan Hive'ye kadar olan mesafe ise sonuncunun Astrabat'a kadar olan uzaklığı gibidir.

O bozkırlarda iki soy yaşıyor, biri Karakalpaklar, öbürü de Kongratlar olarak adlandırılıyorlar. Onların mizaçları pek vahşidir, çiftçilikle uğraşıyorlar ve yeteri kadar hayvan sürüleri vardır; başka bir soy da özel olarak Yomutlar denilen kindar ve katı yürekli Türkmenlerdir. Özbekler genel mutabakatla onların çiftçilikle uğraşmalarına müsaade etmezler, bu yüzden de onlar kuzey istikametinde boş bozkırda yaşarlar. Gelip geçenleri yağma etmelerinden alıkoymak için Hiveliler tarafından onlardan bazılarını yukarıda bahsedildiği üzere altın parayla, büyük bir kısmı da rubleyle olmak üzere aylık maaş verirler.

Mangışlak sakinleri Yomutlarla sıkı bir dostluk içerisinde ve akrabalıkla birleşmişlerdir. Onlar Pers ülkesinin en iç kesimlerine akınlar yaparlar, oradan esir ettikleri insanların her birini kırk ile altmış altın para arasında bir rakama Hive'de satarlar. Üstelik bu Yomutları Rusya'nın tarafına meyil ettirmek oldukça kolaydır, onları o kadar acımasız yapmamalı ve aksine savaşa oldukça yetenekli hale getirmelidir. Onların sayısının beş bin, belki de daha fazla olduğunu tahmin ediyorlar.

Hive güney tarafında yirmi gün mesafesinde Kale⁴³ adı verilen çöl ile sınırdadır. Orada birçok Türkmen yaşamaktadır. Onlar birincilerden daha zenginlerdir ve onlarla, yani Mangışlaklılarla daimi ve uzlaşmaz şekilde düşmanlık içerisindeledir, onların çok miktarda hayvanlarını çalarlar ve kervanlarını yağmalarlar. Ne var ki, böyle davranışların öcünü almak için Mangışlaklı [Türkmenler] Yomutlarla birleşerek o

---

⁴³ Burada Karakum Çölü kastedilmektedir.

düşmanlarına saldırdılar ve onlara büyük darbe indirdiler. Birçoğunu esir alıp götürdüler. Pers Devleti Kale Bozkırını zapt edebilir.

Hive'ye en kısa ve rahat yol Mangışlak ya da başka bir yerden ziyade Astrabat üzerindedir. Dahası o yer filo için güvenli bir sığınaktır. Orada derhal birleşmeye hazır Katidlerin soyundan bir miktar firari de vardır.

Bana göre zamanla Buhara ülkesinin kendisinin de işgali en iyi yoldur, aynı ölçüde oradaki memleketlere de azar azar ve sonraki başarılarla yayılmak ta, Rus İmparatorluğu'na bunu sağlamak oldukça ehemmiyetlidir ve belirli faydaları vardır, bundan daha fazlası ileride orada (Rusya'nın) hâkimiyetinin yayılmasıdır, onunla güçsüz ve kaba cehalete batık halk karşılaşacaktır. Aslında onları özü altın, gümüş ve başka değerli şeylerle doldurulmuş vaat edilen toprakların hâkimleri olarak adlandırmak mümkündür. Üstelik onlar başlarında Avrupalıların şapkasını taşıyorlar. Sonuç olarak bu sonuncular tarafından kullanılan ateşli silahlara, yani toplara da hiç sahip değillerdir.

Buhara ülkesi harikulade güzellikte bir bahçeye benziyor, fakat, ne yazık ki, dünyanın bu kısmının tadını oraya komşu veya yakın devletler çıkarıyorlar, onlardan hiçbiri orayı zapt edecek durumda değildir, Tanrı'nın yardımıyla Rusya hariç, fakat gene de öncelikle Hive'yi işgal edip ve oradan Amu-Derya Nehri'nden Buhara'ya kadar hafif gemilerle askeri birlikleri sevk ederek gidilmelidir. Zira odun ve su yetersizliğinden dolayı onların arasındaki kara yolunda bulunan boş bozkırdan geçmek neredeyse imkânsızdır. Buhara zenginlikte neredeyse Hindistan'ı aşiyor ve bütün yaşam gereksinimlerinde bolluk içindedir.

Amu-Derya Nehri başka türlü Fereydun⁴⁴ adıyla biliniyor, Kalmukya⁴⁵ tarafında Le⁴⁶ olarak adlandırılan onun başlangıcının bulunduğunu düşünüyorlar, belki de onun kaynağı Küçük Tibet'ten çıkıyor ki, Keşmir'in karşısındadır ve İnd Nehri'nin ilk kaynağı oradadır. İnd Nehri

---

⁴⁴ Ceyhun.

⁴⁵ Doğu Türkistan.

⁴⁶ Le: Küçük Tibet'teki İnd Nehri'nin yukarı akımındaki koludur.

aynı Küçük Tibet'ten akan başka bir kolla birleşiyor, orada güçleniyor ki, onu Gang adıyla ikinci olarak kabul ediyorlar.

Buhara ülkesinde oldukça fazla tüccar ve büyük çoğunluğu altın, gümüş, inci ve değerli taşlardan oluşan zenginliğe sahip başka unvanlı insanlar vardır. Oranın naibi veya Buhara ülkesinin başlıca yöneticisi Vali-Name⁴⁷'dir, o ikiyüzlü bir molladan başka biri değildir, her türlü dindarlıkla oldukça büyük güce ve otoriteye sahiptir ki, kimse ona karşı koyma durumunda değildir. Eğer öyleyse derhal halka Muhammed'i seven ve vatanın hayrını isteyen düşmanın üzerine gitmek için hazır olması için onu rakibi olarak belirler ve yeteri miktarda kuvvet toplayarak onu bozguna uğratar.

Bu şekilde yanına beş ya da altı bin asker alarak sıklıkla Belh'e saldırılar düzenliyor, bazen ve daha az sayıda kuvvetle Buhara ülkesine sınırdaş olan Pers eyaleti Meşhed'e saldırıyor. Rakiplerini bastırmak ve yerleşimlerini ve mallarını yağmalamak için de ele geçirilen bütün gânimeti kendi askerleri arasında dağıtıyor, sonra da eli boş olarak eve dönüyor ve yine böyle müsait bir anı bekliyor. Düşmanları tarafından direnişle karşılaşması ve kuvvetlerinin onların üstesinden gelemeyeceği durumlarda ise ordu içerisinde güya rüyasında geri dönmenin lüzumlu olduğunu gördüğüne dair Türklere özgü bahanesini açığa vuruyor. Bu suretle de askerler ona inanarak itaat ediyorlar ve Buhara'ya dönüyorlar. Böylesi ve buna benzer batıl inançlar sonsuzdur.

Bu barbarlar hünersizliklerine rağmen yeterince asabi şekilde savaşıyorlar, zira süvari bazen düşmana öyle yaklaşıyor ki, kılıçlarla hareket ediyor, bazen de bir ve öbür taraftan yancı birlikler çıkıp geliyorlar ve at üzerinde ya tüm düşmanları bozguna uğratana dek evrim yapıyorlar ya onlardan bazısını öldürüyorlar ya da attan iniyorlar; fakat bu son durumda esir düşenin hayatı daima başıslanıyor. Özbekler Afganlara kıyasla çok daha cesurca savaşıyorlar. Buhara ülkesinde Ruslardan birçok esir de vardır, Perslerden ise altı bin kişi.

---

⁴⁷ Buhara Emîri Şah Murad.

Türkistan Buhara'dan neredeyse on gün uzaklıktadır, onunla Belh de aynı mesafededir. Buhara'dan yirmi dört saat uzaklıkta Karşi⁴⁸ adlı yer bulunuyor; aslında orayı insanın hayatı için gerekli tüm ihtiyaçları açısından bolluk bir zarif bahçe olarak adlandırmak mümkündür. Kısacası söylemek gerekirse tüm Türkistan ahdedilen kutsal yazının bize tarif ettiği böylesi topraklara sahiptir.

Belh ve Buhara arasında bir dağ tepe vardır ki, orada rengi kırmızı mermere benzeyen tuz bulunur; tüm madenlerin yataklarını kendinde barındıran başkaları da vardır, onların üzerinde Özbek-Kongratlar meskündür. Bu dağ kuzey taraftan Semerkant'a kadar uzanıyor, doğudan ise Metaksan⁴⁹'a kadar. Türkistan'da meskûn tüm halk yüz elli binden daha fazla değildir; bu insan azlığı onların kendi aralarındaki çekişmelerinden ötürüdür, bu yüzden çok sayıda kişi her gün hayatından yoksun kalır.

Burada Belh bölgesi hakkında suskun kalsaydım günah işlemiş olurdum, fakat orayı da harikulade bir bağ yeri ve en bolluk zahire ambarı olarak adlandırma teccüsünün zevkini çıkarıyorum. Ne var ki, Buhara Naibi, sinsi Vali-Nam sık sık yaptığı saldırılarla o bölgeyi yakıp yıkmasaydı öyle olurdu. Oranın neredeyse tüm halkını katletti. Onlardan kimisi onun kılıcıyla katledildi, kimisi onlar tarafından Buhara'ya götürüldü, geri kalanlar da kim nereye edebilirse oraya kaçıp dağıldı.

Belh, Nâdir Şah'ın ölümünden beri Afgan Hükümdarı⁵⁰'nın hâkimiyeti altında bulunuyor. Belh ile aynı adı taşıyan küçük kale her taraftan suyla çevrili bir tepenin üzerinde duruyor. O şimdiye kadar hürriyetini muhafaza ediyor, çünkü Nadir'in halefi Ahmet Şah⁵¹'tan başka oradaki

---

⁴⁸ Buhara Emîrliği'ne ait bir şehir.

⁴⁹ Maverâünnehir.

⁵⁰ Burada 1793-1801 yıllarında Afganistan'da hüküm süren Şah Zaman kastedilmektedir, (bkz. Lee 1996: 191).

⁵¹ Ahmed Şah Durranî: 1722 yılında Herat'ta dünyaya geldi. Afganların Abdalî kabilesine mensuptu. Abdalî kabilesini hâkimiyeti altına alan Nadir Şah'ın ordusunda vazifeli 4 bin kişilik Afgan kuvvetlerinin komutanı olarak önemli hizmetleriyle sıvrıldı. Nadir Şah'ın ölümünden sonra

hiç kimse onun herhangi bir dış tahkimatı bulunmayan pişirilmemiş kerpiçten oluşturulan surlarına rağmen oraya hâkim olamadı. Bununla birlikte oraya hâkim olmayı arzu eden düşmanlar top olmayışı sebebiyle onun surlarını yıkmak için yeterli imkâna sahip değillerdir; böylece bir ya da iki aylık kuşatmaya dayanarak ve sadece o kalenin etrafındaki köyleri yağma ederek çekip gidiyorlar. Onu koruyan Afganlar sekiz yüz kişiden fazla değildir.

Hive'den çıkan küçük bir filoyla Buhara ülkesine girmek oldukça kolaydır, aynı nehirden Belh'e ulaşmak daha da kolaydır. Bu aynı nehir Metaksan üzerinden akıyor. Onun birçok yerinde kumla karışık altın bulunuyor. Onu nasıl ayırdıklarını çok sık gördüm.

Böylesi kumla kabı doldurup üzerine su koyuyorlar ve bir miktar cıva ekliyorlar, sonra tüm bunları yeterli süre karıştırarak suyu başka bir kaba akıtıyorlar, geri kalan karışımı da ateşe tutuyorlar, cıvanın buharlaşarak uçmasıyla saf altını çıkarıyorlar. Büyük su taşkını durumunda ise saf altın kumsuz olarak ortaya çıkıyor.

Bu bölge gerek nehirden sağlanan bu değerli maden bakımından, gerekse de dağlarda bulunan oldukça kaliteli firuze ve hematit görüntüsüne sahip olan başka türlü taşlar bakımından tüm diğerlerinden zengindir, ve o toprakları özümseyen doğanın verdiği çeşitli çok iyi ve harikulade hediyelere sahiptir; fakat oranın sakinleri her taraftan onlar üzerine yapılan sık sık saldırılar nedeniyle hayatlarını yoksulluk içerisinde geçiriyorlar.

1747'de Kandehar'ı alarak kendi hükümdarlığını ilan etti. Kendisine inciler incisi manasında "Dürr-i Dürrân" unvanı verildiği için onun kurduğu hanedana dürrânîler denildi. Kabil'i de ele geçirerek tüm Afganistan'a hâkim oldu. Ahmed Şah 1750 yılına kadar gerçekleştirdiği askerî faaliyetleri neticesinde kısa süre içerisinde Belh, Bedehşan Herat ve Meşhed'i kendi ülkesinin sınırlarına dâhil etti. Hindistan'a dokuz büyük sefer düzenleyerek Keşmir, Pencap, Sind, Peşaver ve Multan gibi birçok şehri ele geçirdi. 1772 yılında Kandehar'da vefat etti (bkz: Dames 1978: 204-207; Saray 1987: 11-17).

Oradan sekiz ya da on günden daha fazla olmayan bir mesafede sakinlerinin Aliyev⁵² inancını benimsediği Kashari⁵³ bulunuyor. Tüm o yerlerin ötesinde kayda değer, yüksek, zengin ve kalabalık halkların meskûn olduğu Hazaristler⁵⁴, Tatarlar⁵⁵, veya Koestan⁵⁶'ın dağları başlıyor; onlardan bir kısmı Kabil'e, Afgan Hükümdarına aittir, geri kalanları ise onun hâkimiyetini tanımıyorlar. Tüm bu dağlar zengin maden yatakları barındırıyorlar, fakat onları işleyecek kimse yoktur; onlar farklı türde hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşıyorlar. Dağlardan soğuk ve harikulade dereler akıyor, onlardan birçoğunun zirvesinde hiçbir zaman erimeyen karlar bulunuyor; onların ayrıldığı dağların eteklerinde tabiatın diktiği çeşitli meyve veren ağaçların bulunduğu tüm koruluklar göz önüne çıkıyor. Dağlar kendi kendine geçilmezdir, sakinleri farklı inançlara sahiptir, bazıları da Ali'yi takip ediyor.

Şimdi Kabil'e değinmek için acele edeceğim, zira, nasıl desem, kaba ve mutlak cehaletle yüklenmiş insanların böyle zarif ülkelerin tadını çıkardıklarına bakarak, sıkıntı çekmekten yoruludum. Afgan Hükümdarı, Nâdir Şah'ın ölümünün ardından, yani elli yıl önce Kabil'de kendi tahtını kurdu. Aynı isimli kale hakkında, sözüm ona saygıya layık değildir, sıradan bir kadın oraya birkaç yumurta fırlatarak sahip olabilir diye hiçbir söz söyleyemem. O memleketin hükümdarı değerli taşlar ve incilerle fevkalade zengindir, parası ise yoktur, gelirleriyle kendini zor geçindirir. Daima yirmi bin asker hazır, daha fazla değildir. Kısaca söylemek gerekirse Moğol Devleti⁵⁷'nin bütün değerli taşları ve incileri onun yanında muhafaza ediliyor. Nazırlar gene de gerek para gerekse de değerli mücevher bakımından oldukça zenginlerdir.

---

⁵² Şîf Alevîler.

⁵³ Kashari?

⁵⁴ Hazara Türkleri.

⁵⁵ Burada Tatarlar adıyla Özbekler ya da başka Türkler kastedilmektedir.

⁵⁶ Burada Afganistan'a bağlı dağlık bir bölge olan Kuhistan kastedilmektedir.

⁵⁷ Burada Moğol Devleti adlandırmasıyla Hindistan'a hâkim olan Babürlü Türk İmparatorluğu kastedilmektedir.

O savaşa girdiğinde onlar ona insan, asker ve gerekli her şeyi sağlıyorlar, zira onların yönetimdeki hâkimiyeti uzağa yayılıyor. Gerekli durumlarda elli bin kişiye kadar asker toplayabilirler, fakat beş bin Rus iki saatlik çatışmadan sonra onları yok edecek ve hükümdarı karıları ve mallarıyla ele geçirecektir. Onların tüfekleri fitillidir, askerin bir kısmı ise mızraklarla silahlandırılmıştır, diğerleri de kılıçlarla hareket ederler. Yanlarında birkaç topları da vardır, ne var ki, esasında oldukça ağır olduklarından ve topçuların marifetli olmayışından dolayı hiç kullanışlı değillerdir.

Onların başlıca gücü çok sayıda develerden oluşur, onlardan her birinin üzerine bir tür falkonet⁵⁸ iliştilmiştir. Devenin üzerinde oturan süvari onu her tarafa çevirir ve onu hareket ettirmede onlar yeterince marifetlidirler ve askerlerin bu kısmı Afgan Hükümdarının nezdinde en ehemmiyetlisidir.

Onun ordusu genellikle süvarilerden oluşuyor ve her birine lazım olan her şey atlara yüklenmiştir. Esirlerden oluşturulan her zaman hazır bir ordu daha vardır, onların esası Nâdir Şah'ın kalıntılarıdır, onun ölümünden sonra Ahmet Şah Afgan, devleti ve Nâdir Şah'ın bütün hazinesini gasp ederek onları ele geçirdi. Bu esirler Gürcüler, Ermeniler, Persler, Araplar ve Hambesler (Abissintler)'den ibarettir. Duranidler⁵⁹ ise, onların da Afgan olduklarını söylüyorlar, orduda gönüllü olarak hizmet ediyorlar. Onlar o kadar fazla zenginleşmişlerdir ki, kıymetli hayatlarını korumak için daima arriere-gard⁶⁰ tutuyorlar.

Kabil'de bulunan Hint tüccarları o kadar olağanüstü zenginlerdir ki, onlardan birçoğu ikişer, üçer, beşer ve onar milyon sermayeye sahiptir; aynı şekilde Afgan komutanlardan da birçok zengin vardır. Oradaki bölgelerin tüm ticareti Hintlilerin elindedir. Onlar işletmelerinde

⁵⁸ Falkonet (Zamburek veya Şahinçi) 45-100 mm kalibre ölçüsünde top mermisidir.

⁵⁹ Dürrâniler.

⁶⁰ Muhafız veya koruma.

mümkün olan her türlü güveliği ve muhafazayı Afgan komutanlardan ve onların kendi hükümdarlarından sağlamışlardır.

Kabil doğal ürünleri ve hayvanlarıyla bolluk bir yerdir. Oranın halkının büyük bir kısmı Kirgis-Kaysaklara benzer şekilde kendi sürüleriyle avullarda göç ediyorlar.

Keşmir bazen Kabil yöneticilerine boyun eğiyor, bazen kendi iradesiyle Küçük Tibet'ten gelen Hintlilerin hâkimiyeti altına giriyor, bazen de Sinadlar⁶¹ adlı yine orada bulunan başka Hinliler ona saldırıyorlar.

1793 yılında benim orada bulunduğum sıralarda Yüzbaşı Rotn adlı tarih ve başka bilimlerde engin bilgiye sahip olan bir İngiliz'le tanıştım. O bu arada Keşmir bölgesinin büyüleyici güzelliği, bolluğu ve zenginliği hakkında bana bazen şöyle diyordu: "eğer benim sadece beş bin İngiliz askerim olsaydı on ya da yirmi yıl sonra burada tam bir imparatorluk kurardım; doğudan Hindistan'ın en içine kadar, batıdan Herat'a kadar, kuzeyden de Buhara ülkesine kadar ulaşırdım, Küçük Tibet'i kolayca işgal ederdim, daha sonra da büyük olanına el atardım, zira her askere aylık maaş olarak dört ruble ödeyerek orada ne kadar gerekiyorsa o kadar yaya asker toplamak mümkündür".

Oranın halkları cahillerdir ve kendilerinde pek yiğitlik yoktur, hele cesur hiç değillerdir; demek ki, o, Bay Rotn'un zaman zaman yaptığı önerisi oldukça kârlı iştir.

Keşmir'de vergi tahsili zahiren üç milyonu aşmaktadır, gerçekte ise çok daha fazlası olabilir, zira birçok kişi gizlice iş görüyor ve hele ki oradaki Hintliler ticarî muamelelerini her türlü saklamaya çabalyorlar.

Eğer Keşmir hakkında İngiliz ve başka tarihçilerin yayınladıkları tasvirler olmasaydı, belki ben de onun tasviri hakkında yazmaya cesaret ederdim. Fakat malumatların genişliği ve o adamların ilmi benim cüretimi aşıyor ve belki boşu boşuna girişimde bulunmama üstün geliyor. Ancak sadece bilginize sunuyorum ki, Keşmir ve ona sınırdaş yerleri incelerken defalarca şu sözleri söyleyerek kalbimin derininden iç

---

⁶¹ Sindhiler.

çektim: “cömert ve eşsiz tabiat, senin hakkında, neden böyle adaletsizsin ki, bu kadar zarif hediyelerine onların gerçek kıymetini bilerek cömertliğini gerekli olan hissiyatla kutsayacak aydınlanmış dünyanın değil de, kaba halkların sahip olmasına müsaade ediyorsun”. Tek cümleyle, tüm dünyada Keşmir bölgesiyle bu hususta başka hiçbir yerin eşit olmadığını söylemek mümkündür.

Orada yaşayan Hintlilerin büyük bir kısmı Moğol ülkesinden gelenlerdir. Onların zenginliği ve serveti, galiba, herhangi bir zengin devletin üzerindedir. Ayak takımı ise genellikle en yoksul durumdadır. O bölgenin dağlarının büyük kısmı hoş korularla örtülüdür, birçoğu da bağrında bilinmeyen sakinleri için zengin maden yataklarıyla kaplıdır.

Semerkant halen neredeyse tamamen boştur; onu fetheden Veli-Nam, Buhara Naibi gene de orayı iskân etmek için her türlü şekilde çabılıyor, fakat onun emeği herhalde boştur. Orada da kendinde yataklar barındıran dağlar vardır, çünkü oranın da verimli yerlerinin tespitinde tabiattan zarif hediyelere sahip olduğunu işittim. Oranın etrafı Özbeklerle meskûndur.

İşte gerek katlandığım birçok zahmete ve seyahat ettiğim çeşitli ülkelerde toplayabildiklerimi, gerekse de sizin iradenizi icra etmeye dayanan zayıf zihnimin mülahazalarını, Yüce Knez, yüksek ve basiretli değerlendirmenize sunuyorum. Bir de anlamanız için Rus diline tercümesi de muhafaza ediliyor, sözüm ona benim gayretimin kefareti Rusya İmparatorluğu yararına hizmet ve ekselanslarınıza olan bağlılıktır.

Dahası, size lazım olan mülahazaların tüm kısımlarının detayı ve tasdiki için tarafınızca seçilmiş insanları o bölgelere göndermek mümkündür. Gene de onların Ruslara benzememesine, kısa saçlı olmalarına, bitki toplamak için seyahat eden doktor kılığında gezmelerine ve yanlarında birer sadık hizmetkâr bulundurmalarına, ya kendilerinin ya da hizmetkârlarının Türkçe veya Farsça bilmelerine dikkat edilmelidir.

Zira oralarda doktorlara neredeyse Ali yolunun öğreticileri gibi saygı duyuyorlar. Onlar en ufak şatafat olmaksızın, daha da iyisi yoksullara benzer hayat tarzı sürmeliler; aynı şekilde yanlarında birkaç ilaç

bulundurulmaları ve eğer tıp hakkında biraz bilgileri olursa fena olmaz. Ellin veya oranın dilinde İmbin-İunaniin⁶² yani Aleksandr'ın torunu olarak adlandırılmalı, ayrıca kendini Türk uyruklu olarak adlandırmak, herkese ikiyüzlü olmak, onların kanunlarına karşı özenli davranmak ve gerek büyüklerle gerekse de küçüklerle münasebetlerde yüksek derecede güler yüzlü olmak lazımdır. Tedavi için hediyeler talep edilmemeli, fakat ne kadar verirlerse o kadar almalı ve bütün dikkati komutanların himayesini kazanmaya vermelidir. O zaman onların hayatları tamamen sağlama alınmış olacak ve herkesten sevgi görecekler.

İngilizler Hindistan'da Seylan Adası'nın karşısında Surat'tan Kotsin⁶³'e kadar hâkimiyet kurmuşlardır. Kotsin ise Seylan gibi Hollandalıların hâkimiyeti altındadır. Hâlihazırdaki şartlar altında İngilizlerin oradaki hâkimiyetlerinin tam olarak hangi durumda olduğunu bilmiyorum, fakat ben oradayken onların hâkimiyeti Pondişeri'den Kalkuta'ya, oradan da bir taraftan Çin Kalmukları⁶⁴ sınırlarına, öbür taraftan da Agran⁶⁵'a kadar yayılmıştı.

O alanın tümündeki İngiliz milli ordusu yirmi, bazılarının tahmin ettiğine göre de yirmi beş bin kişiden meydana gelmektedir. Onun haricinde oradaki Hint [ordusu] da elli bin kadardır. İşte İngiltere oradaki geniş bölgelerin hâkimiyetini o kadar sayıda askerle sağlıyor! İngilizlerin kuvvetlerinin Ruslarla herhangi bir kıyaslanması durumunu ekselansları daha fazla bilebilir.

Eğitimsiz halklar daima öyle kolay boyun eğdiriliyorlar ve itaat altına alınıyorlar. Şuanda Hindistan'da en büyük güç İngilizlere aittir! Mamañih tasvirimle can sıkıntısı vermeyeyim ve bu yüzden ben, Knez ekselansları, sizin sitayışkâr yüksek himayenizden mahrum kalmayayım diye mevzuyu daha ziyade genişletmek istemiyorum. Onun yerine benim

---

⁶² Grekler veya Rumlara Türkistan'da "Yunanlar" deniliyordu.

⁶³ Koçin.

⁶⁴ Çungarya ve Doğu Türkistan.

⁶⁵ Agra.

bu samimi arzulla – bir de yüce Tanrı İmparatorçemizin tüm planlarını kutsasın ve de Buhara ülkesinin iç kesimlerinde olsa da muzaffer ordunun haberini, onun güçlü silahlarının daimi zaferleri misali! Onun hayatı esnasında almasını nasip etsin!

Âmin!

Kardeşinizin bilgisine daha fazla ihtiyaç duyulabileceğiniz Perslerin ve Gürcülerin vasıfları hakkında aynı şekilde açıklamalarımı sunma cesareti göstereceğim.

Persler sinsî, kurnaz, yalancı, kindar, merhametsiz, kıskanç, hunhar, ihanete yatkın ve kendi velinimetlerine karşı nankördürler, başka tüm halklardan ruhen nefret ediyorlar ve onları hor görüyorlar. Bir adamı boş yere zehirleyebiliyorlar ve bunu aşçıların cürüm tarzı olarak veya hasmın etrafındaki onların başka insanları ya da köleleri aracılığıyla oldukça sık gerçekleştiriyorlar. Ne para ne de hediyeler onları öldürmelerine mani olmaz. Onların hayvanî özellikleri her şeyiyle gene de böyledir, ihtiyaç halinde öyle düşük ve alçakça itaat ediyorlar ki, basitçe onların üzerine odun taşıyın derler. Tek cümleyle, kâfir, ilişkilerde ve dostlukta hiçbir kutsallığı tanımayan ve ihanet dolu bir halktır. Hanımıza pek çok kişi bağlıdır, fakat onu onların yanında tek bırakmamak gerekir – anında yok edeler.

Gürcüleri iyi Hıristiyanlar olarak adlandırmak mümkündür; Onların Kralı⁶⁶ İrakli iyi insan ve samimi bir Hıristiyan'dır, ilimle ilgili geniş malumata sahiptir, dahası Persler, Türkler ve ona komşu olan başka halkların gelenek ve görenekleri hakkında tecrübelidir ve onlarla münasebette marifetlidir, fakat artık ihtiyarladı! O kendi krallığının iyiliği için onu tüm Rusya'nın hükümdarlık esasının himayesi altına sokmakla gayet akıllıca davrandı⁶⁷; üstelik onun gerçek yüzü ve kalbinin sırları Tanrı'ya malumdur!

⁶⁶ Asıl metinde Çar.

⁶⁷ Kartli Kralı II. İrakli ya da Erekle (1744-1798)'nin 23 Temmuz 1783 tarihinde II. Katerina ile imzaladığı Giorgiyevsk Antlaşmasıyla Gürcistan komşularının saldırması durumunda Rus İmparatorluğu tarafından

Karısını olağanüstü derecede seviyor, fakat o Rusya yanlısı değildir, onun kendi görüşleri var, oğullarını küçük yaşlardan itibaren kolayca kendine itaat ettiriyor. O onlar (öz oğulları) ve İrakli'nin büyük oğlu ve kendisinin üvey evladı olan Georgiy⁶⁸ arasında uzlaşmaz bir düşmanlık yarattı. Bu sonuncusu ayrılarak Kaheti'ye gitti ve orada yerine geçmek için kendi babasının ölümünü bekliyor.

Kral İrakli İmereti hâkimi Kral Solomon⁶⁹ ile de güvenilir bir ittifaka ve iyi komşuluk münasebetlerine sahip değildir. Hatta Kral Solomon onun başkentine hadım Ağa Muhammed'den daha fazla zarar verdi. Ne var ki, tüm bu çekişmeler, düşmanlıklar ve uyuşmazlıklar yok edilecek, ve gerek orada gerekse de her yerde kardeşinizin bilgece talimatlarıyla gerekli düzen yeniden sağlanacak. O Gürcü işlerini teferruath olarak anlamaya özen göstererek bulunduğu o bölgedeki yerinden gözlerini engin denize açıyor.

Ağa Muhammed Han'ın Gürcistan'a saldırısında suçlu ve yol gösterici olan bir Ermeni onunla en fazla işbirliğini yapmıştı.

Muzaffer Rus askerinin Erzurum şehrini almasının oldukça mühim sonuçları olacaktır. Bununla ilgili söylentiler kısa sürede Türk Devleti'nin topraklarında yayılacaktır, o zaman birçok Anadolu yöneticisi bizzat Osmanlı Bâb-ı Âlisine karşı ayaklanacaktır. Bunun sebebi onların yönetiminden memnun olmamaları kadar, bütün Türkler ve Arapların kaderin tayini gereğince Konstantinapol'ün muhakkak Rus hâkimiyeti altına gireceğine dair kehanetin yaşanan bu olayla zamanının geldiğine inanmalarındandır.

Türkiye Asyası'nın güçlü ve böyle bir durumda Bâb-ı Âli'ye karşı ayaklanma çıkarması mümkün olanları şunlardır: Birincisi

---

korunacaktı. Buna rağmen İran hükümdarı Ağa Muhammed Han 1795 yılında Gürcistan'a saldırarak Tiflis'i yağmaladı, (Çiloğlu 1993: 61).

⁶⁸ Kartli-Kahetin Krallığı'nın son hükümdarı XII. Georgiy, onun ölümünden sonra Doğu Gürcistan Rusya'ya bağlanmıştır, (Çiloğlu 1993: 61).

⁶⁹ Batı Gürcistan'daki İmeretin Krallığı'nın hükümdarı II. Solomon (1772-1815). Türkiye'de sürgündeyken Trabzon'da vefat etmiştir (bu konuda geniş bilgi için bkz.: Saraç 2020).

Arabistan'da, Küfe'de, Arap çöllerinin hâkimidir, yeterli kuvvete sahiptir ve daima Türk otoriteleriyle ihtilaf halindedir; ikincisi – Babil Paşası; üçüncüsü –Antakya'daki Adana ve Payas'ta Küçük Ali; dördüncüsü – Suriye'nin deniz tarafındaki Akra'da Mehmet Paşa; beşincisi Mısır beyleri ve Halep, Mardin ve Diyarbakir komutanlarıdır. Ayrıca Türk yönetimine karşı ayaklanacakların listesine konumu doğal tahkimli ve yüksek, Anadolu tarafında yer alan, küçük, fakat güçlü eyaletlerin dâhil olacağını tahmin etmek mümkündür. Onların kendi hükümdarları Sultan'a karşı hâkimiyetine rağmen saygıları azdır, bilhassa da bugünkü gibi halk arasında o ve Konstantinopol sarayının soylularından bazılarının orada Frankmason⁷⁰ yapıldıklarına dair şayiaların

---

⁷⁰ Mason kelimesi Fransızca “duvar ustası” manasındaki “maçon”dan gelir; masonlara farmason veya franmason da (franc maçon: serbest duvarcı) denir. Masonluk Ortaçağ İngilteresi'nde duvarcı ve katedral inşaatçısı meslek localarının gelişmesine dayanmaktadır. Zamanla katedral inşaatlarının azalması üzerine amelî (operatif) masonların oluşturduğu localar üye sayılarını koruyabilmek amacıyla başka meslek gruplarından da aynı ilkeleri benimseyen kabul edilmiş /fahri üyeler almaya başladılar. Böylece masonlar amelî ve kabul edilmiş olmak üzere iki şekilde anıldılar. Masonlar 17. yüzyılın sonlarında eski tarikatların ve Kudüs'ü muhafaza için teşkilatlanan dini karakterli şövalye topluluklarının mistik âyin usullerini benimsediler. Kudüs'teki Süleyman Mâbedi masonluğun başlangıcı olarak kabul edildi. Bu mâbedin mimarı Hiram Usta da masonluğun piri sayıldı. Masonluk 18. yüzyılda İngiltere'de kraliyet ailesinin ve Anglikan kilisesinin desteğiyle hızla gelişti ve Fransa'ya girdi. Fransız masonları 1789 Fransız İhtilâli'nde etkili oldular. Daha sonra Avrupa ülkeleri, Hindistan, Kuzey Afrika ve Amerika'ya yayılan masonluk örgütlenmesine 19. yüzyılda Yahudiler ve Müslümanlar da kabul edilmeye başlandı. Bununla birlikte masonluğun Hıristiyan ve Yahudi geleneğinin elektik bir formu mahiyetinde modern ve müstakil bir din olduğu yönünde yaygın bir kanaat de vardır. 33'e kadar çeşitli derecelerden oluşan ve belirli ayin ritüelleri bulunan masonluk öğretisinde genel olarak Tanrı'ya, Tanrı'nın evrenin ulu mimarı olduğuna ve ölümden sonra bir hayatın olduğuna inanmak önemlidir. Masonlar hayatın her döneminde kendi aralarında yardımlaşmak ve birbirlerine destek olmakla görevli olduklarına inanırlar. Belirli bir mesleğe sahip ve başarılı yetişkin erkeklerin üye olabildiği masonluk Osmanlı topraklarında 18. yüzyılda önce sadece Avrupalılar arasında İstanbul, Halep, İzmir gibi ticaret merkezlerinde görüldü.

dolaşması halinde buna oldukça sağlam bir bahane olur. Onların Fransızlarla böylesi bir bağlantısı, bu taraftan ayaktakımı ustalikle coşturulduğunda büyük tehlike yaratır.

Rumeli'de de oldukça büyük infial çıkacak. Böylesi bir girişimin Türk yönetimi için birinci ve tehlikeli kurucusu kırk derven de denilen muhafız barındıran İoanin⁷¹'deki Paşa Ali-veli-paş-oğlu⁷²'dur. O Hristiyanlar arasından kendisine sadık korkunç kuvvetler toplayacak durumdadır. Ben, kendi tarafımdan, onunla samimi dostum; eğer ekselanslarınız uygun görseydi, o bölgede o paşayla işbirliği için kendimi kullanırdım ve ümit ederim ki benim vazifelerim yüksek sarayın hizmetine olurdu.

Benim hizmet etmeye olan çabama bir fedakâr davranış daha teklif ediyorum. Bu ekselanslarının yüksek ve basiretli dikkatlerine layık olacaktır! Üstelik iradenize de uygun olacaktır!

Fransızlara ve Türk Sultanı'nın kendisine sadece zarar vermek değil, aynı zamanda birinin nüfuzunu, diğerinin de hâkimiyetini sarsmak bana göre münasip bir yöntemdir. Bunun bilhassa Türkiye'de meskûn olan ve esasen Suriye'de, Smirne⁷³'de, Aleksandria⁷⁴, Selanik ve Konstantinopol'de yoğunlaşan ve halk arasında kendi doktrinlerini

---

İstanbul'da ilk mason locası 1720 yılında Galata'da açıldı. Kısa süre sadrazamlık yapmış Osmanlı sefiri Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Paşa ve Türk matbaacılığının kurucusu İbrâhim Müteferrika'nın ilk Osmanlı masonları olduklarına dair iddialar vardır. 18. yüzyılda masonluk Osmanlılar arasında gayri Müslimlerin kendilerine özgü bir cemiyeti ve bazı bakımlardan Hristiyanların mezhep-tarikat çekişmesi olarak değerlendiriyordu, (Geniş bilgi için bkz.: Azmi Özcan 2003: 95-99; İlhami Soysal 1978).

⁷¹ Mora Yarımadası.

⁷² Tepedelenli Ali Paşa (1784-1822): Tepedelenli Ali, Veli Bey adında birinin oğlu idi. 18 yaşında çete reisi olmuş, 1768-1774 Osmanlı-Rus harbinde gösterdiği hizmetlerden dolayı Derbent paşalığına terfi ettirilmiş, 1788'de de Yanya paşası olmuştu. Hrisanf'ın ön görüşü doğru olmalıdır ki Mora'da Osmanlı Devletine karşı bir isyan girişiminde bulunacaktı, (Karal 1999: 110-111).

⁷³ İzmir.

⁷⁴ İskenderiye.

alaymayı arzu eden birincisine (Fransızlara) karşı önemli sonuçları olabilir. Bu yöntem Arap ve Türk dillerinde üzerlerinde Cebrâil Aleyhisselam'ın Tanrı'nın yüzü önündeki tasvirinin olduğu mühürlü propaganda mektupları oluşturulmasından ibarettir. Tüm bunlara benim bildiğim tarzda - Türklerin ayaktakımının cehaleti ve basitliğinden arzu edilen hareketi beklemenin mümkün olacağı sözler yerleştirilmelidir, mektuplar Türk Devleti'nin tüm topraklarına sefil bir kılıkla dağılmış sadakati denenmiş insanlar aracılığıyla en iyi başarının elde edilmesi için mescitlerde ve mezarlıklarda dağıtılmalıdır. Bu komediye benzer öneri oradaki ayaktakımına fevkalade tesir edebilir, onlar adetlerine göre korkunç öfkelerini uyandırma aracı olarak en inandırıcı olanlara hizmet ederlerken, Fransızlar kendileri için aşırı zararlı olanla bağlantılarını kesmek mecburiyetinde kalacaklar ve bunu belki de bir daha telafi edemeyeceklerdir.

Ben birçok ülkenin yararına hizmet edebilecek bu planı uygulamak için kendimi takdim ediyorum. O zaman herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın nereye isterseniz vurarak Hıristiyanlık adının düşmanına saldırmak kolaylığını elde edeceksiniz.

Kendime şefkat ediyorum, üstelik ekselanslarınız benim için bu kadar cesur ve tehlikeli önerimi, sarsılmaz doğruluğuma ve mukaddesatı korur gibi ruhumun derinliklerinde muhafaza ettiğim tüm Rusya'nın hizmeti lehine gayretim olarak takdir edebilir.

GreK Metropolit Hrisansfın onun tarafından önceden verilen tasvirlerin bazı noktaları üzerine açıklamalar

Ekselanslarınızın benden, önceden epey bir süre Gürcü Kralı İrakli'nin hizmetinde bulunan ve onun nezdinde büyük lütuf gören Ermeni'nin detaylı olarak tasvirini talep etmesi uygun oldu. Onun İmparator Majestelerinin hizmetinde Mozdok⁷⁵'da oranın komutanı Dmitriy Vasilyev'in yanında bulunan Stephan Austriyev adlı bir erkek kardeşi vardır. Onun, hain kardeşinin adını, şimdi hatırlamıyorum; fakat

⁷⁵ Kuzey Kafkasya'da bulunan Rus Kalesi.

teveccüh edilirse araştırılacak ve o zaman bu hususta kolayca bilgi elde edilecektir.

Bu Avstriyev'i Kral İrakli onun bazı hiyanetleri üzerine mallarından mahrum ederek onursuzca o topraklardan kovdu; bu yüzden o da uzun bir süre Kafkas dağları etrafında ve başka yerlerde Ağa Muhammed Han'ın Erivan ve Gence'yi işgal ettiği o talihsiz zamana kadar dolaştı. O zaman bahsi geçen Avstriyev onunla birleşerek artık onun açıktan kılavuzluğunu yaptı, zaten ondan önce kendi aralarında yazışma yaparak ilişki kurmuşlardı.

Hadım Ağa Muhammed Han gündüz Kral İrakli'ye aldatıcı mektuplar gönderirken, geceleyin de Kral İrakli kendi askerlerini terhis edene kadar o hainin kılavuzluğuyla ilerledi; Tehlikesiz bir şekilde doğrudan Tiflis'e geldiğinde karşısında o şehrin kapılarını kilitleyecek kimseyi dahi bulamadı. O sırada Tiflis Kalesinde bulunan Kral İrakli ve İmeretin Hâkimi Solomon en ufak bir direniş göstermediler, ve buna karşılık İmeretin ordusu yağmaya atıldı ve ele geçirebildiği herkesi soyarak kaçtı; ondan sonra da Kral İrakli ailesiyle birlikte ayrılmaya karar verdi. Böylece Solomon kendi ordusuyla İmeretin'e çekilip gitti, İrakli ise kendi ailesiyle Kafkas dağlarına çekildi. Yukarıda zikredilen Ermeni Avstriyev ondan sonra Kral İrakli'ye şunları içeren bir mektup yazdı: "Yaa! Ben senin başına gelenlerin sebebiyim, fakat bu henüz yeterli değildir: nereye gidersen git senin ardından takip edeceğim. Benden kurtulmayı ümit etme". Mektubunda böylesi ve bu benzeri tehditleri ona bildirdi. O hükümdarın ailesinin Ermeni meliklerin soyundan geldiğine inanıyorlar.

Tanrı'nın nankörü cezalandırdığı hakkında söylenenler

Tanrı bizim kutsal hükümdarımıza nankörlük yapanları kesinlikle cezalandırıyor, bu nedenle gururla ona müracaat ediyorlar: birincisi Kral İrakli'nin karısıdır ve çocukları onun için Tiflis yerle bir edilene kadar o boş fikirler içerisinde bulunuyorlardı. Tanrı o kadının ve çocuklarının kalbine hükmediyor. Ben manevî olarak yazıyorum, ekselanslarımız ise her şeyi en iyi şekilde araştırıyor, ve inanıyorum ki,

hepsi tıpkı benim tarif ettiğim gibi bulunacaktır. Ama gene de onlara merhamet edilsin ve bağışlansın! Zira gençlik ve cehalet iyiliği hatırlatmaz. Üstelik şayet iyiliği kabul etselerdi gayet faydalı olurdu: bununla ilk olarak, Kral İrakli'nin karısının bize bağlılığı sağlanmalıdır, hâlihazırdaki şartlar altında aşırı ihtiyaç içerisinde bulunduğundan dolayı bunu başarmak mümkündür ve kolaydır. İkinci olarak, Kral İrakli'nin oğulları, kardeşler arasında ilk doğandan sonuncusuna kadar ortak sevgi ve mutabakat sağlanmalıdır.

İrakli'nin karısı, onun çocukları ve diğerlerinin kalplerinde besledikleri nefretin sebebi Rus ordularının Gürcistan'a ilk girişi zamanında o zamanki Rus komutanından ötürü meydana geldi⁷⁶. O Gürcülerin kalbini o kadar incitti ki, ekselanslarınız titiz bir araştırmayla bunların tümüne kanaat getireceksiniz. Her şeyin düzelmesi için biraderiniz Kont Valerian Aleksandroviç'in akıllıca emrini ihtiyatla beklemek gereklidir. Bütün Gürcüler genellikle kalbinin samimiyeti ve Tanrı'ya olan inancından dolayı Georgiy'e haklı olarak övgülerini sunuyorlar.

Tiflis'in yakılıp yıkılmasından sonra 1783 yılında Rusya ve Gürcistan arasında akdedilen birçok antlaşmalar ortaya çıktı; tüm bunları gördüklerinde şaşkınlıkla meydana getirilen aktı imzalayan Gürcülerin adlarının birçoğunun ya başkalarına ya da Gürcülerin tabiatına aykırı olan veya artık çoktan ölmüş kişilere ait olduğunu söylüyorlardı; bu yüzden de bu antlaşmalar daha önce kamuya niçin açıklanmadı? diye haykırıyorlardı. Solomon'u onun başlıca asilzadeleriyle sizin tarafınıza çekmeye çabalamanız ve onlarla İrakli arasında dostluk ve iyi uyum sağlanması lazımdır, böylece bu iki eyalet tek vücutta birleşir ve onların tüm çekişmeleri ve her iki tarafın boş ihanet iddiaları daimi olarak unutulur.

---

⁷⁶ Burada Kafkasya'daki Rus ordularının komutanı Gottlob Kurt Henrich Totbelen (1715-1773) kastedilmektedir. O II. İrakli'ye karşı entrikalar kurmuş ve hatta onu tahttan indirmeye çalışmıştır. 1771 yılı başında İmparatoriçe Katerina tarafından görevden alınmıştır, (bkz.: Markova 1966).

Gürcistan meselesine varıncaya değin tüm bunlarla ilgili olarak gelecek zamanda gerekli düzenin İmparator Majestelerinin lehine sağlanmasına orada sizin biraderinizin şahsen bulunmasından başka herhangi bir mesaj verilemez. Bunun yanı sıra Ermeni Patriği'nin dostluğu kazanılana kadar rütbesi ne olursa olsun bir Ermeniye hiçbir zaman itimat edilmemesini hatırlatmaya da cüret ediyorum. Gürcü kadınlarının namusuna dokunulmamasına dair disiplinin ağırlaştırılması için Gürcistan'da bulunan Rus askerlerinin komutanının en sıkı şekilde tasdik edilmesinin oldukça lüzumlu olduğunu ekselanslarınıza bildirmek cesaretini de gösteriyorum. Gürcüler bunu sudan bir bahane olarak öne süremesinler diye tüm bunlar bizim için faydalı olur.

Benim önceki açıklamamda yer vermeyi unuttuğum Buhara memleketi hakkında da bir şey diyeceğim. 1794 yılı Temmuz ayında Veli-name beni kendi dinine döndürme ve saçlarımı kesme niyetine sahip olduğunda bunun Buhara gibi kutsal bir yerde saçlarıyla⁷⁷ bir kişinin bulunmasının kanuna aykırı olduğunu iddia ederek birkaç gün yargıladı, ben ise Arap, Fars ve Türk dillerinde Kur'an'dan veciz sözlerle savunma yaptım. Aynı sıralarda Konstantinopol'den veya en azından kendini böyle bildiren Konstantinopollü Türklere özgü kereke veya ferende adı verilen kıyafet giyinmiş bir molla geldi ve yüksek bir yere çıkararak toplanan halk kalabalığına Türk Sultanı Selim⁷⁸'in fermanını yüksek sesle okumaya başladı. Sultan bu fermanla onlara teveccühünü bildiriyordu ve Rusya ile Türkiye arasında savaş başladığında hepsi tek yürekle doğru inançlıların dini için ayaklansınlar diye güya sadık Müslümanların silahlarını kaldırmaya hazır olması gerektiğine onları ikna etmeye çalışıyordu. Onun gerçek meselesi yazın Türkçede Genikale adı verilen

---

⁷⁷ Başı açık olarak.

⁷⁸ Osmanlı Padişahı III. Selim.

Rus sınırlarına göç eden, kışın da Buhara ya da Hive memleketine geçen oradaki Kirgis-Kaysaklar⁷⁹ ve Nogayları isyan ettirmektir⁸⁰.

İşte bozgunculuğun savunucusu Türk Selim ve Buharalı Veli-name, her iki yüksek saray arasında henüz görünüşte barışa uyulduğunda halk arasında Rusya'ya karşı nefreti bu şekilde uyandırıyorlar.

Kirgis-Kaysaklar ve Nogaylar her yıl Rusya'dan bir miktar esir kapıp Buhara ve Hive memleketlerine getiriyorlar. O esirlerle sıklıkla konuştum. Onlar buradaki acınacak vaziyetleri hakkında rapor vermem için her türlü çabalayayım diye Tanrı tarafından bana yalvartıldılar.

Onlara detaylı bir şekilde sorarak Kirgis-Kaysaklar ve Nogayların onları ne surette ele geçirdiklerini öğrendim. Birileri sanki onların tanıdıkları insanlarmış gibi Rus dilinde düzmece mektuplar yazıyorlar. Bu mektuplarda onları Buhara veya Hive'ye geldiklerinde şanslı olacaklarına, onlara orada gerekli her şeyi vereceklerine, efendilerinin iyi insanlar olduklarına vb. inandırıyorlar. Diğerleri onları en derin uykuya dalana kadar sarhoş ediyorlar, o zaman at veya develerine koyarak onları gizli bir yere götürüyorlar ve kervan yola çıkıncaya değin orada tutuyorlar. Başkaları ise aynı askerlerle veya bazen subaylarla şartları oluşturarak esirleri alıyorlar ki, bir miktar ödeme karşılığında onları, yani kendi sıradan kardeşlerini aynı şekilde sarhoş olana kadar içirmek yöntemiyle teslim ediyorlar.

Gerçek Tanrı'nın ve hükümdarımızın önünde tüm bunları titizlikle araştırdığımı ve o esirlerin kendilerinin beni doğruladığını tasdik

⁷⁹ Burada Karakalpaklar kastedilmektedir.

⁸⁰ Buhara Emiri Şah Murad Osmanlı Devleti'ne büyük saygı duyuyordu. Hatta III. Selim'e gönderdiği 1789 tarihli mektubunda Osmanlı şehzadelerinden birini Buhara'ya yollaması halinde hutbeyi onun adına okutacağını ve parayı onun adına bastıracağını belirterek Halife olarak gördüğü Padişah'a bağlılıklarını bildirdi (Saray 1990: 25-26). Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Şah Murad Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile Kırım'ı geri almak için yürüttüğü savaşta Müslümanlara cihat ilan eden Padişah'ın emriyle Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu ile işbirliğine de girdi (OA, Nâme-i Hümayun Defteri, 4/1).

ediyorum. Nogaylar bu avcılıkla uğraşan Buhara ve Hive'de bulunan Rus firarilerinin esasıdır. Onlardan birçoğu Hıristiyanlardı ve Rusça okumayı ve yazmayı biliyorlar.

Hörmetli Hrisanfın sorulara açıklamaları, onun yolculuğundan çıkarımlar

Bengal bölgesinden Tibet'e kadar geçerken hiçbir görevliyi görmedim, sadece gümrüklerde yabancılardan pasaportlarını soruyorlar. Yabancı Hıristiyanlara, bilhassa da güvenilirliklerini kaybeden İngilizlere, o ülkede saygı duymuyorlar, hoşgörülerini yitirmişlerdir. Buremputer⁸¹, Tarengas, Ong ve Nihtay nehirlerinden Dakka'dan tuz satışı için Grek tüccarlarıyla geçtim, gelip geçenlerden bir şey talep edildiğini görmedim ve Tibet'e çokça götürülen tuza olan ihtiyaçtan dolayı serbestçe geçiş yaptık.

Tibet'te vatandaşlık yapısı düzen içerisinde bulunuyor; şehirler ve köyler kalabalıktır ve zenginlerdir. Lassı⁸² bütün Hindistan'da en zengin ve güzel olan şehirdir; oranın sakinlerini en az yarım milyon kadar kabul etmek mümkündür; onlar Çin, Hindistan ve Moğollarla (Kalmuklarla) belirgin miktarda ticaret yaparlar. Dalay-Lama eğer Hıristiyan değilse tüccar insanları himaye ediyor ve böyleleri tam serbestlikten faydalanyorlar; her türlü malların değiş tokuşuna gümrük vergisi alınmasıyla müsaade ediyorlar.

Çinlilerin iki komşu otokratik devlet arasında barış zamanında mutlak olan haricinde Lassı şehri üzerine hiçbir başka tesiri yoktur; gene de Çinlilerin Dalay-Lama'dan bir miktar haraç aldıklarını (bunun doğruluğunu tasdik edemesem de) işittim. Bu Dalay-Lama'yı ona tabi tüm halklar İlah gibi sayıyorlar, bütün Hindistan ve Tibet'e komşu tüm halklar onu takip ediyorlar. Dalay-Lama yaklaşık 300 bin yaya ve filleri kullanan ve onlarla savaşmayı öğrenmiş 2 bin de süvari askere sahiptir. Grek tüccarlarla yukarı kesiminin adı Sampu olan Baremputer Nehri'nden geçerek kıyıya çıktım ve Tunsior şehrine gittim. Orada ben

---

⁸¹ Brahmaputra.

⁸² Tibet'in başkenti Lhasa.

Hıristiyan ve metropolit olmam sebebiyle saygın bir şekilde gözetilsem de, yine de tutuklandım ve bu hususta Dalay-Lama'nın sarayına haber verildi, zira orada bütün bölgelerde Hıristiyanların hoş görülmesi yasaklanmıştı, benim gelişimden birkaç yıl evvel bütün Hıristiyanlar katledilmişti ve biri bile sağ bırakılmamıştı.

Saraydan benim Lassı şehrine şerefle ulaştırılmam talimatı verildi. Benim oraya yolculuğum esnasında yolda her yerde ve şehirde kalabalık halk tarafından karşılandım, görmedikleri giyim tarzım galiba onlara ilginç gelmişti. Geceleyin on birde ben gelmiştim, o zaman beni sedyede saraya ulaştırdılar. Sarayın kapısında beni dört devlet memuru ve bir bakan karşıladı ve silahım var mı diye benim her yerimi kontrol ettiler. Ondan sonra bakan önden gitti, ben ise bahsi geçen memurlarla içeriye Dalay-Lama'nın huzuruna çıktım. Onun Asyalı alışıldık tahtının bulunduğu çadıra geldiğimde Dalay-Lama'nın şahsının da on bir yaşında olduğunu ve tahtın yakınında bakanın veya Baridar adlı kendi amcasının dizlerinin üzerinde oturduğunu gördüm.

Bana verilen talimata göre ona yaklaşırken üç kez yere secde ettim, Dalay-Lama ise o bakanın dizlerinden kalkarak şarka özgü şekilde iki taraftan benimle öpüştü ki, ben de aynı ölçüde karşılık verdim. Sonra saygı işareti olarak benim elimi iki elinin arasına aldı ve sıktı ki, müsait ortamı görerek ben kendim elimi çektim. Ondan sonra Dalay-Lama o bakanla Hint dilinde (ben sadece Farsça bildiğimden dolayı) konuşurken şaka etmeye ve sırtmaya başladı ve tahtın yakınındaki yastığın üzerinde olan epeyi⁸³ alarak o bakanın dizlerinin üzerine koydu ve o epeyi gene dikerek oturmamı emretti, benim durumuma ve kıyafetime hayret ederek Farsça hangi dine inandığımı sordu. Ben de cevap olarak Hıristiyanlık dinine inandığımı ve Çargradlı olduğumu dile getirdim. Yine sorguladı: insanların Çin'deki gibi büyük bir hükümdarın sahip olduğu inancı böyle değil mi ki onun insanları bana benzer kılıpta Çin'de oluyorlar ve (haçın tasvirini göstererek) böyle vaftiz ediliyorlar. Ben o hükümdarla aynı dinde olduğum cevabını

---

⁸³ Bir tür kılıç veya hançer.

verdim. Benim yaklaşık yarım saat süresince oturduğum esnada başka bir bakana bana kaşmir şaldan bir cübbe getirmesini emretti, bana onu giydirdiler.

Daha sonra ise bana işaret edilmesi üzerine vedalaşarak ve şükranlarımı bildirerek Dalay-Lama'nın iradesiyle bana tahsis edilen büyük bir daireye gittim, orada benim için yeterli tahsisat ve 25 kişilik personel ayrılmıştı. Aynı günün akşamı benim daireme çeşitli Asya tatlılarıyla dolu, kırmızı tafta ile kaplı büyük porselen yemek tabağı ve güzel bir ipek mendile bağlanmış yüz rupi gönderildi. Tahsisata ve makul miktarda kazanca sahip olarak o dairede on yedi gün yaşadım ve bu süre içerisinde dört kez hususi olarak şu bahtiyarlıktan istifade ettim: Dalay-Lama bakanı aracılığıyla beni kendisinin bulunduğu eğlenceli kır evine ve kendi ekibinin bulunduğu akrabalarının evlerine davet etti ve bakanlarına büyük ev veya bahçeye sahip her asilzadenin beni davet etmesi için Emîr verdi ki, derhal yerine getirildi. Her akşam benim yanımda bulunan bakan Baridar huzur ve keyif hakkında mutut sorular sordu.

Benim orada bulunduğumun on birinci gününde aynı bakan yanıma gelerek ekibi topladı ve beni Dalay-Lama'nın huzuruna çıkardı. Dalay-Lama neşeyle havanın durumu, sağlığım ve kabulüm hakkında sorular sordu; bu arada ben de Lassı'da havanın harikulade olduğu yönünde (gerçekten de öyleydi) cevap verdim ve herkesten çok memnun olduğumu belirterek ona teşekkür ettim. Çargrad'da böyle bahçeler var mı? sorusuna, böylesi bahçelerin olmadığı cevabını verdim. Daha sonra benim onun memleketine gelmemden mutluluk duyduğunu söyledi ve benim her yerde onun ülkesinden ve kendisinden övgüyle bahsedeceğimi ümit ettiğini belirtti. Sonra da bakana beni daireye geçirmesi bilgisini verdi, oraya Bakan Begari'nin refakatinde geldim.

On yedinci gün o bakan beni yine saraya çağırırdı ve mutut selamlaşmada gitmeyi arzu ettiğim Çin yolu hakkında onlardan tavsiyede bulunmalarını rica etme cesaretini gösterdim. Birkaç dakikadan sonra bana sorumlu bir şekilde bunu yapmanın mümkün olmadığı bildirildi, fakat başka bir yoldan gitmem için ödenek verileceğine söz verildi. O

günden sonra yine saraya çağrıldım ve Dalay-Lama'nın yanında adet olan kabul esnasında Borav-Bardon bakanın devlet işleri münasebetiyle Hindistan'a Patnu⁸⁴'ya gideceğini ve ona beni de yanına alarak bir şehre kadar ulaştırması emrinin verildiği haberini aldım. Orada Dalay-Lama'ya teşekkürlerimi sundum ve daha önceki gibi yine öpüştükten sonra yolculuğa hazırlanmak niyetiyle müsaade istedim, fakat öğlen yemeği için kalmam emredildi, Dalay-Lama ise hareme gitti. Bana 2 bin rupi, yolculuk için beyaz kürk manto ve bir parça ipek kumaş verilmesini emretti ki, ben onları aldım ve aynı gün o bakanla ve onun bakımı altında Patnu'ya gittim.

Oraya vardığımızda benim sağ salim ulaştığımı saraya bildirilmesi için bana refakat eden bakan benden şahadetname talep ettiğinde, hususi olarak keyfime göre yabancıların tanıklığıyla onu verdim.

Dalay-Lama'ya gelince, o gönlü hoş, keyifli ve insan sevgisi olan biridir. O benimle kendisi konuşmadı, fakat Farsça bilen bakanlar aracılığıyla konuştu ve dikkate değerdir ki, birinci bakan ona genç yaşta her türlü durumu öğretti. Dalay-Lama benim orada bulunduğum zaman, yani 1792 yılında on bir yaşındaydı. Onun yanında başlıca bakanı veya amcası Baridar adıyla adlandırılıyor. Toçu-Lama ve Taranaut-Lama'yı görmedim ve onlar hakkında bir şey işitmedim. Bu yüzden onlar hakkında daha fazla bir şey açıklayamam.

Sonuç

Neopatraslı Hrisanf'ın raporu 18. yüzyılın sonlarına doğru Türk dünyası aleyhine düzenlenmiş katı Hıristiyan taassubunu yansıtan bir ibret vesikası niteliğindedir. İçeriğinde Anadolu, Mısır, Suriye, Irak, Lübnan, Kafkasya, Horasan, Maveraünnehir, Harezm gibi kadim Türk yurdu olan bölgelerde Türk hâkimiyetinin sona erdirilmesi motivasyonu ile hazırlandığı gözler önüne serilmektedir. Bu manada Erzurum başta olmak üzere Doğu Anadolu'nun Rusya tarafından işgal edilmesini teşvik eden Hrisanf'ın Türkiye'de elde ettiği ilgi

⁸⁴ Patna: Hindistan'ın kuzeyinde bir şehir.

çekici istihbarat bilgilerini yansıtmaktadır. Onun Suriye'de büyük nüfuzu bulunan Cezzar Ahmed Paşa ve Mora'daki Tepedelenli Ali Paşa gibi Osmanlı yöneticileriyle kurduğu yakın ilişkileri Rusya'nın lehine kullanabilme inisiyatifinin bulunduğunu iddia etmesi tarihi açıdan önemli bir husustur. Rusya'nın Doğu Anadolu'ya saldırması durumunda Türklerin hangi zafiyetlerinden nasıl faydalanılması gerektiği konusunda verdiği bilgiler ancak bir istihbarat ajanının elde edeceği türdendir. Bu çerçevede Erzurum'un savunma hattını gözler önüne sermesi ve Rus ordusunun olası saldırısı esnasında ortaya çıkacak duruma dair yaptığı hesaplar gerçekçidir. Rusya'ya karşı Osmanlı-Fransız ittifakının bozulması ve bu minvalde Türk Padişahının zor durumda kalması için Türk topraklarında tertip edilecek bir komplonun Rusya açısından nasıl kârlı sonuçları olacağına dair yaptığı tespitler dış mihrakların bir devletin iç siyasetine müdahalesi örneğini ortaya koyması bakımından günümüze ışık tutmaktadır. Doğu Anadolu'daki Türk topraklarının ele geçirilmesi için Ermenilerle işbirliğinin önemini kavrayan Hrisanf'ın Ermeni Patriği'nin Osmanlı Devleti'ne bağlılığına hayret ederek bunun her türlü yolla engellenmesinin Rus İmparatorluğu açısından sağlayacağı çıkarları açıkça ifade etmesi ve bu istikamette nasıl bir yol tutulmasına dair tespitleri daha sonraları yani 19-20. yüzyıllarda Rusya'nın Kafkasya'da izlediği dış siyasete dair önemli ipuçları vermektedir. Hrisanf bu bağlamda Gürcistan'daki yöneticiler arasında muhalefetin ortadan kaldırılarak Hristiyan birliği fikrinden hareketle Gürcülerin de Osmanlı Devleti aleyhine konumlandırılmasının ve buna Ağa Muhammed Han'ın şahsında İran'ın da dâhil edilerek Türkler üzerine güç birliği sağlanmasının ön koşulları hakkında çarpıcı tespitler yaparak Rus İmparatorluğu yöneticileri için mühim perspektifler sunmaktadır. Hrisanf son olarak Rus hâkimiyetinin Türkistan'da yayılmasını oldukça hararetle savunan biri olarak oradaki yerel durumun ve ilişkilerin bilinmesiyle bunun oldukça kolay gerçekleştirilebileceği hakkında bir takım spekülasyonlarda bulunmaktadır. Rus yöneticilerin ilgisini çekmek amacıyla Afganistan dâhil olmak üzere Türkistan'ın sahip olduğu

altın başta olmak üzere zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları hakkında bilgiler vermektedir. Bununla birlikte Kırım'ın Rusya tarafından işgalini engelleyememiş Osmanlı Devleti'nin Rus yayılmasına karşı Buhara Emîrliği ve onun aracılığıyla "Türk dünyasının birliğini" sağlama çabalarını yansıtmaktadır. Bununla sömürgecilik anlayışına karşı varlığını muhafaza etmek düşüncesiyle kendiliğinden ortaya çıkan bu fikrin Rusya ve onun nezdinde Hıristiyan dünyası açısından ne kadar tehlikeli görüldüğünün o dönemde de güncel olduğunu ispat etmektedir. Tüm bunlar dâhilinde Hrisanf'ın raporu 18. yüzyıl sonu itibarıyla Türk dünyasının birçok bakımdan zayıf ve kırılğan durumunu belgelemekte ve hiç kuşkusuz oryantalist bir bakış açısıyla Rus İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki sömürge siyasetinin uygulama aşamalarına belirli bir ölçüde temel oluşturmaktadır.

Kaynakça

Arşiv:

OA, *Hatt-ı Hümayun Tasnifi*, Nr.42478, 42741, 42930, 43153.

OA, *Nâme-i Hümayun Defteri*, 4/1.

TSGADA, f. 181, ed. hr. 198.

Ana Kaynaklar

Hrisanf Neopatrasskiy, (1995). "Obyasneniya Greçeskogo Mitropolita Hrisanfa Neopatrasskogo, Bivşego v Turtsii, Persii, Armenii, Buharii, Hive i v İndii, predstavleniye v 1795 godu General-Feldtseyhmesteru Knyazyu Platonu Aleksandroviçu Zubovu: o plodorodii, bogatstvie, narodonaseleniei tamoşnih stran i o vozmojnosti pokoreniya ih, pri uspehah Rossiyskih v Persii voysk pod predvoditelstvom Generala Grafa Valeriana Aleksandroviça Zubova (podgotovka teksta, predisolvie i primeçaniya S. G. Karpyuk)", *Puteşestviya po Vostoku v Epohu Ekaterin II*, Moskva: İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura" RAN "Şkola-Press", 261-299.

Hrisanfa Mitropolita Novopatrasskago, (1861). *O Stranah Sredney Azii*, İzdal s vvedeniem i obyasnieniyami V. V. Grigoryev, Moskva: v Universitetskoy Tipografii

Araştırma Kaynakları:

- Bayatlı, N. (2005). Osmanlı Döneminde Bağdad Valileri (1534-1917). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 158: 189-202.
- Beydili, K. (1988). 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler. *Belgeler*, XIII/17, Ankara: TTK Basımevi, 365-434.
- Cihangir, Ç. K. (2017). *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Çiloğlu, F. (1993). *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Dames, M. L. (1978). Ahmed Şah. *İA*, I: 204-207.
- Emecen, F. (1993). Cezzâr Ahmed Paşa. *DİA*, 7: 516-518.
- Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)* (Cilt V). 7. Baskı, Ankara: TTK Basımevi.
- Kobeko, Dm. (1884). *Poezdka mitropolita Hrisanfa k Dalay-lame v 1792 godu – XXV let. Sbornik, izdanniy komitetom Obşçestva dlya posobiya nujdayuşçimsya literatoram i uçenim*. St.Peterburg.
- Koç, D. (2018). Bir Rus Mühendisinin (T. S. Burnaşev) Gözüyle Şah Murad Devrinde Buhara Emîrliği. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 237: 139-170.
- Koç, D. (2016). "Harezmi (Hive) Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*. (Yay. Haz.) Hayrunnisa Alan-İlyas Kemaloğlu, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 572-631.
- Koç, D. (2017). XVI. – XIX. Yüzyıllarda Buhara Hanlığı'na Gelen Rus Diplomat ve Askerleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 227: 61-90.
- Lee, J. L. (1996). *The 'Ancient Supremacy': Bukhara, Afghanistan and the Battle for Balkh, 1731-1901*. Leiden: Brill.
- Markova, O. (1966). *Zakavkazye i Mejdunarodnyje Otnoşçeniya v XVIII Veke*. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Minorsky, V. (1964). Nadir. *İA*, IX: 21-31.
- Özcan, A. (2003). Masonluk. *DİA*, 28: 95-99.
- Samarin, N. F. (1873). *Russkiy Arhiv* (Tom XI), Kn. 1: 863-867.
- Saraç, F. (2020). *İmereti Kralı II. Solomon'un Rusya'ya Karşı Mücadelesi ve Osmanlıya Sürgünü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saray, M. (1987). *Afganistan ve Türkler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

- Saray, M. (1990). *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Soysal, İ. (1978). *Türkiye ve Dünyada Masonluk ve Masonlar*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Sümer, F. (1988). Ağa Muhammed Şah. *DİA*, 1: 455-456.
- Sümer, F. (1991). Avşarlılar. *DİA*, 4: 164-166.
- Tekindağ, M. C. Ş. (1978). Lübnan. *İA*, VII: 101-107.

ZİRAAT, ORMAN VE HAYVANCILIĞIN İSLAHINA DAİR ZİRAAT VE FEN HEYETİ TARAFINDAN SULTAN II. ABDÜLHAMİD'E SUNULAN BİR LAYİHA

*The Pleading Presented to Abdulhamid II By the Agriculture and
Science Committee on the Improvement of Agriculture, Forest
and Livestock*

İbrahim Caner TÜRK

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Erzincan.
icanerturk@erzincan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7204-4067

Özet

Bu makalede ele alınan layiha, bizlere Sultan II. Abdülhamid dönemi ziraat, orman ve hayvancılığına dair genel bir bilgi vermektedir. İlgili layihada ziraat, orman ve hayvancılığa ilişkin problemlerin tespiti yanında çözüm yollarına dair öneriler de ortaya konulmuştur. Söz konusu layiha Ziraat ve Fen Heyeti tarafından tespit edilen muhtelif konularda 32 başlıktan oluşmaktadır. Bu layihayı yazma gerekçesi Osmanlı ülkesinin her tarafını geliştirme ve servet haline getirecek fiili eserler ve kararların başlıcalarını ortaya koymak şeklinde dile getirilmektedir. Bu layiha bir ıslahat raporu olarak kabul edilebilir. Dönemle ilgili tespit edilen meseleler çoğunlukla rasyoneldir. Çözüm olarak sunulan teklifler de yine bu minval üzere uygulanabilir olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ziraat-Orman-Hayvancılık, Layiha, II. Abdülhamid.

Gönderim tarihi: 06.07.2022

Kabul tarihi: 24.08.2022

Abstract

The pleading discussed in this article gives us general information about agriculture, forestry and animal husbandry during the reign of Sultan Abdulhamid II. In the relevant pleading, besides the determination of the problems related to agriculture, forestry and animal husbandry, suggestions for solutions have also been put forward. The aforementioned pleading consists of 32 titles on various subjects determined by the Agriculture and Science Committee. The reason for writing this pleading is expressed as revealing the main works and decisions that will develop all parts of the Ottoman country and turn it into wealth. This pleading can be accepted as a reform report. The issues identified about the period are mostly rational. The proposals presented as a solution are also seen as applicable in this manner.

Keywords: *Ottoman Empire, Agriculture-Forest-Livestock, Layiha (Pleading), Abdulhamid II.*

Giriş

İlgili layihaya geçmeden önce layiha kavramı hakkında bilgi vermek icap eder.

Layiha Kavramı

Arapça asıllı bir kelime olan layiha “düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesi” anlamına gelir. Osmanlılar lâyihayı rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge türü için kullanmışlardır. Rapor mahiyetindeki lâyihalar kendi içlerinde de birkaç gruba ayrılır. Bunların arasında belki en çok kullanılan ve bilineni ıslahat lâyihaları olup herhangi bir konuda düşünülen ıslahatın bir kişi veya daire tarafından kaleme alınmış metni ve belgesidir. Osmanlı tarihinde bu tür birçok lâyiha hazırlanmıştır. En meşhurları Tatarcık Abdullah

Efendi, Koca Yusuf Paşa, Abdullah Birrî Efendi, Sâdullah Enverî, Fâik Paşa gibi şahıslar tarafından yazılmış olanlardır.¹

Bu çalışmada ele alınacak layiha, rapor çeşidi olan layiha grubu içinde yer alan ıslahat layihalarına dahil edilebilir. Bu tür layihaların esas vasfı, bir konuda yapılması tavsiye edilen ıslahat önerilerini isteyen makama takdim etmiş olmalarıdır.

II. Abdülhamid Dönemi Layihaları

Sultan II. Abdülhamid(1876-1909) Osmanlı Devleti'nin en uzun süreli iktidarda kalan hükümdarlarındanıdır. Bu uzun süre aynı zamanda siyasî, askerî, idarî, iktisadî ve içtimaî pek çok meselenin var olduğu bir dönem olmuştur. Padişah bu meselelerin halli için devlet adamlarından kendisine çözüm önerileriyle ilgili layiha takdim etmelerini istemiştir. Hazinenin yaşadığı sıkıntılar, bütçe açıkları, idarede yapılacak yeni düzenlemeler bu dönemin en dikkati çeken meseleleridir. Bu problemlerin halline dair teklifler için padişahın ıslahatların gerektiği alanlarda bir irade çıkardığı bilinmektedir. Buna istinaden padişaha farklı konularda yüzlerce layiha takdim edilmiştir.²

İlgili Layihanın Değerlendirilmesinde Takip Edilen Usul³

Layihaların günümüz alfabetine çevrilmesi ve değerlendirilmesi benimsenen bir usul olarak tercih edilmiştir. Bunların içinde Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilen layihalar üzerine yapılan çalışmalarda eğitim-öğretim⁴ ve siyasi konularla ilgili olanlarının

¹ Mübahat Kütükoğlu, "Layiha", TDVİA, 27, İstanbul 2003, s. 116.

² Tuğba Aydeniz, "Mustafa Lütü Efendi Taraından Sultan II. Abdülhamid'e Takdim Edilen Bir Layiha Üzerine Değerlendirmeler", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2021, Cilt 5, Sayı 2, s. 256.

³ Metin layiha kavramının izahı ve II. Abdülhamid dönemi layihaları hakkında bilgi verilmesinden sonra ilgili layihanın günümüz alfabetine çevrilmesi ve değerlendirilmesi şeklinde vücuda getirilmiştir.

⁴ İbrahim Caner Türk, "Osmanlı Memleketlerinde İlkokullar ve Umumi Mektepler Açılarak Bu Mekteplerin Çoğaltılmaları ve Islah Edilmelerine Dair II.

yanında konu ayrımı olmaksızın genel bir çerçevede incelenen layiha çalışmalarının olduğu görülmektedir.⁵

İlgili Layiha

Bu makalede ele alınacak olan ve ıslahatname metni olarak değerlendirilebilecek ve ziraat, orman ve hayvancılığın ıslahına dair teklif, çözüm önerilerinin yer aldığı 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883 tarihli layihanın ıslahat risalesi olduğu söylenebilir. Söz konusu layiha Ziraat ve Fen Heyeti tarafından Sultan Abdülhamid'e takdim edilmek üzere yazılmıştır. Bu yazıda, layihanın genel hatlarıyla tanıtımı yapılacaktır. Ayrıca layihanın muhtevasına dair verilen bilgilerden sonra değerlendirme amaçlanmıştır.

Layihanın Konu Başlıkları

Sultan II. Abdülhamid'e verilmek üzere yazıldığı anlaşılan layihada 32 başlık vardır ve 15 sayfadır. Layihanın konu başlıkları; Ziraat Mektepleri, Halkalı Baytar Mektebi, Numune Tarlaları, Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye, Cemre Hastalığının Telkihi, Filoksera İleti, Hububat Tohumlarının Islahı, Pamuk Ziraati, Pirinç Ziraati, Patates Ziraati, Kolza, Kök Boya, Hind Yağı Tohumu Ziraati, Tenbakü Ziraati, Sebze İcnasının Islahı, Alfa, Bağcılığın Tezyiden Vekayesi, İpekböcekçilik Sanatı, Ala Yağ ve Peynir İmali, Meyve ve Sebze Kurutmak Usulünün Tamimi, Gül fidanları Yetiştirilmesi, Çay Mahsülü, Kahve Ziraati, Limon ve Portakal Ağaçlarına Ariz Olan Hastalığın Tedavisi, Yabani Zeytun Ağaçları, Ormanlar, Mantar Meşesi, Okaliptus Ağacı, Söğüd Ağacı, Ziraat İstatistiği, Ziraat Heyet Fenniyesinde Bir Muhasebe Masası Teşkili, Ziraat Müfettişleri ve Muallimler Nizamnamesi şeklindedir.

Abdülhamid'e Sunulan Bir Layiha", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 54, Erzurum 2015, s. 713-726.

⁵ Aydeniz, a.g.m., s. 254.

Layihanın Ne Maksatla Kaleme Alındığı, Muhtevası ve Nereye Sunulduğu

Layihanın başında ne maksatla kaleme alındığına, muhtevasına ve nereye sunulduğuna dair bir giriş vardır.

Buna göre: Ziraat, Orman ve Maadin idarelerinin birleştirilerek nezaretin ziraate taalluk eden cihetinin şu anki gelişmesi ve geleceğini temin ile Osmanlı ülkesinin her tarafını geliştirme ve servet haline getirecek fiili eserler ve kararların başlıcalarını ortaya koymak üzere Ziraat Fen Heyeti Başkanlığı tarafından Sultan II. Abdülhamid'e sunulmak üzere bu layiha tanzim edilmiştir. Osmanlı ülkesinin ziraatçe gelişmesi, ziraate aşına adamlar yetiştirilmesi ve bunlar marifetiyle yeni ziraat kaidelerinin yayılması ve yeni ziraat alet ve edevatlarının kullanılmasının umumileştirilmesiyle bir taraftan mahalli sebze tohumlarının ıslahı ve henüz ziraati bilinmeyen ve bilinip de yayılmayan bazı faydalı bitkilerin ortaya konulması ve çoğaltılması, ziraat usullerinin ve ahalinin elindeki hayvan cinslerinin ıslahı ve hangi mahallerde ziraatin ve hayvanların hangi kısımlarının ıslahının faydalı olduğu anlaşılacak üzere ziraat istatistikleri ve haritaları vücuda getirilerek bunların alınacak malumata göre icap eden yerlerde numune tarlaları ve numune ahırlar ve süthane ve peynirhane ve ipekböcekhaneleri tesisi vesaireye bağlı bulunduğundan bu teşebbüsler ve icraatlara işaret edilmiştir.

Daha sonra da icraat ve teşebbüsler teker teker arz ve beyan olunmaktaydı.

1. İlgili Layiha Metni

İlgili layiha metni şu şekildedir:

1.1. II. Abdülhamid'e Ziraat Ve Fen Heyeti Tarafından Sunulan Islahat Layihası⁶

Kuvve-i kerametnümayı irfan şahanelerinin ihata-i külliye-i kemalatına burhan olmak üzere ziraatle orman ve maadin idareleri bittevhid teşkili makrun müsaade-i seniyye-i mülükaneleri buyurulan nezaret her dakika hayatını atebe-i hümayunlarına arz hidemat-ı abidaneye hasr etmeği akdes vecaibden bilmiş olan kullarına ihsan buyurulmuş olmasından dolayı abd memlûkleri de pertev zekayı şehinşahilerden istinare-i feyz ederek iradat necah-ı ayat hasrvanelerine kemal tabiyet benganemden aksam nezaretin umur mühimme-i ziraata taalluk eden cihetinin terakkiyat-ı haliye ve istikbaliyesini temin ile mahaza semere-i lütuf hissiyat bahşa-yı seniyyeleri olarak memaliki mahrûse şahanelerinin her canibi mezraa-i terakki ve servet haline getirecek asar-ı fiiliye ve makarranın başlıcalarını natık ziraat heyeti fenniyesi riyaseti tarafından tanzim edilmiş olan layiha-i muhtasarayı tahaddis inayet hazreti velinimet a'zamileri için berveche-zir arz ve takrire ictisar eyledim.

Memalik-i mahrûse-i şahaneleri ziraat ve felahatince dilhah mealî iktinah hazret hilafetpenahileri üzere terakkiyatı mukteziyeh usulü evvel emirde fen ziraate aşına adamlar yetiştirilmesi ve bunlar marifetiyle kavaid-i cedide-i ziraatın intişar ve alat ve edevat-ı cedide-i ziraiyye istimalinin tamimi ile bir taraftan hububat ve sebzevatı mahalliye tohumlarının ıslahı ve henüz ziraati malum olmayan ve malum olub da pek de intişar etmeyen bazı nebatat-ı naflanın ihdas ve teksiri ziraati vezayii ziraiyenin ve hayvanat-ı metnua-i ahaliyenin ıslah icnası ve hangi mahallerde ziraatin ve hayvanatın hangi kısımlarının ıslahı mucib faide olduğu anlaşılmaq üzere ziraat istatistikleri ve haritaları vücuda getirilerek bunların alınacak malumata göre icab eden yerlerde numune tarlaları ve numune

⁶ Ziraat, Orman ve Hayvancılığın Islahına Dair, Ziraat ve Fen Heyeti'nin Layihası, BOA.YY.EE., 12/26(29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883).

ahırları ve süthane ve peynirhane ve ipekböcekhaneleri tesisine vesaireye mütevakkıf bulunduğundan teşebbüsât ve icraat-ı vakıa şu maksadların husulüne hasr edilmiştir.

Müstağni-i arz ve beyan olduğu üzere makasid-ı maruzanın mabe'l-husulü umur ziraat için derece-i kafiyyede tahsisat olup her ne kadar şimdiye değin vukubulan teşkilat ve inşaat ve icraat-ı ziraiyye yolunda vukua gelen masarifi ziraat bankasından tesviye olunmuş ise de bu babda birçok muhaberat ve banka meclisince uzun uzadıya müzakerat cereyan ederek işler bi-t-tabî' ve bi-z-zarure düçar te-hir olmuş ve halbuki ziraat bankası nizamnamesi hükmünce bankanın sülûsan temtii(faydalandırılması) terakkiyat-ı ziraiyye ve islahat-ı hayvaniyyeye muhtass ve umur mühimme-i ziraat nezarete mufavvaz olduğuna göre bu yolda icab eden sarfiyatın dahi usul ve nizamı dairesinde doğrudan doğruya nezaretçe icrası tabiat maslahat icabından bulunmuş olmasıyla hükmü nizamın temin etmiş olduğu muhassasat-ı ziraiyyenin sülûsan temtiatı nisbetinde olmak üzere bankadan ifrazıyla ma-vaz' lehine sarfi zımında nezarete i'tası olbabda taraf-ı benganemden evvel ve ahir vukubulan işar üzerine Bâb-ı Âliyece de karin tensib olarak bi'l-istizan irade-i seniyye-i cenabı cihanbanileri olmerkezde sahifepirayı sunuh ve südur buyrulmuştur ki saye-i i'tilavaye-i hazret kîtîsitânilerinde ziraat umuruna sarf olunmak üzere üçyüz dokuz ve on seneleri için elli beş bin kûsür lira raddesinde muhassasatı icab etmiştir. Gerçi şu muvaffakiyet zikrolunan üç yüz dokuz senesinde emr mühim ziraat hakkında cilve kersaha-i vuku olan teşebbüsât ve icraatın heman en müehhiri gibi ise de bunların ruhu hükmünde ehemmiyet fevkaladesi olmak hasebiyle tebriken icraat-ı saireye takdim olunmuştur.

İcraat ve teşebbüsâtı saireye gelince bunlar dahi ber-vech-i zir yegan yegan arz ve beyan olunur.

1.1.1. Ziraat Mektepleri

Bimena teala saye-i terakkiyatvaye-i hazret hilafetpenahilerinde ileride ziraatçe ehemmiyetleri olan diğer vilayatta dahi küşad olunmak(açılmak) üzere Selanik ve Hüdavendigâr'da birer ziraat

ameliyat mektebi tesis olunmuş ve bu dahi memaliki şahanelerinde(Osmanlı ülkesinde) fen dairesinde ameliyatı ziraiyyeye aşına adamlar yetiştirilmesi ve mesela ziraatın ıslahıyla beraber müstehsilat-ı hayvaniyenin hüsn i'mali ve böylelikle istifade-i umumiyenin had matluba isali(ulaştırılması) maksadı aliyesine mebni bulunmuş(dayandırılmış) olmasıyla bu maksadın biran evvel hız arayı husul olması ne derecelerde arzu olunur ahvalde idüğü vareste-i külf-i arz ve izah olub leelhamd bu dahi kısmen olsun pezirayı husul olmuş(kabul edilmiş) yani Selanik Ziraat Ameliyat Mektebi'nde ikmal tahsil ile şehadetname alan çend(birkaç) efendi mektepten çıkar çıkmaz usul-u cedide-i ziraatın erbabı merakı ve terakkiyatı ziraiyyenin müsetafi bulunan bazı çiftlikler ashabi bunları kendi çiftliklerine nazır tayinine kemal tehalükle(istekle) şitab ederek(acele ettirilerek) kavaidi fenniye ziraatın icrayı tatbikatına müsaraat(teşebbüs) etmişlerdir ki bu hal memaliki şahanelerinde ashab arazinin bazı kütahbinan(kısa görüşlü) ahalinin akval butlan(boş sözleri) iştimaleri(şamil olmaları) vecih ile usul kadime üzere icrayı ziraatte Pâ-bercâ(daim, baki) yı sebat ve ısrar olmayıp fevaidi müslime olan usul cedide-i felahata(yeni zirat usullerine) dildade(gönül vermiş) olduklarına dal bulunmuş ve işbu mekteplerin vaktiyle yapılmış olan programlarınca bazı nevakıs(eksiklikler) görülerek bunlar ise tedrisatın suret-i matlubede(istenilen surette) icrasına mani görüldüğünden mezkûr programlar derslerce bihak mucib istifade olacak bir surette tadil edilmiştir(değiştirilmiştir). Halkalı Ziraat Mektebi'nin sureti idaresi bir güne talimata tabi olmadığından talimat-ı dahiliye tanzim ve mevki' icraya vaz' olunmuş ve bu mekteb ve ders programlarının bazı nevakısı ikmal olunduğu gibi Orman Mektebi ders programları icabı hale muvafık olmadığı cihetle talebenin tahsilleri yolunda olmayıp binaenaleyh bunun tesisindeki maksad-ı ali-i cenabı mikdarileri istihsal olunamamakta(elde edilememekte) olduğu görülmesine ve orman talebesiyle ziraat talebesinin durusu yekdiğerine muvafık olmakla beraber orman talebesinin orman yetiştirilecek bir mevkide çalıştırılması tezayid istifadelerini badi olacağına mebni(sebeb

olacağına binaen) mektep mezkûrun Halkalı Ziraat Mektebi ile tevhid idaresi(birleştirilerek idaresi) tensib olunarak(uygun görülerek) bi'listizan irade-i seniyye hazreti şehriyarileri dahi olmerkezde şerefmüteallik buyrulmuş ve ber mantuk emruferman hümayun mülükaneleri icabı icra olunmuştur.

1.1.2. Halkalı Baytar Mektebi

Halkalı Baytar Mektebi'nden geçen sene on altı talebe bi'istihdam icazetname almış ve bunların memaliki şahanelerinde umuru mülkiye-i baytariyede istihdam olunmaları mekteb-i mezkûrun teşkilindeki maksadı ali-i husrevaneleri icabından bulunmuş olduğundan ve meriyil-icra bulunan(icraata konulan) Mülkiye Baytar Nizamnamesi ise mekteb- mezkûrdan çıkacak olan baytarların ba'delistihdam sureti terakki ve taltifleri hakkında bittabi mevadd lazimeyi(lazım olan kanunları) şamil olmadığından muma-ileyhimin sunufiyle vazifeleri hakkında kaleme alınub babı aliye takdim olunan layiha-i nizamiyenin mer'iyet ahkâmına(geçerli hükümlerine) irade-i seniyye-i hazreti şahinşahileri şerefsüdur buyurulmuştur.

Mekteb-i mezkûr şehirden baid(uzak) olmaklığından oraya hayvan götürüp tedavi ettiren olmadığı cihetle talebe ameliyat öğrenememekte olduğuna mebni bunların matlub aslı olan ameliyat cihetinde layıkıyla müstefid olmaları(faydalanmaları) için mekteb-i mezkûrun İstanbul'a nakli kararlaştırılıp olvecihle icrayı icabına irade-i seniyye hazreti hilafetpenahileri şerefmüteallik buyurulmuş olmakla mantuk münifine tevfikan(yüce sözlerine uygun olarak) icabının icrası için mahal mahsus intihab edilerek(seçilerek) keyfiyet Bâb-ı Ali'ye arz ve istizan olunmuştur.

1.1.3. Numune Tarlaları

Kavaid-i cedide-i ziraatın(yeni ziraat kanunlarının) fi'len irae muhsenatı maksad(fiilen güzel maksadlar göstermesi) aliyesiyle tesis olunmuş olan Sivas, Konya, Halep, Erzurum, Adana numune tarlalarının bidayet tesislerinden(kuruluşlarından) beri görülüp netayic-i matluba husûlüne mani olageldikte bulunan nevakısın ikmaline başlanmış yani Sivas numune tarlası civarında icaresinden ve

yolcuların bend edecekleri hayvanat gübrelerinden istifade olunmak için bir han inşa ve eşcar müsmire(meyve ağaçları) bahçesi tesis olunmakla beraber süthane tevsii' ve bir tereyağ makinesi irsal olunmuş ve sütlerinden yağ ve peynir imal edilmek üzere mevcut olan ineklere ilaveten Erzurum'dan iki inek mubayaasına(satın alınmasına) mezuniyet verilmiştir. Erzurum numune tarlası arazinin derece-i kafiyede tevsii(genişletilmesi) için iktiza eden arazi ilave-i iştira(satın alınması) ve ebniyesi(binası) inşa olunmak üzere bir komisyon teşkili vilayete yazılmış ve Konya numune tarlasına dahi su isalesi ile arazinin tevsiiine ve binasının noksan olan cihetlerinin ikmaline teşebbüs olunarak buna mükabil tahsisat ibtidaiyyeye almış bin kuruş daha zam edilmiş ve Halep numune tarlasında mahallinin cins bakarından(sığırlarından) bihakkın istifade olunabilmek üzere nisfi(yarısı) yağ ve peynir imalinin ahaliye iraesii(gösterilmesi) zımında bir süthanenin vücuda getirilmesi dur-dest(ulaşılması zor) olup Adana numune tarlası ebniyesinin dahi burada tadil edilen planı vecihle tevsii için masarifi ibtidaiyye on sekiz bin kuruş zam olunmuştur. Ankara'da numune tarlası için alınan arazi matluba muvafık olmadığından bunun fûruhatıyla(satışıyla) mahallinin ehemmiyeti fevkaledesi bulunan tiftik keçilerinin magbut cihaniyan olan(dünyaca imrenilen) mahsullerine bir müddetten beri İngilizlerin Ümit Burnu'nda yetiştirdikleri Tiftik keçileri mahsulatıyla edilegelen rekabetin tedricen olsun önünün alınması kavaid-i fenniye dairesinde ıslah icnasıyla(cinslerin ıslahıyla) muktedir çobanlar yetiştirilmesi için numune tarlasıyla beraber bir numune ağılı tesisi zımında arazi taharrisi için mahalline yazılmış olduğu gibi Suriye numune tarlası arazisi dahi ziraata salih olmadığından bunun dahi satılarak numune tarlası ittihazına elverişli diğer arazi mübayaa edilmek(satın alınmak) ve İzmir ve Manastır'da numune tarlaları ve İzmir'de bir numune çiftliği tesisi için kezalik arazi intihab olunmak(seçilmek) üzere keyfiyet vilayetlerine ve ziraat müfettişlerine işar kılınmış(yazılmış) ve Edirne'de ziraat mektebi küşad olunmak(açılmak) üzere akdemce(daha önce) tarafı bahirü'l-mecd veşşeref hazreti şehriyarilerinden ihsan buyrulmuş olan arazi nasılsa şimdiye kadar

oradaki islahhaneye terk edilerek bundan ziraatça istifade olunamamış olduğuna ve Edirne Vilayeti'nin ziraat nokta-i nazarınca ehemmiyeti der-kâr olup(aşıkâr olup) buna nispetle ikinci derecede bulunan sair bazı vilayat şahanelerinde numune çiftlik ve tarlaları tesis olunmuş olduğu halde orada böyle bir şeyin vücuda getirilmemesi mugayir maksad(maksada aykırı) meali mirsad tacdarileri görüldüğüne binaen arazi-i mezkûrenin(zikredilen arazinin) ziraatçe ahaliye numune nümâyı terakki olması için(gelişme için örnek gösterilmesi için) numune çiftliği ittihaz ve teşkili zımında nezarete terki babı aliden vilayet müşarileyhimaya işar olunmuş ve bimene teala orada dahi sureti mükemmelede bir numune çiftliği tesis olunacağı der-kâr bulunmuştur.

1.1.4. Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye

Memaliki şâhânelerinde cabeca(yer yer) zuhur ile birçok telefat ve zayıatı mucib olagelmekte bulunan ilel-i sâriye(bulaşıcı hastalıklar) ve mestuliye-i hayvaniyenin men' vukuu maksadıyla zabıta-i sıhhiye-i hayvaniye nizamâtı tanzim üzere riyaset bendegânımda ümera ve zabitan baytariyeden mürekkeb bir komisyon teşkil olunmuş ve işbu komisyon her hafta içtima ile icrayı müzakerat etmekte olduğu gibi zabıta-i mezkûre müfettişliğinde istihdam olunmak üzere Fransa'dan Mösyö Fiyatr namında biri celb edilerek ifayı vazifeye bedae eylemiş(başlamış) ve mezkûr komisyona aza sıfatıyla devam etmekte bulunmuştur. Hüdavendigâr Vilayeti'nde hayvanat hastalıklarının men' vukuu için ileride vilayat saireye dahi tamim edilmek üzere zabıta-i sıhhiye-i hayvaniyenin işbu üç yüz on senesinden itibaren mevki icraya vazı muktezayı irade-i seniyye hazreti zillullahilerinden olub fakat bu babda dikkatiyle yapılab Bab-ı Âli'ye takdim ve meriyyet ahkamına(geçerli olan hükümlere) irade-i seniyye mülükaneleri şerefmüteallik buyrulmuş olan talimatı esasiyenin bazı mevaddı(madeleri) Dersaadet'e hayvanat sevk ve idhalini tasib edeceği(zorlaştıracığı) anlaşılmasından dolayı talimatı mezkûre salif-üz Zikr(yukarıda zikredilen) komisyonda tadil ve tekrar Bab-ı Âli'ye takdim olunduğu gibi bunun icab ettiği muamelatın suver-i

icraiyesi(icra suretleri) hakkında beş kita talimat-ı dahiliye ve tesisi icap eden tehaffuzhane(tabakhane) masarfi ve istihdamı lazım gelen tahsildarlar ve gardiyanlar maaşatı ve pulurbizator vesair alat ve edevatı baytariye bedelatı için masraf defteri tanzim olunup bu defter dahi Bab-ı Âli'ye takdim olunmuş ve zabıta-i mezkûrenin zikr olunan vilayette ber mantuk emrûferman hümayun mülükaneleri bu sene ibtidasından itibaren mevkii icraya vazı zımnında Halkalı Baytar Mektebi'nden neşet ettikleri(çıktıkları) kısmı mahsusunda arz olunan talebeden on ikisi ile askeri baytarlardan iki zat tayin ve i'zam olunmuştur(gönderilmiştir).

1.1.5. Cemre Hastalığının Telkihi(Aşılınması)

Cemre hastalığının meşhur Mösyö Pastör'ün usulü üzere telkihi mucib menfaat görüldüğü halde bu usulün tamimi zımnında evvel emirde Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nde tecrübesinin icrası muktezayı irade-i hikmetade-i hazreti mülûkdarilerinden olmasına ve illeti mezkûrun ol vecihle telkihi mucip menfaat olduğu tahkik kılınarak madde-i mulkaha buraca vücuda getirilinceye kadar şimdilik mumaileyh Mösyö Pastör'ün mamulünden her sene mevsim telkih olan nisan ve mayıs zarfında icabı kadar aşu kalemleri celb edilmek suretiyle telkihata ibtidar olunması kararlaştırılarak keyfiyet Bab-ı Âli'ye ledel işar ol vecihle icrayı icabı izbar olunmuş(yazılmış) ve mumaileyh Mösyö Pastör'ün mamülü imalatdan ve taze cinsinden bir kalem madde-i mulkahanın fiyatıyla sureti irsali Paris sefareti seniyyelerinden istifar olunması üzerine varid olan(gelen) cevabnamede bu babda malumatı tazime i'ta olunmuş olmasıyla bunun için yirmi koyun ve on bargir ve inek ve dana ve öküz mübayaası ve iktiza eden madde-i mülkaha ile şırınga ve iğnelerin celbi için icab eden mebalîğın sarfı hususunun Bab-ı Âli'den istizanı derd-dest bulunmuştur(izin alınmıştır).

1.1.6. Filoksera İlleti

Mukaddema(evvelce) Dersaadet(İstanbul) civarlarında zuhur eden Filoksera illeti müahharan(bilahare) Aydın Vilayeti'nde dahi sernüma olarak(yayılarak) tevsi' daire-i sirayet ve hasar eylemesine ve bu illetin

men' tevsi ve intişarı maksadıyla (genişleme ve yayılmasını engellemek maksadıyla) akdemce yapılub merilicra bulunan Filoksera Nizamnamesi mevadd mündericesi (maddeleri içeriği) ise iktizayı hal ve maslahatla mütevaflık ve mütekâfi (lazım gelen faydaya uygun ve denk) olmasına mebni nizamname-i mezkuru tadilen bir nizamname layihası tanzim ve Bab-ı Âli'ye takdim olunmuş ise de pek mufassal (ayrıntılı) olduğu için ve ihzarı (hazırlanması) zımında iade edilmiş ve ona göre ikinci defa olarak muhtasaran (kısaltılmış olarak) tanzim olunan Filoksera Nizamnamesi Layihası Bab-ı Âli'ye takdim kılınmış ve bunun suver-i icra-yı ahkamı için iktiza eden talimat layihası derd-dest tanzim bulunmuştur.

Aydın Vilayeti'nde illeti mezkûrenin tahrip ettiği bağların bu illete mütehammil Amerika asma fidanlarıyla tecdidi ve yeniden ihdas olunacak bağlara bu fidanlardan garsı (dikilmesi) zımında icap eden fidanlar yetiştirilmek üzere mukaddema İzmir'de tesis olunan Amerika asma fidanlığı ihtiyacatı mahalliye nispetinde tevsi' edildiği gibi Manisa'da dahi başkaca on dört dönümlük bir Amerika asma fidanlığı vücuda getirilmiş ve bu fidanlıklardan mahalli bağlarına yüz bini mütecaviz fidan tevzi ve ita varen köyünde kain fidanlıktan dahi elli bin kadar fidan ba's (gönderilmiş) üsera olunmuştur (teslim alınmıştır).

1.1.7. Hububat Tohumlarının Islahı

Geçen sene irade-i seniyye-i hazreti hilafetpenahileriyle Avrupa'dan celp edilen ve vilayata ve numune çiftlik ve tarlalarına irsal olunmuş olan buğday, yulaf, arpa, çavdar, mısır vesaire tohumları ekser mahallerde zer' edilerek netayic-i matluba istihsal (istenen netice elde edilmiş) ve alınan numuneleri irsal olunmuştur. Bunlardan birinci derecede Selanik Numune Çiftliği'nde ve ikinci derecede Hüdavendigâr Numune Çiftliği'nde vilayetin bazı yerlerinde ziyade mahsül alınıp diğer bazı vilayetlerde havaların ademi müsaadesinden naşi bir kısmının zer'i bu seneye ta'lik edilmiş olduğu muhaberat-ı vakıadan anlaşılıb mamafih takibden hali kalınmamakda olduğundan bunların dahi netayici istihsal olunacağı derkar bulunmuştur.

1.1.8. Pamuk Ziraati

Balada arz olunan hububat tohumları meyanında Memaliki Şâhânelerinde teksir ziraati ehemmiyet fevkalade tahtında bulunan pamuk tohumundan dahi celbi ve fakat bunun gayet ince telli olan ve fabrikalardan külliyyetle istimal olunan ve mahsuldar bulunan cinslerden intihabı lazım geldiğinden tahkikat tatbikatı lazime bilicra Amerika'da yetişen ve Memaliki Şâhâneleri iklimi ile imtizaç edeceği(uyuşacağı) haber verilen on cins kadar pamuk tohumları celb ile numune çiftlik tarlalarında vilayetlerin sair mahallerinde zer' ettirilmiş ve Selanik ve Halep'te pek güzel mahsul verdiği mahalleri işaretinden anlaşılmiş olduğu gibi diğer mahallerde zer' olunanlar hakkında dahi takibatı lazime icra edilmekte bulunduğundan kariben netayici muntazıra(beklenen netice) istihsal olunacağı me-mul ve pamuk ziraatinin suveri icrasına dair malumat-ı mükemmele-i mahalliye olmadığından bu babda dahi bilhassa bir risalenin tanzim ve tabıyla ahaliye tevzii(dağıtılması) derd-dest bulunmuştur.

1.1.9. Pirinç Ziraati

Pirinç ziraati vasi' olan ve hevası vahim(ağır) bulunan yerlerde dahi icra olunur ise fevaidi azimeyi mucib olacağı tahkikat ve tedkikat ve mütetabıadan(birbiri ardınca gelen araştırmalardan) anlaşılmiş ve bu suret bilmuharebe ziraat müfettişleri taraflarından vukubulan işar ile de teyid ederek birçok yerlerde bu ziraat-ı nafia cari iken hevayı ihlal ettiği mütalaasıyla men edildiği dahi cümle-i müstahbiratdan bulunmuş olmağla bu mahsul kesirü'l-menafiin Memaliki Şahanelerinde tevsî' daire-i ziraati ve binaenaleyh serveti mahalliyenin tezayidi için Avrupa'da meri bulunan(kabul gören) pirinç ziraati hakkındaki nizamât celb ve tetbi' edilerek hevayı tevhim etmeyecek surette pirinç ziraati hakkında bir nizamname layihası tanzim olunmuştur.

1.1.10. Patates Ziraati

Patates hem mugaddi(besleyici) ve hem de kesirü'-mahsul ve sehlü'l-husul olduğu gibi erken yetişen cinsi kuraklığın tesiratından masun idiğünden ve Memaliki Şahanelerinin bazı cihetlerindeki mezruatgah

mevsim seyfin(yaz mevsiminin) şiddet hararetinden gah mevsim şitanın(kış mevsiminin) şedaidi bürudetinden(şiddetli soğuşundan) yanub bu ise ara sıra asar kahd(kıtlık) ve galarümna olmasını(pahalı olmasını) mucib olmakla bulunduğundan hüdaneğerde(Allah göstermesin) bu misüllü ahval vukuunda tesirat eylemesi görülmemek üzere Avrupa'da erken yetişir nevilerden on dokuz bin kıyye-i cedide patates celb edilerek ahaliye tevzi olunmak ve numune tarlalarında zer' ettirilerek teksir edildikten sonra yine ahaliye dağıtılmak üzere Erzurum, Trabzon, Sivas, Konya, Ankara, Halep, Adana, Suriye, Hüdavendigâr, Selanik vilayetlerine ve Dersaadet civarlarına ve Bozcaada'ya gönderilmiştir.

1.1.11. Kolza

Avrupa'da bilhassa Romanya'da yetişüb kolza tabir olunan nebatdan istihsal olunan yağ tenviratda(aydınlatmada) kullanıldığı gibi küsbesiyle dahi hayvanatı karine tagdi ettiği(beslendiği) için Avrupa'da ziyadesiyle revaciyab bulunduğundan(revaç bulduğundan) bunun icabı kadar tohumunu getirtilerek İzmir, Hüdavendigâr, Selanik, Adana, Halep, Beyrut vilayetleriyle Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'ne irsal olunmuş ve Hüdavendigâr Numune Çiftliği'ndeki pek güzel mahsül vererek Erzurum'da dahi yetiştirilmek üzere icabı miktar tohumunu oranın numune tarlasına da gönderilmiş vesair mahallerde zerinden hasıl olacak netice müteakip ve istihsal olunacağı derkar bulunmuştur.

1.1.12. Kök Boya

Kökboya tabir olunan nebatın evvelce sürümü olduğu için Aydın Vilayeti'nce ziraatına ehemmiyet verilmiş ve bundan beş yüz bin liralıktan mütecaviz hasılat alınmış iken müehhiren alzarın namıyla bir nev' boya tertib olunup ehveniyeti(ucuzluğu) hasebiyle zikr olunan kök boyayı revacdan iskat etmiş ise de bunun rengi bir iki senede solduğu tecrübe-i sabit olmasından dolayı bazı fabrikalar tekrar kök boyayı isti'male başlayarak binaenaleyh vilayet-i mezkûrece bunun tekrar ziraatına teşebbüs olunduğu ve bu sene iyice mahsul alındığı istihbar kılınmış olmasıyla nebat mezkurun tevsi' ve ta'mim ziraati

içün vilayeti mezkûrece ziraati ne vakitten beri malum olup evvelce ne raddede velyevm(bugün) ne derecede olduğu ve en ziyade memaliki ecnebiyenin nerelerine sevk ve ihraç olunmakta bulunduğu vesair cihetleri vilayeti mezkûre ziraat müfettişliğinden isti'lam ve istizah olunmuş(bilgi ve izahat istenmiş) ve alınacak malumata göre mahsul nafi' mezkûrun(zikredilen faydalı mahsulün) dahi mahallince teksirine ve iklimi müsaid olan sair vilayat şâhânelerinde ihdas ziraata teşebbüs olunacağı derkar bulunmuştur.

1.1.13. Hind Yağı Tohumu Ziraati

Ba irade-i seniyye hazreti hilafetpenahileri Avrupa'dan celb olunan hububatı mütenevvia(muhtelif hububat) tohumları meyanında Hind Yağı Tohumu dahi celb edilerek Selanik Numune Çiftliği'nde zer' ettirilmiş ve on dönümlük bir tarladan bin beş yüz kıyyeyi müteceviz fevkaledede mahsul alınmış olup şundan mahsul-i mezkurun dahi vilayetde diğer mahallere dahi ta'mim ziraatinden menfaati azime hasıl olacağı istidlal olunmuş(delillendirilmiş) ise de ahali bunun ziraatıyla ülfet etmediği(alışmadığı) cihetle şimdilik bittabi' mubayaasına rağbet etmeyeceğine mebni zikr olunan mahsülün fûruhatı(satışı) kabil olmayacağından münasip mahallerde zer' ile teksir edilmek üzere bin kıyye kadarının meccanen ziraa tevziini Selanik Vilayeti'ne işar olunmuştur.

1.1.14. Tenbakü Ziraati

Tenbakü mahsülü revaçlı olduğundan yetiştirilmesi zira'ca mucib menafi-i kesire(çok menfaatli) olacağına mebni iklimi yetişmesine müsaid olan Aydın Vilayeti ile Girid ceziresinde zer' edilmek üzere Bağdat'tan Şiraz ve İsfahan cinsinden mikdarı kafi tohum celb edilerek vilayet ve cezire-i mezkûreye sureti zeri ve tımarı hakkında tarifetname ile beraber irsal olunmuştur.

1.1.15. Sebze İcnasının(Cinslerinin) Islahı

Cezayir-i Bahr-i Safid vilayetiyle⁷ sair sebze yetiştirmeye istidadı olan bazı mahallerde husule gelmekte olan sebzelerin cinsleri gayet fena olduğundan matlub vecihle istifade olunamamakta olduğu bittahkik anlaşılmağla bunların islah icnasıyla teksir menafi edilmesi için gerek Avrupa'da ve gerek Memaliki Şâhanelerinin bazı cihetlerinde yetişmekte olan ala sebze tohumlarından icabı kadarı celb edilerek numune çiftlik ve tarlalarıyla İstanbul civarlarına ve vilayeti mezkûreye irsal olunmuştur.

1.1.16. Alfa

Alfa tabir olunup gerek hal tabiinde ve gerek boyadılarak sepetçilik ve hasırcılık ve süpürgecilik ve kunduracılık ve çiçekçilik sanatlarında ve işlenerek ip ve halı vesair örgülü işlerde ve kağıdda isti'mal olunan ve Trablusgarp vilayetinde hüdayi-i olarak kesret üzere husule gelmekte olan nebatın vilayet mezkûrede teksir ve islahıyla tevfir menafii(faydalı bir şekilde artırılması) için tertib ve neşri mutasavvir olan(tasavvur eden) risaleden dolayı mahsulü mezkûrun miktarıyla ne yolda toplanub ondan sonra ne yapılmakta olduğuna ve fiyatına ve sarfiyatı dahiliye ve ihracatına vesairesine dair iktiza eden malumatın it'ası hususunun Trablusgarp Vilayeti'ne işarı Bab-ı Âli'ye izbar olunmuş(yazılmış) alınacak malumata göre risale-i mezkûrenin tertib ve neşri ile mahsul nafi mebhusun vilayeti mezkûrede teksiri esbabının istihsaline müsâraât olunacağı(teşebbüs edileceği) derkar bulunmuştur.

1.1.17. Bağcılığın Tezyiden Vekayesi

Fransa hükümeti Memaliki Mahruse-i Şâhanelerinden gönderilmekte olan kuru üzümüne ağır gümrük resmi vaz' eylesmesinden naşi bunlardan ihracat kabil olamadığından bağ mahsulü asla para etmediği cihetle

---

⁷ 1864 yılında kabul edilen Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi ile kurulan vilayettir. Biga, Midilli, Sakız, Rodos, Kıbrıs ve İstanköy Sancaklarından oluşan vilayetin merkezi Kala-i Sultaniye(Çanakkale) dir.

serveti mahalliyeinin başlıca menabiinden bulunan bağıcılığın inkırazdan vekayesi için ecnebi ispirto ve şarap vesair müskiratından yerli şarap ve ispiritoları rekabet kabil olamayacak bir suretde müstehlikatı dahiliye(dahili tüketici) resmi istifası vesair tedabirin icrası Bab-ı Âli'ye işar olunmuştur.

1.1.18. İpekböcekçilik Sanatı

İpekböcekçilik sanatı Memaliki Şâhâneleri sanayi-i ziraiyesinin en mühimlerinden bulunduğundan istihsal esbab terakkisi için Hüdavendigâr Vilayeti'nde müessis olan harir(ipek) Darüttalimi misüllü Selanik, Halep vilayetleriyle Amasya Sancağı'nda birer Harir Darüttalimi ve numune dutlukları tesisi ile gerek ipek böceği ve gerek dut ağaçları yetiştirilmek ve Pastör usulü üzere illetden salim ipek böceği tohumunu istihsal olunmak usulleri, ahaliye tefhim edilmek(anlatılmak) için bir layiha tanzim edilerek maliye nezaretine irsal olunmuş ise de cevap alınmadığından cevap alındığında bu işin dahi neticepezir(neticelenmiş) olacağı derkar bulunmuştur.

Bundan başka illetden salim ipek böceği tohumunu istihsal ve fûruhatına(elde edilip satılmasına) dair şimdilik Hüdavendigâr Vilayeti'yle İzmir Sancağı'ndan meriyilicra olmak ve ilerüde sair vilayata da teşmil edilmek(yayılmak) üzere bir talimat layihası kaleme alınarak meriyet ahkamına(geçerli kanunlarına)irade-i seniyye-i hazret padişahileri şerefsünuh buyrulmasıyla zikr olunan vilayet ve livada mevki icraya vaz' olunmuş ve bir de Duyun Umumiye Varidat Mahsusa idaresince tanzim olunan Harir Nizamnamesi Layihası gerek hazine-i celilenin ve gerek ahalinin menafii gözedilmek ve sanatı mezkûrenin terakkisi dahi temin edilmek suretiyle tadil ve tashih olunub nezareti müşarileyhimaya irsal olunmuş olduğu gibi yine sanatı mezkûrenin bazı vilayetlerde müceddiden tesisi için Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti merkezi olan Rodos'a bu sene dahi beş bin adet dut fidaniyla on beş kutu ipek böceği tohumunu ve Bozcaada'ya iki bin dut fidaniyla iki kutu ipek böceği tohumu ve Yozgat Sancağı'na on beş kutu ipek böceği tohumunu tarifnameleriyle beraber Duyunu Umumiye vasıtasıyla gönderilmiştir.

1.1.19. Ala Yağ ve Peynir İmali

Yağ ve peynir, Memaliki Şâhâneleri mahsulatı sanayiye ziraiyesi meyanında haizi ehemmiyet fevkaled olduğundan nefis yağ ve her türlü peynir imali usulünü ahaliye göstermek için şimdilik Halep, Sivas, Adana numune tarlalarına ve Hüdavendigar çiftliğine süthane alet ve edevatı celb ile zikrolunan numune tarla ve çiftliklerinde birer süthane tesisi derd-dest bulunmuştur.

1.1.20. Meyve Sebze Kurutmak Usulünün Tamimi

Memaliki Şâhânelerinde kesret ve nefasetle(çoklukla ve kıymetli bir şekilde) husule gelmekte olan enva' meyve ve sebzeyi güzel kurutmak usulünü ahali henüz bilmediğinden ve Avrupa'da ve Amerika'da bu usul üzere meyve ve sebze kurutulmasından pek çok istifade edildiğinden usul mezkure üzere meyve ve sebze kurutmak yolu şimdilik Ankara ve Hüdavendigar Vilayetleri'nde ahaliye irae edilmek için maa teferruat iki kıta tahbîr makinesinin Avrupa'dan celbi derdest olub bu sene meyve ve sebze vilayeteyn mezkureteynde tecrübelerinin icra ve ahaliye iraesî mukarrer bulunmuştur(kararlaştırılmıştır).

1.1.21. Gül Fidanları Yetiştirilmesi

Memaliki Şâhânelerinde gül yetiştirmeye kabiliyetli olan yerlerde gülistanlar vücuda getirilerek gül yağı gibi bir mahsul nazik mühimmeden istifade olunması ötedenberi nazarı dikkate alınmış ve zaten bu babda Bab-ı Âli'den dahi tebliğat vaki olmağla ziraat müfettişleri ve numune tarlaları müdürleriyle muhabere olunarak pek çok mevakiin gül yetiştirmeye kabiliyetleri olduğu anlaşılımış idüğünden icap eden vilayata gönderilerek gülistanlar vücuda getirilmek üzere kazanlıktan miktarı kafi gül fidanları celbi mümkün olup olmadığı Bulgaristan imareti komiserliği baş kitabetinden iştişar olunmuş(bildirilmesi istenmiş) ve mümkün olacağı cevabı alınarak iş yalnız bedeli miktarının araştırılmasında kalmıştır ki bu da inşaallah teala an karib anlaşılacak bu sene icap halin icrasına müsaraat olunacağı(teşebbüse geçileceği) derkar bulunmuştur.

1.1.22. Çay Mahsülü

Memaliki Şâhânelerinin bazı cihetlerinde çay husule geldiği istihbar olunub bunun teksiri ise mucib fevaidi azime olacağından ziraat müfettişleri ve numune tarlaları müdürleri ile bu babda icra-yı muhaberat olunmuş ise de henüz bir netice-i katiyyeye iktiran olunamamış(ulaşılammamış) olup mamafih iş takip edilmekte bulunduğu cihetle kariben netice-i matluba istihsali me-mul bulunmuştur.

1.1.23. Kahve Ziraati

Memalik-i Mahruse-i Şâhânelerinde ziraat ve felahatin(çiftçiliğin) ıslahına ve henüz malum olmayan nebatatı müfidenin(faydalı bitkilerin) ihdası ziraatına teşebbüs olduğu şu zaman müsâadât iktiranda kahve gibi cihanın her noktasında istimal olunan(faydalanılan) bir mahsul fevaid averin hitta-i vasia-i Yemaniyeden maade(geniş Yemen ülkesinden başka) iklimi yetiştirmesine müsait olan sair vilayati şahanelerinde dahi yetiştirilmesi esbab ve vesailinin istihsali(vasita ve vesilelerinin elde edilmesi) emr mühim ziraatın i'tilagir olması(yükselmesi) hakkındaki iradat hikmet-i gayât hazret elleriyle cümle-i cemilesinden olmasına mebnî mukaddema mahsul-u mezkûrun sureti zeri ve tımarı vesairesi hakkında istihsal olunmuş olan malumatı havi yapılan bir talimatname Yemen vilayetine irsal olunmuş ve bunun malumatı mahalliye ile bittatbik noksanı olduğu halde ikmal ve zevaidi(fazlahğı) var ise tayyı işar olunması üzerine talimatname-i mezkûr ikmal ve irsal olunmuş ve bu işe dair bazı malumat verilmiş olduğu gibi kahve ziraatına ve tımarına aşına iktiza eden adamların altışar yüz kuruş maaş ve bin beşer yüz kuruş harcırah ile bulunabileceği bildirilmiş ve bu sırada hat-ı mezkûrede bazı memuriyetlerde bulunarak kahve ziraatına gereği gibi kesb vukuf etmiş olan ve mahsul mezkûrun Trablusgarp'da yetiştirdiği tahkikgerdesi bulunan(tahkik ettiği görülen) İsmail Efendi namında biri kahve ziraati hususunda istihdamını istida etmiş(istemiş) olmasına ve hal ve kaline(sözüne) nazaran bu iş erbabından olduğu anlaşılıp zatan ücretle Yemen'den adam celbi ve

istihdamı halinde çünkü bunlar işlerine devam etmeyerek savuşup terki hizmet etmek ve binaenaleyh iş neticesiz kalmak gibi ahval vukuu emsaliyle müstedlil bulunmasına mebni kahvenin yetişmesine iklim ve arazisi müsaid olan diğer vilayati şâhânelerine icabı kadar tohum ve talimatname gönderilerek zer' ettirmek ve mahalleri ziraat müfettişleri ve numune tarlaları müdürleri marifetiyle bitta'kib tarifati lazime icra ve netayic-i matlube istihsal ve inba olunmak üzere(haber verilmek üzere) kahve ziraatine en ziyade iklimi müsaid bulunan Trablusgarp vilayetine mumaileyh İsmail Efendi'nin memuren iğramıyla oraca netice alındıktan sonra Bağdat ve Diyarbakır vilayetlerine dahi iğramı kararlaştırılarak keyfiyet Bab-ı Âli'ye işar kılınmıştır.

1.1.24. Limon ve Portakal Ağaçlarına Ariz Olan Hastalığın Tedavisi

Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Suriye vilayetlerinde portakal ve limon eşcarı pek külliyyetli olup vilayeteyn mezkûrelerinin menabi-i mühimme-i servetinden(mühim servet kaynaklarından) bulunduğu halde takriben otuz seneden beri bunlara kermez tabir olunur bir hastalık ariz olarak tedabir-i ciddiye-i indifaiye(ciddi ortadan kaldırma tedbirleri) ittihaz ve icra olunmamış olduğundan kısmı azamı mahv olmuş ve mütebakisi(geri kalanı) dahi mahv olmağa yüz tutmuş olmasıyla oralara Girid'de mevcut bulunan yolova ziratörlerden ikişer adet gönderilmiş ve Cezayir-i Bahr-i Sefid'de eşcar-ı mezkûrenin sureti tedavisini ahaliye fiilen irae etmek(göstermek) için memuru mahsus iğram olduğu gibi Suriye Vilayeti'nde müdavati lazime icrası(tedavisi) mahalli ziraat müfettişliğine bildirilmiş ve Cezayir-i Bahr-i Sefid'de bu hastalığın önü alınmak için birkaç bahçelerde sekiz kısım su ve bir kısım kürek ve bir kısım petrol mahlutuyla(karıştırılmasıyla) tedavi tecrübesi icra olunarak netice-i matluba görülmüş ve bu babda ahalice dahi kanaati kamile husule gelip eşcar-ı mezkûrenin ol vecihle tedavisine devam olunacağı mahallinden alınan mazbatadan anlaşılmiş olmağla tedavi-i mezkûrun Cezayir mezkûrede umumiyet üzere icrasıyla zikr olunan

hastalığın külliye izalesi için sarfi lazım gelen paranın tahsisi Bab-ı Âli'ye işar olunmuştur.

1.1.25. Yabani Zeytun Ağaçları

Memaliki Şâhânelerinin bazı cihetlerinde pek çok yabani zeytun ağaçları mevcut olup bunlar aşılacak olur ise servet mahalliyeinin tezayidine ve dahl küllisi olacağı derkar bulunmuş ve hatta şu maksada mebni o misüllü ağaçları aşıl原因ların on sene müddetle öşürden muafiyetleri nizam altına alınmış olduğu halde nasılsa bu iş şimdiye kadar sureti ciddiye nazar-ı dikkat ve iltizam olunmamış olduğundan ve Antalya Sancağı ve Adana Vilayeti dahilinde zikr olunan eşcardan pek çok bulunduğu işaret-i mahalliyeinden anlaşıldığından ilerüde mevâki-i sairede bulunan o makule eşcara dahi tamim edilmek üzere şimdilik liva-i mezkûrde ve Adana'da vaki yabani zeytun eşcarını aşıl原因ları zımında civar kurra(köyler) ahalisinin mecbur tutulması hakkında bir layiha tanzim olunmuştur.

1.1.26. Ormanlar

Ormanlar ciyadet(tazelik, yenilik), hevayı mucib ve yağmuru calib olduğu gibi sellerin arazi-i mazruayı paymal hasar etmesine(mahvetmesine) mani olmasıyla her halde lazımü-t teksir olduğundan orman yetiştirilmesi usulü ahaliye meccanen lacilü-t tevzi fidanlar yetiştirilmek üzere birer fidanlık teşkil olunması kararlaştırılmış ve icab eden eşcar tohumları celb edilerek iktiza eden vilayata gönderilmiş olduğu gibi su kenarlarında kain arazi-i haliyede(boş arazide) orman yetiştirilmek için bir nizamname layihası kaleme alınmıştır.

1.1.27. Mantar Meşesi

Memaliki Şâhânelerinin Bahr-i Sefid sevhilinde mantar meşesi yetişeceği tahkikat-ı vakiadan anlaşılmış ve bu cins meşeden her yerde olduğu gibi Memaliki Şâhânelerinde dahi külliyele isti'mal olunmakta olan(kullanılmakta olan) tape ile sair şeyler imal edilmekte olmasıyla bunun yetiştirilmesi fevaidi kesireyi müeddi(çok faydalara vesile) olacağı derkar olduğundan Fransa'nın ciheti cenübiyesiyle Cezayir'de

yetişen nevinden miktarı kafi tohum celp edilerek Halep, Adana, Hüdavendigar, Selanik numune tarla ve çiftlikleriyle Halkalı Numune Çiftliği'ne ve Cidde mutasarrıflığına irsal olunmuş ve bunun suret garsi(dikilmesi) ve tımarı hakkında icap eden risale derdest tanzim ve tab' olunmuştur.

1.1.28. Okalıptus Ağacı

Okalıptus tabir olunan şecer nafiin(faydalı ağacın) Memaliki Şâhânelerinde yetiştirilmesi ormanlar husulüyle cibayet havayı ve ağaçtan hali mahallerin bu yüzden mamuriyeti gibi pek çok muhsenatı mucip olduktan başka şecer mezkûr zayi adidede istimal olunmakta(kesilmiş ağaç olarak kullanılmakta) bulunduğu cihetle ahalinin istifade-i nakdiesini dahi müstevcib(münasip) olacağından bunun havas metnuasından(nitelikli çeşitlerinden) ve hangi iklimde ne suretle yetiştirilerek ne gibi işlerde istimal olunduktan bahis birer risalenin vücuduna lüzum görünmüş olmasıyla ol vecihle bir risale tertib ile tab' ettirilmiş ve çünkü şecer mezkurun numuniye Memaliki Şahanelerinin Arabistan iklimi daha müsaid olduğundan lisan arabeye dahi tercüme ve temsil ettirilerek Diyarbekir ve Malatya ve Arabistan'ın bazı cihetlerine irsal olunduğu gibi bunun icabı kadar tohumu dahi Avrupa'dan celp olunup o cihetlere derdest irsal bulunmuştur.

1.1.29. Söğüd Ağacı

Memaliki Şâhânelerinin pek çok yerlerinde ve alehusus bataklık mevakiinde söğüt ağaçları mevcut olup bunlar havayı tasfiye ettikleri cihetle eşcarı nafiadan bulduklarından ve Avrupa'da sepet imalinde ve ağaç fidanları bağlamakta isti'mal olunup buralarda bulunmayan bir nevi söğüdün vücuda getirilerek teksir edilmesi(çoğaltılması) mucip fevaid(faydalı) olacağından icabı kadar tohumu Avrupa'dan celp ile numune tarlaları ve çiftliklerine gönderilmiş ve tımarı ne vecihle icra olunmak lazım geleceğine dair bir risalenin tanzim ve tabı derdest bulunmuştur.

1.1.30. Ziraat İstatistiği

Ziraat ve felahatın(çiftçiliğin) ve hayvanat-ı metnua-i ehliyenin(çeşitli ehil hayvanların) ıslah ve teksiri evvele mirde ne gibi mahsulat ve hayvanat yetismekte olduğunun ve bunların müstahsilatı hayvaniyenin(üretilen hayvanların) fiyat mahalliyeleriyle ne kadarı nerelere ihraç ve ne miktarı dahilde sarf ve istihlak edilmekte(kullanılmakta) bulunduğu bilinmesi ve bu da istatistik cetvelleri ve ziraat haritaları tanzimine mütevakkıf bulunmasına(bağlı bulunmasına) mebni bimene teala saye-i terakkiyatvaye-i hazreti mülükdarilerinde ierüde vilayat saireye dahi tamim edilmek üzere şimdilik Ankara ve Hüdavendigâr vilayetleriyle İzmîd Sancağı'nda o misüllü istatistik ve haritaların vücuda getirilmesi tensib olunarak zatan umur ziraatin tahsisatı umumiyesi meyanında bunun için karşılık olduğundan ol vecihle icra-yı icabı derdest bulunmuştur.

1.1.31. Ziraat Heyet Fenniyesinde Bir Muhasebe Masası Teşkili

Balada hâmegüzar(kalemle yazılmış) arz ve beyan olduğu üzere umur ziraat için Ziraat Bankası'ndan muhasasat vafiye efrac olduğu(devlet bütçesinden ayrılan para yeterli olduğu) ve bunların sarfiyatı nezarete inhisar ettiği(bırakıldığı) cihetle muhassasatı mezkûre ile numune çiftlik ve tarlalarında vukubulacak hasılat ve edilecek masarîf hesabı için ziraat heyeti fenniyesinde bir muhasebe masası teşkil olunarak burada tutulacak defatir ve cetvelleri numuneleri yapılub tab' edilmiş ve işe beden ve mübaşeret kılınmış olduğu(başlandığı) gibi ziraat mektepleriyle numune çiftlik ve tarlalarının varidat ve makbuzat ve medfuatını(sarf edilmiş paralarını) ve demirbaş alat ve hayvanatını mübeyyin bir dereceye kadar kuyud(kayıtlar) mevcut ise de bunlar suret muntazamada ve bir siyakda(üslubda) olmadığından bu kere kayud mezkûre için yeknesak(değişmez) olarak icap eden defterler ve cedveller numuneleri yapılarak mahallerine irsal olunmuş olmağla oralardan her ay nihayetinde gönderilecek cedveller defteri kebire geçirilerek gerek merkezce ve gerek taşraca vukubulacak her türlü

makbuzat ve sarfiyat makadiri(miktarları) yek nazarda tayin edeceği derkar bulunmuşdur(aşıkâr olmuştur).

1.1.32. Ziraat Müfettişleri ve Muallimler Nizamnamesi

Ziraat müfettişlerinin vezai fi şimdiye kadar bir güne nizam ve talimat ile tayin edilmemiş ve binaenaleyh bunların istihdamından pek de netayici matlubaya iktiran edilememekte(ulaşılammakta) bulunmuş olduğu gibi ziraat ve felahatin bihakkın tealisi Avrupa'da olduğu üzere ziraat müfettişlerinden maade erbabı ziraatla daima münasebatda bulunarak onlara irae-i tarik nafi' eylemek(faydali yolları göstermek) ve ziraat dersi umumileri ve mevsim şitada(kış mevsiminde) mekatibi rüşdiye ve idadiyede ziraat dersleri vermek vesair ıslahat ziraat ile iştigal etmek üzere ihtiyacat nisbetinde ziraat muallimleri istihdamına mütevakıf olub gerek ziraat müfettişlerinin ve gerek ziraat muallimlerinin vazifelendirilmesiyle sureti taltif ve terfileri hakkında bir nizamname layihası tanzim olunub Bâb-ı Ali'ye takdim olunmuştur.

Tafsilatı maruzanın ekseri bir takım teşebbüsatdan ibaret olup bunların netayici ise ilerüde saha-i husule vasil olmak tabii ve zatan takibattan bir an hali kalınmamakda olduğu cihetle semaratı nafia matluba(taleb edilen faydalar) peyderpey iktitaf edilerek(meyveleri alınarak) saye-i teveffikatvaye-i hazreti hilafetpenahilerinde umuru ziraatce bir çok teceddüdatı nafianın(faydalı yeniliklerin) teysirnümayıpiruz olmasıyla(hayırla kolaylaştırılmasıyla) Memaliki Şâhâneleri bir ravza-i mamure-i füyuzatbahşa haline gireceği(mamur bir bahçe şeklinde tecelli edeceği) bedihî bulunduğundan(aşıkâr olduğundan) şu vesile ile de mefruz ahde-i kaffe-i bendegan olan da'vat tezayid eyyam ömr ve ikbal ve tevafür şevket ve iclal hazret zillullahilerinin tekrarıyla tezyin zeban memlukiyet olunur katbe-i ahvalde emrûferman kerametbeyan padişah celil-ül-unvan ve şehinşah yegane-i devran velinimet biminnetimiz velinimet bi-imtinan efendimiz hazretlerindir.

Sonuç

Bu makalede ele alınan layiha, bizlere Sultan II. Abdülhamid dönemi ziraat, orman ve hayvancılığına dair genel bir bilgi vermektedir. İlgili layihada ziraat, orman ve hayvancılığa ilişkin problemlerin tespiti yanında çözüm yollarına dair öneriler de ortaya konulmuştur.

Söz konusu layiha Ziraat ve Fen Heyeti tarafından tespit edilen muhtelif konularda 32 başlıktan oluşmaktadır. Bu layihayı yazma gerekçesi Osmanlı ülkesinin her tarafını geliştirme ve servet haline getirecek fiili eserler ve kararların başlıcalarını ortaya koymak şeklinde dile getirilmektedir. Bu layiha bir ıslahat raporu olarak kabul edilebilir.

Ayrıntısıyla Padişaha arz edilen hususların çoğunun bir takım teşebbüslerden ibaret olup bunların neticelerinin ise ileride peyderpey alınacağı ifade edilmektedir. Ziraatçe yapılacak yeniliklerin gerçekleştirilmesiyle Osmanlı ülkesinin mamur bir hale geleceği de ifade edilmektedir.

Dönemle ilgili tespit edilen meseleler çoğunlukla rasyoneldir. Çözüm olarak sunulan teklifler de yine bu minval üzere uygulanabilir olarak görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA. YY.EE. 12/26(29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883).

Araştırma Kaynakları:

- Aydeniz, T.(2021). "Mustafa Lütfi Efendi Tarafından Sultan II. Abdülhamid'e Takdim Edilen Bir Layiha Üzerine Değerlendirmeler", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 2021, Cilt. 5, Sayı. 2, ss.253-269.
- Kütükoğlu, M.(2003). "Layiha", *TDVİA*, Cilt. 27, Ankara: ss. 116.-117.
- Türk, İ.C.(2015). "Osmanlı Memleketlerinde İlkokullar ve Umumi Mektepler Açılarak Bu Mekteplerin Çoğaltılmaları ve Islah Edilmelerine Dair II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Layiha", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 54, Erzurum: ss. 713-726.

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Şartları

Dergiye gönderilecek yazılar, işlediği konuya yeni bir boyut getirecek şekilde özgün ve daha önce hiçbir yayın organında yayınlanmamış olmalıdır.

Makaleler, dipnotlar dâhil 6.000-10.000 kelime; kitap tahlilleri ise 1500-2000 kelime arasında olmalıdır. Makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakterinde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalı; metin için 12 punto, dipnotlar için ise 10 punto kullanılmalıdır.

Dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanması Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde sözkonusu yazı ivedilikle değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yayın Kurulu tarafından yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Dergide yayınlanan yazıların tüm telif hakları, TASAV tarafından belirlenecek telif ücretinin yazara ödenmesiyle birlikte TASAV'a geçmiş olur. Yazının tamamının başka bir yayın organında yayınlanması TASAV'ın iznine tâbidir.

Makalelerde, kullanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı kaynakçanın, dipnotların ve diğer şekil şartlarının aşağıdaki yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Şartlar

1. İmla: Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.

2. Başlık: Başlık, içerikle uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto ile koyu yazılmalıdır.

3. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, ad ve soyadı ile unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnotta gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.

4. Özet ve anahtar sözcükler: Makalelere Türkçe özet ve anahtar kelimeler ile İngilizce özet (*abstract*) ve İngilizce anahtar kelimeler (*keywords*) eklenmelidir. Özetler 100 kelimeyi aşmamalı, anahtar kelimeler beş adetle sınırlandırılmalıdır.

5. Ana metin: Yazılar, Times New Roman tipi ile 12 punto büyüklüğünde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalıdır. Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

6. Sayfa Numarası: Yazılara sayfanın sonunda düz sayılarla (1,2...) numara verilmelidir.

7. Kaynak gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir: (Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010a Altın 2010b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve “vd” kısaltması kullanılmalıdır: (Koçak vd. 2005) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir:

8. Kaynakça: Yararlanılan kaynaklar, yazının sonunda “Kaynakça” bölümünde, APA 6.0 stili kullanılarak 10 punto alfabetik sıra ile verilmelidir. Örnek olarak:

Tek yazarlı kitap:

Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Çeviri kitap:

Hoy, W. K. ve Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (Çev. S. Turan), Ankara: Nobel.

İki yazarlı kitap:

Kıran, Z. ve Kıran, E. (2001). *Dil Bilimine Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Üç yazarlı kitap:

Andıç, F., Andıç, S. ve Koçak, M. (2010). *İbn Haldun: Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceleri*. Ankara: Kadim Yayınları.

Üçten çok yazarlı kitap:

Korkmaz, Zeynel vd. (2001). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

Derleme kitap içinde bölüm:

Altan, S. (2013). “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik”. *Türkiye’de Çin’i Düşünmek*. S. Esenbel, İ. Togan ve A. Atlı (Der.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 90-115.

Birden çok baskısı olan kitap

Hacıb, Y. H. (2017), *Kutadgu Bilig*. (Çev. A. Çakan). 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birden çok ciltli kitap:

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Cilt 2. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tek yazarlı makale:

Sarıkaya, Y. (2014). "Ağustos 2008 Savaşı Sonrasında Gürcistan Dış Politikası". *Karadeniz Araştırmaları*, (31): 1-16.

Yayımlanmamış tez:

Aydın, G. (2008). *Orhan Türkođan'ın Devlet Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynak:

Duman, B. (2017). ABD Irak'ı İran'a kaptırmak istemiyor. *Al Jazeera Türkiye*, 9 Mart 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-iraki-irana-kaptirmak-istemiyor> (Erişim: 10.04.2017).